

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ
«НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»**

Методичний посібник

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ
КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»**

Методичний посібник

**Івано-Франківськ
«НАІР»
2023**

УДК 374:316.422

М 45

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 7 від 06.07.2023 р.)*

Авторський колектив: А. Е. Бойко (розділ 6; додатки 8, 9),
В. В. Вербицький (розділ 1; додатки 1, 2), А. В. Корнієнко (розділ 4;
додатки 1, 2, 5, 6, 7), О. В. Литовченко (розділ 2, 5; додатки 3, 4),
В. В. Мачуський (Вступ, розділ 1, 3; додатки 1, 2).

Рецензенти:

Комаровська О. А. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України;

Чеботарьова О. В. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України;

Липецький О. П. – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-методичної роботи Центру науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва.

М 45 Інноваційний розвиток позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»: методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко, В. В. Мачуський; за ред. В. В. Мачуського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 223 с.

ISBN 978-617-8011-69-7

У методичному посібнику представлено науково-методичне забезпечення інноваційного розвитку позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа», зокрема, ціннісні основи позашкільної освіти у міжнародному і національному контексті, актуальні освітні технології, основи створення інклюзивного освітнього середовища у закладах позашкільної освіти, особливості формування гнучких навичок («soft skills») учнів.

До видання увійшли навчальні програми з позашкільної освіти, програми тренінгів, сценарії, діагностичний інструментарій.

Методичний посібник адресовано науковим і практичним працівникам системи освіти, педагогічним працівникам закладів позашкільної освіти, усім, хто цікавиться питаннями позашкільної освіти, її сучасним розвитком.

УДК 374, 374:316.422

ISBN 978-617-8011-69-7

© Інститут проблем виховання, 2023

© Авторський колектив, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	9
Література до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. ЦІНІСНІ ОСНОВИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У МІЖНАРОДНОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ	19
Література до другого розділу	25
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	27
Література до третього розділу	41
РОЗДІЛ 4. ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»	43
Література до четвертого розділу	54
РОЗДІЛ 5. СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»	55
5.1. Особливості освітнього середовища закладу позашкільної освіти у контексті ключових аспектів Концепції «Нової української школи»	55
5.2. Становлення інклюзивного освітнього середовища: актуальні аспекти ..	61
5.3. Рекомендації щодо розроблення Індивідуальної програми розвитку здобувача позашкільної освіти	79
5.4. Інклюзивне навчання в Україні: ключові новації в умовах війни	83
5.5. Соціально-психологічна підтримка дітей в умовах війни: роль закладів позашкільної освіти	87
Література до п'ятого розділу	93
РОЗДІЛ 6. ФОРМУВАННЯ ГНУЧКИХ НАВИЧОК (SOFT SKILLS) У ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»	96
6.1. Поняття «soft skills»	97
6.2. Структура soft skills	105
6.3. Діагностика вивчення стану сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти	110
6.4. Технології формування гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти	126
Література до шостого розділу	133

ДОДАТКИ	136
Додаток 1. Наскрізна навчальна програма з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій»	136
Додаток 2. Наскрізна навчальна програма з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах екологічних катастроф»	177
Додаток 3. Організація інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти	182
Додаток 4. Індивідуальна програма розвитку здобувача позашкільної освіти	183
Додаток 5. Анкети для педагогічних працівників, експертної групи і вихованців	185
Додаток 6. Тренінг «Освітні технології»	190
Додаток 7. Сценарій педагогічної ради у формі квест-гри «З Україною в серці»	201
Додаток 8. Технологія сторітелінгу для формування гнучких навичок вихованців закладів позашкільної освіти	217
Додаток 9. Артпедагогічні технології формування гнучких навичок вихованців закладів позашкільної освіти	220

ПЕРЕДМОВА

Становлення позашкільної педагогіки відбувалося шляхом вичленення її із загальної педагогіки, зберігаючи при цьому основні дидактичні категорії змісту, форм і методів. Усі вони, окрім змісту, утримували свої сутнісні характеристики таким чином, що шкільний навчальний процес був у відношенні подібності до позашкільного освітнього процесу. Тож лише зміст залишався предметом виразного піклування педагогів-науковців і методистів позашкільного профілю. Форми й методи у контексті освітнього позашкільного процесу при цьому у загальних означеннях утверджувались як спільні.

Такий методологічний підхід був би цілком виправданий, якби не суттєва різниця у тих видах діяльності, до яких долучаються вихованці цих установ. В освітньому процесі закладів загальної середньої освіти провідною вважається навчальна діяльність, кінцевою метою якої виступає універсальне «вміння вчитися», з усім тим організаційно-методичним підґрунтям, що необхідне до цього кінцевого вміння. Його сутнісною характеристикою є те, що учень, працюючи разом з педагогом, згодом опановує способи самостійного досягнення навчальних цілей, тобто стає спроможним вчитися самостійно.

На відміну від закладів загальної середньої освіти провідною діяльністю у закладі позашкільної освіти виступає навчально-практична діяльність, яка набуває навіть у першому наближенні ознак професійної. Важливо, що відмінності у цих провідних видах діяльності безпосередньо відбиваються на психологічному ставленні до них вихованців, зокрема на самооцінці та рівні домагань. При цьому вважається, що мірою успішності вихованця виступає результат його навчальної праці: правильне розв'язання задачі.

Педагог підхоплює цю тенденцію і всіляко орієнтує на нього вихованця, емоційно схвалюючи його, й спільно захоплюючись кінцевим продуктом. Так виникає у вихованця настанова на результат навчання, за якої він вважає себе успішним. Таким чином формується «людина продукту» як соціальний феномен.

За навчально-практичної позашкільної діяльності загальна внутрішня

картина ставлення вихованця суттєво змінюється. Оскільки у цих умовах успішність набуває іншого звучання. Центр уваги тут зміщується з продукту на спосіб його досягнення, хоча й перший не втрачає своєї значущості для вихованця. Таке зміщення не є одномоментним актом, а досить тривало визріває як внутрішній стан, що характеризується неспокоєм, своєрідною емоційною загостреністю, який доцільно кваліфікувати як ефект кризи вихованця.

Цю внутрішню його діяльність повинен, по-перше, виявити педагог, а, по-друге, правильно зорієнтувати вихованця. Він мусить усвідомити, що його продукт відтепер включається у соціальні зв'язки, стає більшою чи меншою мірою соціально затребуваним. А відтак, ця колективність результату вимагає досконалого володіння способом дії з його досягнення. Тож вмільте саме у способі, у його плануванні (а далі проєктуванні) стає незаперечним атрибутом майстерності як осередку будь-якої професії. Необхідно наголосити, що спосіб дії вихованця – це завжди творчий процес, у який він вкладає свою неповторну індивідуальність. Прагнення ж до творчості ніколи не може стати рутинним процесом, емоційно неприйнятним для зростаючої особистості у своїй практичній фаховості. У результаті цього й можливе явище самоцінування, коли вихованець, вкладаючи високі почуття у створений продукт заслужено високо цінить себе. Така мотивація позитивно впливає й на формування його духовно-моральних цінностей. Відтепер вихованець поєднує у собі і людину продукту і людину процесу у цілісну особистість, для якої майбутня професія і життя перебуватимуть у єдиній гармонії.

І.Д. Бех, директор Інституту
проблем виховання НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України

ВСТУП

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Система позашкільного навчання й виховання унікальна, оскільки в ній зосереджені вільна мотивація дитини до пізнання й творчості, великий альтернативний спектр видів діяльності, надзвичайні можливості залучення вихованців до актуальної фізичної, мистецької, дозвільної культури.

Позашкільна освіта орієнтована на свободу вибору дитиною видів і форм діяльності, темпів і термінів, результатів навчання та розвитку. Забезпечення свободи вибору стає для сучасного позашкільня головною умовою гуманізації всієї життєдіяльності дитини, її відносин з іншими дітьми, вихованців із педагогами.

Сучасний заклад позашкільної освіти нині реалізує дві функції: навчальну (надання різноманітних освітніх послуг, поглиблення знань, здобутих у школі) та соціально-педагогічну (соціальний захист та реабілітація дитини, створення умов комунікації, рекреації та особистісної самореалізації).

Ці дві функції виконуються з позиції педагогіки розвитку, для якої пріоритетом є особистість, її ціннісні орієнтації, пізнавальні, фізичні, інтелектуальні, творчі здібності, а не лише певний обсяг знань, навичок і вмінь.

Нагальними проблемами сучасної позашкільної освіти є її доступність, якість та ефективність для суспільства й особистості. Зміни в ідеології освітньої галузі, такі як гуманізація, прагнення до реформування і модернізації, турбота про забезпечення якості надаваних послуг зумовлюють особливу актуальність і позашкільної освіти.

Система позашкільної освіти України розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку неформальної освіти європейських країн, водночас зберігає національну специфіку. Однією з форм міжнародних контактів закладів

позашкільної освіти України є участь у діяльності Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді. У межах міжнародної співпраці реалізуються спільні проєкти, програми, заходи.

В умовах війни позашкільна освіта набуває виняткового значення. Вона у цьому сенсі має значні переваги, зважаючи на її специфіку як то: мобільність, варіативність, соціально-педагогічну спрямованість, добровільність, доступність та можливості здійснення у різноманітних формах (гурток, студія, клуб або інше творче об'єднання); орієнтацію на інклюзивність та безбар'єрність.

РОЗДІЛ 1

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Становлення незалежної Української держави, її поступальний економічний розвиток, зміцнення засад громадянського суспільства потребують адекватної цим амбітним і благородним цілям, високоефективної системи освіти. Як і у всьому сучасному світі, значення освіти як найважливішого чинника формування нової якості економіки і суспільного життя підвищується разом із зростанням впливу людського капіталу.

В умовах соціальних, політичних та економічних реформ, демократизації суспільства й гуманізації освіти значно підвищився попит дітей та їхніх батьків на додаткові освітні послуги, які заклади загальної середньої освіти не в змозі надати. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає в необхідності створення освітнього середовища, відкритого для будь-якої дитини. Саме така ідея є основою освітньої діяльності закладів позашкільної освіти, які сьогодні залишились чи не єдиними інститутами виховання зростаючої особистості за межами школи. Тому вони й покликані сприяти соціальній адаптації особистості до реалій життя.

Вагомими принципами позашкільного освітнього процесу є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку і саморозвитку, емоційна привабливість міжособистісних взаємин. У позашкільному освітньому процесі дитина не просто відтворює те, що засвоює. Завдяки своїй унікальності й неповторності вона розвиває, удосконалює, доповнює знання дитини. У цьому й полягає закон творчої поведінки, що заперечує функціональний підхід до дитини, особливість методів позашкільного освітнього процесу, які будуються на всілякому заохоченні максимального творчого самовиявлення дитини, багатстві вражень, створенні спеціально передбачених і організаційних оптимальних стосунків, які є джерелом продуктивної творчої діяльності.

Система позашкільної освіти виконує вкрай важливі завдання, спрямовані на: забезпечення потреб дітей до пізнання і творчості; набуття, поглиблення й розширення компетентностей дітей і юнацтва, задоволення та розвиток їхніх інтересів і здібностей у вільний час; формування світогляду та активної життєвої позиції. Позашкільна освіта унікальна, тому що це система безперервного виховання; її продукт – творча особистість, яка повинна продовжити соціальну адаптацію в сучасних умовах.

Потрібно акцентувати на тому, що освітній процес у закладах позашкільної освіти за своєю сутністю, на відміну від освітнього процесу закладів загальної середньої освіти, відрізняється набагато складнішою структурою, значним розмаїттям форм організації та педагогічних методів реалізації.

Заклади позашкільної освіти, враховуючи специфіку побудови їх освітнього процесу – варіативність і різноманітність, добровільність і багатокладність, необмежені можливості у часі, практичну спрямованість – мають забезпечити формування цілісної картини світу, створити сприятливі умови для задоволення її власних інтересів і потреб у самопізнанні та самореалізації, у формуванні особистісних якостей й високого рівня вихованості.

Позашкільна освіта за своїм характером є складною системою, що належить до систем соціального типу, еволюція і спрямованість якої визначається соціально-економічними чинниками, ієрархією ціннісних орієнтацій особистості, життя суспільства. При цьому взаємозв'язок системи позашкільної освіти із соціальним середовищем має відкритий характер і проявляється у змінах як середовища, так і системи загалом.

Система позашкільної освіти України нині перебуває на важливому етапі розвитку, переходу до більш якісного стану. Відповідно вимагає удосконалення зміст позашкільної освіти, його регламентація та обґрунтування на сучасних наукових засадах. Водночас, актуалізується питання розробки сучасних виховних технологій, спрямованих на формування особистості вихованця,

адекватних специфіці цієї ланки освіти. Відтак увагу закладів позашкільної освіти необхідно зосередити на навчальному змісті і методиках, які б сприяли формуванню способів самопізнання та самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності та найголовнішому з них – творіння особистістю самої себе.

Система позашкільної освіти включає такі основні взаємозв'язані елементи, як мету і завдання, зміст освіти, форми, методи і засоби її здійснення. Основним системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час. Подальший розвиток позашкільної освіти як соціального інституту (соціокультурного феномену), який розвивається і функціонує, зберігаючи свою сутність при зміні змісту та структури, а також підвищення її якості можуть успішно здійснюватися за умови застосування ефективного науково-методичного забезпечення освітнього процесу.

Визначено, що науково-методичне забезпечення позашкільної освіти є системою організаційних заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного педагогічного працівника, розвиток творчого потенціалу педагогічних колективів закладів позашкільної освіти, досягнення позитивних результатів освітнього процесу в процесі його наукового обґрунтування та відповідного програмного і методичного забезпечення.

Аналіз теоретичних узагальнень та актуального стану діяльності закладів позашкільної освіти виявив суперечності між:

- сучасними вимогами суспільства щодо розвитку особистості учня та незадовільним станом реалізації цього завдання закладами позашкільної освіти;
- прагненнями педагогів закладів позашкільної освіти забезпечувати розвиток вихованців та недостатнім концептуально-теоретичним обґрунтуванням цього процесу;
- визнанням формування особистості пріоритетною освітньою ідеєю сучасних закладів позашкільної освіти та недостатньою готовністю педагогів до її реалізації;

- потребою закладів позашкільної освіти у методичному супроводі процесу формування особистості вихованця та відсутністю належного науково-методичного забезпечення;

- необхідністю формування цілісної особистості дитини з опорою на полісуб'єктність (вихованці – педагоги – батьки) та практикою фрагментарного формування педагогами закладів позашкільної освіти окремих умінь.

Обґрунтування освітнього процесу в закладах позашкільної освіти та його виховний потенціал розкривається в працях О. Биковської, В. Вербицького, Г. Пустовіта, О. Семенова, Т. Сущенко, Л. Тихенко та інших. У наукових дослідженнях визначено, що необхідно активізувати реальний перехід від різноманітної за змістом і якістю позашкільної освітньої діяльності до інноваційної, науково обґрунтованої й логічно вибудованої на сучасних психолого-педагогічних теоріях, концепціях і підходах освіти та виховання підростаючого покоління, з урахуванням положень, закладених в концепції «Нова українська школа». Відтак, зміст і технології, що реалізуються у закладах позашкільної освіти, мають бути спрямовані на формування і розвиток особистості учня.

Забезпечення інноваційного розвитку національної системи позашкільної освіти здійснюється нині у контексті оновлення загальноєвропейських і світових гуманістичних освітніх парадигм і пов'язана з визнанням значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу та добробуту. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм і методів навчання і виховання молодого покоління. Набуття молоддю знань, інтелектуальних умінь і практичних навичок, їх трансформація у досвід пізнання навколишнього світу, пошук свого власного місця в ньому стає можливим за умови обґрунтування і розробки сучасних методологічних основ освіти і виховання учнів. Розв'язання цієї проблеми особливо актуалізується в контексті визначення теоретичних засад розвитку освіти і виховання учнів у вільний від навчання в школі та інших закладах освіти час, зокрема у закладах позашкільної освіти.

Поняття «інновація» походить від англійського слова «innovation», переклад його означає «уведення новацій». Innovation (англ.) – утворено з двох слів – латинського «новація» (новизна, нововведення) і англійського префікса «ін.», що означає «у», «уведення». Тому, в перекладі з англійської мови «інновація» означає: введення нового.

В науці розрізняються поняття «новація» та «інновація». На думку вчених, інновація є результатом породження, формування і втілення нових ідей, а новація є результатом творчого пошуку окремої особи або колективу, що відкриває принципово нове в науці і практиці [15, с. 5].

Інноваційна діяльність - процес, спрямований на реалізацію результатів завершених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у повий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також супутні наукові дослідження і розробки [5, с.15].

У залежності від специфіки та місця використання розрізняють кілька видів інновацій:

Технологічні інновації. Стосовно до сфери освіти такого роду інновації стосуються різних технічних засобів і устаткування, використаного в навчанні.

Методичні інновації – інновації в галузі методики навчання і виховання, викладання і навчання, організації освітнього процесу.

Організаційні інновації. Стосуються освоєння нових форм і методів організації праці, а також інновацій, які передбачають зміни співвідношення сфер впливу структурних підрозділів, соціальних груп чи окремих осіб.

Управлінські інновації. Змінюють структуру, методи управління, орієнтовані на заміну елементів системи управління з метою прискорення та поліпшення вирішення поставлених завдань.

Економічні інновації. Економічні інновації охоплюють позитивні зміни у фінансовій, платіжній, бухгалтерській галузях, а також у плануванні, мотивації та оплаті праці й оцінці результатів.

Соціальні інновації. Виявляються у формі активізації людського фактора шляхом розробки та впровадження системи вдосконалення кадрової політики.

Юридичні інновації. Нові та змінені закони та нормативно-правові акти, що визначають і регулюють усі види діяльності освітніх установ.

Сучасна позашкільна освіта має інноваційний характер, тому нині у полі зору сучасних учених і педагогів перебуває питання інновацій в освіті та їх співвідношення з традиційними стратегіями навчання. Нове тисячоліття вимагає людей, готових сприйняти виклики часу, відповісти на зміни та відповідальних за свій розвиток.

Реалізація завдань інноваційного розвитку позашкільної освіти забезпечується створенням спеціального механізму взаємодії інноваційних процесів з національними освітніми традиціями й освітніми тенденціями розвитку світової педагогічної теорії і практики, розробкою моделі управління інноваційною діяльністю педагогів закладів позашкільної освіти у межах національного освітнього простору відповідно до мети та завдань реформування.

Із позицій діалектики розвиток – це процес закономірної якісної зміни. Причому слід зазначити, що характер розвитку універсальний, адже його закономірності можливо застосувати до всіх систем: біологічних, технічних, соціальних, економічних. Діалектичне уявлення про розвиток створює базис теорії: закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін в якісні та закон заперечення заперечень, по суті, розглядають із різних сторін процес розвитку. Закон єдності та боротьби протилежностей показує джерело, причину руху (зміни); закон переходу кількісних змін в якісні пояснює, як відбуваються зміни під час розвитку; закон заперечення заперечень характеризує спрямованість і обґрунтовує прогресивний характер розвитку [3, с. 8.].

Польською вченою К. Ангеловські «педагогічна інновація», «педагогічне нововведення», «інноваційна педагогічна діяльність» розуміються як зміни, спрямовані на вдосконалення та розвиток виховання й освіти [1, с. 37].

На розрізненні понять «освітні інновації» й «педагогічні інновації», які не утворюють синонімічний ряд категорій, наполягає Л. Буркова. Освітні інновації стосуються системи освіти, її структур, освітніх процесів, що в ній відбуваються, тому спрямовані на реалізацію цілей і завдань освітнього рівня – поліпшення якості освіти, освітніх послуг. Педагогічні інновації є одним із аспектів освітніх інновацій. Вони охоплюють сферу педагогічного процесу й спрямовані на розв’язання відповідних задач [4].

Ефективність реалізації нововведень значною мірою залежать від інноваційного потенціалу закладу позашкільної освіти. Під інноваційним потенціалом позашкільної освіти ми розуміємо здатність створювати, сприймати та реалізовувати педагогічні нововведення. Здатність до реалізації конкретного нововведення виявляється в наявності матеріально-технічної, фінансової бази, особистісно-мотиваційної підтримки педагогічних ініціатив, особливостей закладу як організаційної системи у створенні інноваційного середовища.

У сучасній практиці реалізуються різні підходи до управління інноваційною діяльністю. Виділяють підходи за суб’єктами управління, за орієнтацією на процес або на результат. Однак основою усіх підходів є забезпечення умов для інноваційної діяльності. Аналіз наукових джерел свідчить, що до таких умов належать: кадрові, організаційні, фінансові, інформаційні, технологічні ресурси; дотримання умов, необхідних для ефективного перебігу інноваційних процесів, сприятлива соціально-психологічна атмосфера, готовність вчителя до інноваційної діяльності, подолання опору змінам. Однак практика управління інноваційною діяльністю свідчить, що навіть найвищий за певних умов результат ще не є показником його ефективності. Суттєву роль в успішному управлінні нововведеннями відіграють ціль, засоби управлінського впливу, функціональний склад, організаційні структури, технології та підходи, які визначають характер планування нововведень, їх організацію, керівництво та контроль [2].

Управляти інноваційними процесами у закладах позашкільної освіти означає здійснювати процес переведення системи позашкільної освіти у якісно новий стан, більш відкритий щодо попереднього, створюючи при цьому відповідні умови для постійної реалізації освітніх інновацій; надання якісних освітніх послуг.

Тому, послідовний, цілеспрямований і системний вплив органів управління на інноваційні процеси в позашкільної освіти сприяє утвердженню інноваційної моделі її розвитку.

Інноваційною в позашкільній освіті можна вважати діяльність з модернізації чи осучаснення освітньої практики шляхом розширення та освоєння нових напрямів позашкільної освіти, створення навчальних програм з позашкільної освіти нового покоління, запровадження ефективних способів і засобів досягнення цілей позашкільної освіти.

В результаті продуктами інноваційної діяльності стануть новації, які спроможні будуть позитивно впливати на результати діяльності закладів позашкільної освіти, визначатимуть її подальший розвиток і характеризуватимуться новим чи вдосконаленим змістом, освітніми моделями та відповідними системами управління, зафіксованими у формах, придатних для апробації, розповсюдження та впровадження.

Інноваційний потенціал позашкільної освіти можна віднести до модифікаційних нововведень, які пов'язані з удосконаленням, раціоналізацією, видозміною, модернізацією педагогічних засобів (навчальні програми, методики, педагогічні технології). Основними джерелами інноваційних ідей розвитку позашкільної освіти виступають потреби держави й соціальне замовлення суспільства; досягнення та розробки з психології, педагогіки, соціології, інших наук про людину; досягнення педагогічної тематики; власний професійний досвід педагогів-позашкільників, практичне педагогічне мислення; аналіз результату організації освітнього процесу і процесу функціонування закладу; аналіз психолого-педагогічної літератури, педагогічних періодичних видань.

Діяльність з модернізації змісту позашкільної освіти в рамках стратегії інноваційного розвитку організовується відповідно до стандартної схеми інноваційного педагогічного процесу, який включає в себе сукупність таких послідовних дій, як: усвідомлення необхідності змін; оцінка ситуації; формування проблеми; вибір варіанту вирішення проблеми; прийняття рішення про нововведення; експериментальна перевірка нововведень; підготовка та підвищення кваліфікації кадрів; формування позитивного ставлення до нововведень; впровадження нововведень; оцінка результатів впровадження нововведень.

Інноваційна діяльність дозволяє розкрити сутність модернізації змісту позашкільної освіти, в основі якої зміна пріоритетів в освітньому процесі – на перший план виступають: розвивально-пізнавальна функція; активне використання пошукових, дослідницьких методів в роботі педагогів, які стають реформаторами власного досвіду освітньої діяльності; створення освітнього середовища, де панує ситуація успіху та створюються можливості для набуття вихованцями життєво необхідних компетентностей. Подальші зміни в стратегії розвитку позашкільної освіти забезпечать можливості для навчання особистості протягом життя.

Таким чином, інноваційний розвиток позашкільної освіти як безперервний процес якісних змін в освіті, що відбуваються завдяки впровадженню інновацій, стає об'єктом державного управління, основні функції якого повинні бути спрямованими на: аналіз проблем в освіті; прогнозування майбутнього розвитку; визначення напрямів інноваційного розвитку; стимулювання процесів генерування інновацій в позашкільній освіті; експертизу інновацій та відбір інноваційних проєктів; моніторинг інноваційної освітньої діяльності.

Література до першого розділу

1. Angelovski K. Teachers and innovation. Łódź.
2. Андрюханова В. М. Сучасні підходи щодо вирішення проблеми підготовки вчителя до інноваційної діяльності. *Управління школою*. 2004. № 34. С. 7.
3. Ватченко О. Б., Ватченко Б. С., Черевко О. Л. Інноваційний розвиток підприємства : навчальний посібник. Дніпро : Акцент ПП, 2017. 404 с.

4. Гура О. І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності : навчальний посібник. Київ : Центр навч. літ-ри, 2005. 224 с.
5. Даниленко Л. І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 358 с.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 2-ге видання, доповне. Київ : Академвидав, 2012. 357 с.
7. Євтух М. В., Лузік Е. В., Дибкова Л. М. Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень : монографія. Київ : КНЕУ. 2010. 248 с.
8. Інноваційна діяльність ЗНЗ / упоряд. Л. Галіцина. Київ : Шкільний світ, 2005. 128 с.
9. Калініна Л. М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями. Харків : Основа, 2007. 96 с.
10. Кремень В. Проект сучасної освіти: інноваційна людина. *Рідна школа*. 2013. № 8-9 (1004-1005). С. 4-8.
11. Ляшенко О. Стратегія якості як основа освітньої політики країн світу. *Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи* / за заг. ред. О. І. Локшиної. Київ : "К.І.С", 2004.
12. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом. Харків : Основа, 2004. 240 с.
13. Михайлова Л. І., Турчина С. Г. Інноваційний менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 248 с.
14. Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики. Київ : Освіта України, 2005. Т. 1. 420 с.
15. Пашута М. Т., Шкільнюк О. М. Інновації: понятійно-термінологічний апарат, економічна сутність та шляхи стимулювання : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 118 с.
16. Пустовіт Г. П. Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2005. №3. С. 36–44.
17. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 360 с.

РОЗДІЛ 2

ЦІННІСНІ ОСНОВИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У МІЖНАРОДНОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Ціннісні основи української освіти, зокрема цінності, визначені концепцією «Нова українська школа» [3], – набувають особливої значущості у воєнний час та період повоєнного відновлення країни.

У складні та вирішальні періоди розвитку Українська держава поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, значну увагу приділяє сфері освіти, яка не лише надає знання, формує компетентності, але також сприяє ціннісному становленню, чинить вплив на світогляд дітей та молоді.

Становлення незалежної Української держави створило можливості для розвитку позашкільної освіти як невід'ємного складника системи освіти України. Заклади позашкільної освіти створюють умови для інтелектуального, духовного і фізичного розвитку учнів, соціального захисту та організації змістовного дозвілля; забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації, підготовку до активної професійної та громадської діяльності.

У часи воєнної загрози незалежності України та період відновлення держави після нашої Перемоги – підвищується роль позашкільної освіти, яка має значний потенціал у створенні умов для *становлення національної ідентичності дітей та молоді, утвердження українських національних цінностей, відновлення історичної пам'яті, протидії ворожій пропаганді, яка викривлює історію та прагне знецінити національні цінності українців.*

Позашкільна освіта України ґрунтується на принципах доступності, добровільності, науковості, правового і соціального захисту учнів тощо. Значна увага приділяється сьогодні розвитку інклюзивного освітнього середовища, забезпеченню права на позашкільну освіту дітей та молоді з особливими освітніми потребами.

Особливістю позашкільної освіти є мобільність та варіативність, відтак вона швидко реагує на соціальні запити, враховує міжнародні і національні освітні тенденції, упроваджує прогресивні практики.

Сучасний розвиток позашкільної освіти відбувається у контексті прогресивних міжнародних та національних реформ у галузі освіти, ґрунтується на *пріоритетних напрямках, визначених концепцією «Нова українська школа»* як то педагогіка партнерства, формування ключових компетентностей учнів, орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, безбар'єрність, сучасне освітнє середовище, наскрізний процес виховання, який формує цінності.

Серед цінностей позашкільної освіти найважливішими є *національні українські цінності, національна ідентичність*, які об'єднують сьогодні українців у боротьбі за власне майбутнє.

- *Національно-патріотичне виховання* дітей та молоді було одним із завдань позашкільної освіти протягом всього становлення цієї ланки у незалежній Україні, втім, нового значення набуло у період Революції Гідності, окупації Криму, вторгнення РФ в Україну і початку війни у 2014 році. Широкомасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року зумовило загострення і ще більшу актуалізацію національно-патріотичного виховання, потребу єднання українців навколо спільних цінностей.

Особливої ваги набуває *принцип національної спрямованості* у освітньому середовищі закладів позашкільної освіти, що передбачає становлення української національної ідентичності, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; ...здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави [1].

Слід особливо наголосити на значимості розвитку україномовного середовища у закладах позашкільної освіти, що сприятиме формуванню національної ідентичності, усвідомленню приналежності до української нації. «Виходячи з об'єктивного стану, в якому натеper перебуває Україна у зв'язку з

військовою агресією з боку російської федерації й використанням нею «мовного питання» як одного з інструментів своєї геополітичної експансії, Конституційний Суд України наголошує, що загроза українській мові рівнозначно є загрозою національній безпеці України» [7].

Важливим напрямом діяльності закладів позашкільної освіти у час військового стану та післявоєнного відновлення країни є військово-патріотичне виховання, реалізація в позашкільній освіті освітніх, просвітницьких, соціально-культурних та інших програм, проєктів, заходів, спрямованих на формування оборонної свідомості дітей та молоді; надання актуальних знань про міжнародні стандарти військової справи, принципи та найкращі практики держав-членів НАТО; сучасне реформування та потужність Збройних Сил України. Зміст позашкільної освіти у такому контексті вкрай актуальний. Приклад: Київський Палац дітей та юнацтва, гурток «Оператор безпілотних літальних апаратів». Зміст навчання містить практичну частину: базові вправи на симуляторі; польоти на відкритій місцевості та основні вправи з керуванням; автоматичні режими та функції, створення маршрутів та місій тощо.

- *Утвердження України як повноправного члена європейської спільноти, реалізація прогресивних загальноєвропейських цінностей* – особливо важливий напрям діяльності закладів позашкільної освіти у контексті *реалізації українських прагнень щодо незворотності євроінтеграційного вибору*, надання Україні 2 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до ЄС.

Позашкільна освіта України має власні традиції та досвід, водночас, розвивається в контексті загальноєвропейських тенденцій, сприймає кращі зарубіжні практики, цінності європейських країн, які наразі здійснюють безпрецедентну і вкрай цінну підтримку країни у боротьбі з РФ. Значним чинником у такому контексті є міжнародне співробітництво закладів позашкільної освіти з установами та організаціями неформальної освіти дітей та молоді європейських країн, членство у Європейській асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді (European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth, EAICY).

Неформальна освіта для європейців є частиною *концепції безперервної освіти (long life education)*, що дозволяє молодим людям і дорослим набувати і підтримувати на належному рівні вміння та компетенції, необхідні для адаптації в постійно змінному середовищі. Водночас, *неформальна освіта дітей та молоді* в європейських країнах, що є частиною неформальної освіти, має багато «точок перетину» з позашкільною освітою України, а також свої особливості.

Українська асоціація позашкільної освіти є членом Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді (*European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth, EAICY*), яка представляє національні організації, що активно беруть участь у неформальній освіті для дітей та молоді. Створена в 1991 році, EAICY сьогодні збирає майже 40 національних асоціацій, установ та окремих членів з майже 20 країн, зокрема Західної, Центральної та Східної Європи. З 1996 р. EAICY має консультативний статус при Раді Європи, регулярно бере участь у різних конференціях, організованих Радою Європи [9].

EAICY – це некомерційна організація, *заснована на принципах демократії та гуманітаризму, свободи та рівності*. Її статут, серед іншого, посиляється на ідеї та цінності, зареєстровані в текстах ООН, ЮНЕСКО, Декларації про права дитини (1959), Конвенції про права дитини (1989) тощо. EAICY прагне забезпечити просування ідеалів та принципів, які захищає Рада Європи, зокрема, демократичний, соціальний та культурний розвиток, боротьба з расизмом, ксенофобією та насильством, участь дітей та молоді у суспільному житті, захист спадщини та навколишнього середовища. EAICY прагне брати активну участь у побудові європейської ідентичності в її культурному різноманітті. Ціннісні основи позашкільної освіти України мають багато спільного з ключовими цінностями неформальної освіти європейських країн.

Із початком широкомасштабної війни у 2022 році EAICY підтримала українців у боротьбі за власну незалежність, рішуче засудила агресію РФ і виключила зі свого складу представників країни-агресора.

Наразі євроінтеграційна тематика є частиною змісту багатьох творчих об'єднань різних напрямів позашкільної освіти. Особливо слід звернуту увагу на діяльність євроклубів у складі закладів позашкільної освіти України. Наприклад, у структурі Кіровоградського обласного центру дитячої та юнацької творчості діє відомий в Україні Євроклуб «Надія» (вік вихованців – 12-21 рік). Основна мета євроклубу – активне пропагування ідеї європейської й світової єдності, активної громадянської позиції в місцевому середовищі. Досягненнями колективу є організація й проведення регіонального проекту «Європа без кордонів», «Демократична школа», «Почни творить добро», «Толерантність як обличчя сучасного світу», етапу Міжнародного конкурсу «Безпечна Україна. Безпечна Європа. Безпечний світ», організація роботи Ради євроклубів м. Кропивницького й області, робота з європейської та євроатлантичної тематики з колективами міста, області, країни та зарубіжжя, участь у семінарах, тренінгах, міжнародних зустрічах [2].

Також доцільно акцентувати на наступних тенденціях та ціннісних основах розвитку позашкільної освіти.

- *Інклюзивність і безбар'єрність.* У міжнародній спільноті та українському суспільстві відбуваються прогресивні зміни, пов'язані зі створенням рівних можливостей для освіти, соціалізації, професійного самовизначення людей із особливими освітніми потребами (ООП), створення інклюзивного суспільства, яке базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини. Відповідні зміни відображено у сучасному національному законодавстві щодо освіти. Законом України «Про освіту» (2017) [5] визначено поняття «інклюзивне освітнє середовище», «індивідуальна освітня траєкторія» тощо. Відповідні зміни внесено до Закону України «Про позашкільну освіту» (2000) [6].

Водночас, у контексті національних нормативних підходів актуалізуються поняття: освітня безбар'єрність, гендерна рівність, універсальний дизайн, рівні можливості та вільний доступ до освіти. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021) визначає

ключові напрями: фізична безбар'єрність, інформаційна безбар'єрність, цифрова безбар'єрність, суспільна та громадянська безбар'єрність та інші; зокрема, у межах *освітньої безбар'єрності* актуалізовано: неформальна освіта, визнання її результатів; інклюзивне освітнє середовище, оцінка потреб, створення системи раннього втручання тощо. Питання безбар'єрності особливо актуальні в умовах російсько-української війни.

- Об'єктивною тенденцією розвитку освіти сьогодні є *діджиталізація, реалізація дистанційного, онлайн навчання*. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є не лише загальною міжнародною тенденцією, але і необхідністю в сучасних умовах. Усі освітні заклади, зокрема, установи неформальної освіти дітей та молоді європейських країн, заклади позашкільної освіти України використовують в освітньому процесі ІКТ для забезпечення формату онлайн навчання. Приклади організації роботи онлайн можливо побачити на сайті Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей та молоді [9]. Українська позашкільна освіта набула значного досвіду організації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень, і це не лише навчальні заняття, але і значна кількість заходів онлайн формату (трансляція концертів художніх колективів в ефірі телеканалів та у Facebook, онлайн-аукціони творчих робіт, флеш-моби і челенджі тощо).

В Україні актуальність дистанційної освіти посилилася в умовах повномасштабної війни, розв'язаної РФ. Наразі, завдяки героїчному супротиву народу України та професійним героїчним діям ЗСУ у тих населених пунктах, де можливо забезпечити відносну безпеку освітнього процесу, здійснюється дистанційне, очне та змішане навчання.

- Актуальною тенденцією розвитку позашкільної освіти у національному і міжнародному контексті є *реалізація змісту, що формує компетентності для освіти впродовж життя*. Серед основних компонентів формули Нової української школи (2016) – новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві. Відтак, зміст позашкільної освіти України спрямовано на формування *ключових*

компетентностей учнів (спілкування державною (і рідною, у разі відмінності) мовами; соціальна та громадянська компетентності та інші); позашкільна освіта створює можливості для здобуття досвіду із застосування отриманих знань на практиці, сприяє формуванню допрофесійних/професійних умінь учнів.

• Нагальною тенденцією в освіті є *екологічна свідомість і сталий розвиток*. Усвідомлення необхідності екологічно свідомих дій та реалізація концепції сталого розвитку є сьогодні міжнародною тенденцією. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Відтак, сприймає і реалізує *17 Цілей сталого розвитку*, що затверджені Підсумковим документом Саміту ООН зі сталого розвитку (2015) – *«Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»* [10]. В умовах російсько-української війни для української освіти посилюється актуальність проблеми усвідомлення учнями шляхів подолання екологічних наслідків війни.

У складні і вирішальні періоди розвитку України більшої значущості набуває позашкільна освіта, яка має значний потенціал формування національної ідентичності у дітей та молоді на основі національних цінностей, знань про історію і культуру України, практичної соціально орієнтованої діяльності тощо.

Наразі можливо визначити найбільш важливі вектори освітньої діяльності закладів позашкільної освіти в умовах воєнного часу та післявоєнного відновлення країни, які стосуються різних напрямів та освітніх програм: становлення національної української ідентичності дітей та молоді, відновлення історичної пам'яті та підтримка сучасних борців за незалежність України; утвердження спільних європейських цінностей в умовах євроінтеграції України; готовність до післявоєнного відновлення країни та інші.

Література до другого розділу

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n7>
2. Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості. URL: <http://ocdut.kr.ua/>

3. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи : Рішення колегії МОН України від 27.10.2016.
URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
4. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : монографія / Вербицький В.В. та ін.; за ред. О.В. Литовченко. Київ: Педагогічна думка, 2012.192 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/4758>
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» за № 1-р/2021 від 14 липня 2021 року.
8. Lytovchenko O. Out-of school & non formal education: Ukrainian and European dimensions. *Education: Modern Discourses*. 2020. № 3. P. 50-55. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-05>.
9. European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth.
URL: <http://www.eaicu.eu/>
10. Goals to Transform Our World. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Позашкільна освіта в Україні – унікальне національно-культурне явище. На даний час у закладах позашкільної освіти створено потужне виховне середовище, в якому успішно формується особистість дитини. Саме на рівні позашкільної освіти дитина не лише має змогу діяльнісно утвердитися у набуті знань й компетентностей, але й якісно їх вдосконалити, задовольнити власні пізнавальні інтереси.

Сучасний етап розвитку позашкільної освіти вирізняється динамізмом інноваційних перетворень. Водночас аналіз державної статистики у сфері позашкільної освіти констатує й ряд проблем, як-то: недотримання місцевими органами влади й управління освітою Закону України «Про позашкільну освіту» щодо збереження і розширення мережі закладів позашкільної освіти державної, комунальної та приватної форм власності; скорочення кількості гуртків і творчих об'єднань, а відтак і дітей, які навчаються у закладах позашкільної освіти всіх регіонів України; нерівномірність доступу до позашкільної освіти в місті і в сільській місцевості; незадовільне матеріально-технічне забезпечення позашкільної освіти місцевих рівнів (особливо районних і сільських).

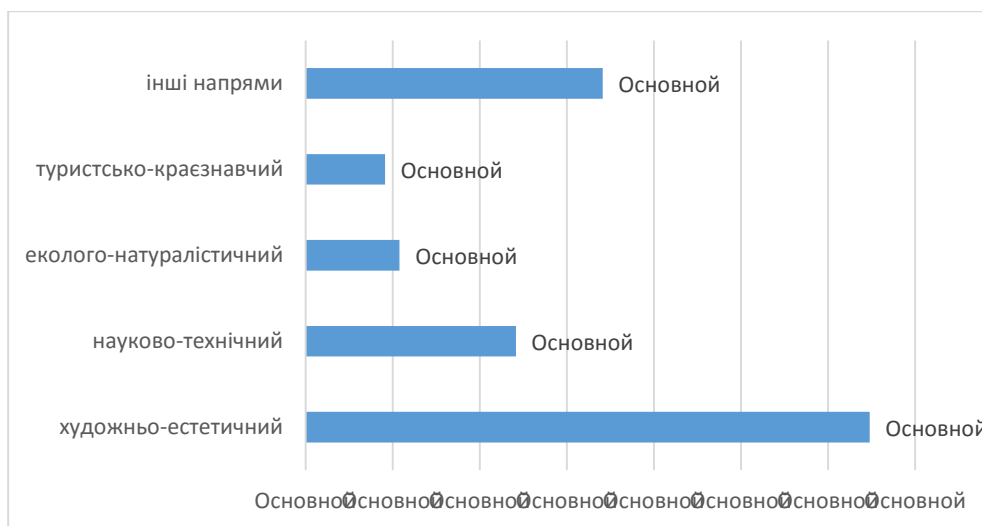
Нині зміст стратегічних напрямів державної політики у сфері позашкільної освіти відображено в Законах України: «Про освіту» від 18.04.2021 р., «Про позашкільну освіту» від 16.10.2020 р., «Про охорону дитинства» від 17.03.2021 р., «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 09.08.2019 р., та ін.

Розподіл кількості закладів позашкільної освіти по областях характеризувався певними пропорціями, зокрема у Дніпропетровській області функціонує найбільше закладів позашкільної освіти (115) порівняно з іншими областями. Найменша кількість закладів позашкільної освіти у Чернівецькій (25), Закарпатській (26) та Луганській областях (24). Така ситуація пов'язана з

кількістю контингенту і реалізацією державної політики у сфері позашкільної освіти на місцевому рівні.

Питома вага дітей, охоплених різними формами позашкільної освіти в Україні становила 60,0 % (відсоток від загальної кількості дітей шкільного віку у сфері управління МОН, без врахування закладів позашкільної освіти сфери культури і спорту та без ДЮСШ системи МОН). Найбільше дітей охоплено в Сумській області (83,9 %), Харківській області (82,5 %), Черкаській області (72,3 %), Кіровоградській області (71,3 %), Полтавській області (68,2 %) і м. Київ (62,5 %). Найменше в Тернопільській області (48,7 %), Львівській області (47,9 %), Чернівецькій області (46,7 %), Дніпропетровській області (43,4 %), Рівненській області (41,3 %).

Найбільшою популярністю на той час користувалися гуртки, секції, групи та інші творчі об'єднання художньо-естетичного (32387 творчих об'єднань, в них 530292 учнів); науково-технічного (12068 творчих об'єднань, в них 180877 учнів), еколого-натуралістичного (5394 творчих об'єднань, в них 84940 учнів), туристсько-краєзнавчого (4556 творчих об'єднань, в них 73910 учнів) напрямів позашкільної освіти (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Розподіл учнів за напрямками позашкільної освіти

Як свідчить статистика, найбільше в закладах позашкільної освіти дітей віком від 8 до 11 років включно (40 %), найменше – 17-18 річних (3 %).

З початку російської агресії 24 лютого 2022 р. в Україні постраждало 5,7

млн. дітей шкільного віку. За даними МОН України, станом на червень 2022 року унаслідок бойових дій було пошкоджено 1849 закладів освіти, 212 – повністю зруйновано. 277 дітей загинули, 456 дітей дістали поранення, переважно через використання вибухових речовин у населених пунктах. За оцінками ЮНІСЕФ на квітень 2022 року, 3,3 млн. дітей потребували освітньої підтримки, 2,2 млн. – захисту, 2,8 млн. дітей вважалися внутрішньо переміщеними особами.

Станом на червень 2022 року, за даними МОН України із 1351 закладів позашкільної освіти (державної і комунальної форми власності), які відвідували 1138171 учнів, 49 закладів було пошкоджено і 8 зруйновано повністю.

За даними Інституту освітньої аналітики МОН України в середньому по країні в період бойових дій пошкоджено 3,1 % закладів позашкільної освіти. По областях: Дніпропетровська 0,7 %, Житомирська 4,8 %, Кіровоградська 3,7 %, Луганська 20,8 %, Миколаївська 10,8 %, Одеська 1,8 %, Сумська 6,4 %, Харківська 17,9 %, Херсонська 4,5 %, Чернігівська 1,5 %.

Нині кількість закладів позашкільної освіти знизилася і складає 1276 одиниць. В них працюють 62314 гуртків, творчих об'єднань, секцій, студій художньо-естетичного, науково-технічного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, фізкультурно-спортивного та інших напрямів. Кількість вихованців 980789. Кількість педагогічних працівників (без керівників закладів і сумісників), зменшилася до 17536 осіб.

Враховуючи, що частина закладів позашкільної освіти постраждали або зазнали руйнувань під час воєнних дій та виключне значення позашкільної освіти для патріотичного виховання дітей, Міністерство освіти і науки України, керуючись статтею 14 Закону України «Про позашкільну освіту» і статтями 32 і 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», для збереження мережі закладів позашкільної освіти в регіонах, своїм розпорядженням №1/4142-22 від 14.04.2022 запровадило мораторій на їх закриття, реформування, злиття або об'єднання.

Із самого початку широкомасштабного вторгнення значна кількість

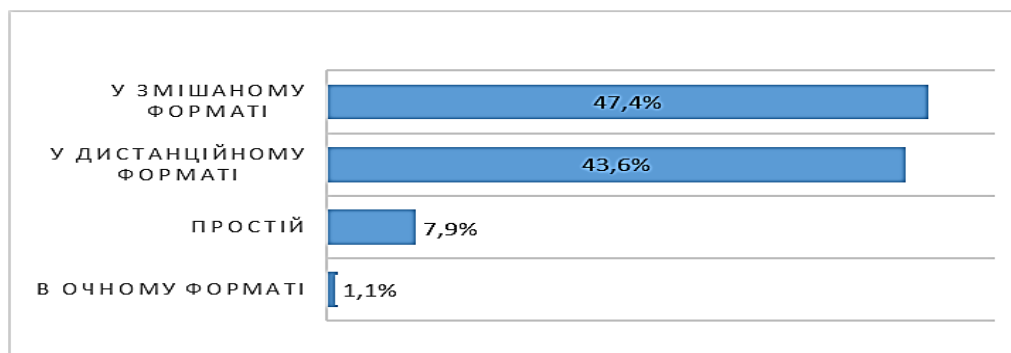
закладів позашкільної освіти відчинили свої двері для переселенців, надали прихисток і підтримку тисячам дорослих і дітей.

Офіційно з 14 березня 2022 року позашкільна освіта України поновила освітній процес там, де це є можливим (на територіях, де не велися бойові дії, освітній процес тривав із використанням дистанційних форм). Відповідно до рекомендацій МОН України (від 06.03.2022 №1/3371-22) заклади позашкільної освіти розміщують відеоматеріали на порталі МОН («Позашкільна освіта онлайн: розклад»), за якими можна проводити заняття з дітьми, організовувати їхнє змістовне дозвілля. До занять може долучитися будь-хто, незалежно від того, чи займається дитина в закладі позашкільної освіти.

В умовах воєнного часу педагоги закладів позашкільної освіти проводять не лише освітню, але також просвітницьку, громадську діяльність, надають психологічну підтримку та організовують цікаве дозвілля для дітей, які вимушено покинули свої домівки.

Особливо на часі – численні освітні, методичні, просвітницькі проекти, а також акції, заходи, волонтерські проекти тощо, спрямовані на психологічну підтримку дітей та дорослих в умовах війни. Зокрема, психологічної підтримки потребують діти, які вимушено залишили свої домівки.

Відповідно до результатів опитування, проведеного співробітниками лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, в умовах воєнного стану освітній процес у більшості закладів позашкільної освіти здійснюється у дистанційному (47,4 %) та змішаному форматі (43,6 %); у очному форматі – у 1,1 % закладів; у 7,9 % закладів оголошено простій, оскільки здійснення освітнього процесу наразі є неможливим в умовах війни (рис. 3.2). При цьому педагоги зазначають, що навіть за такої умови по можливості проводять заняття у дистанційній формі.

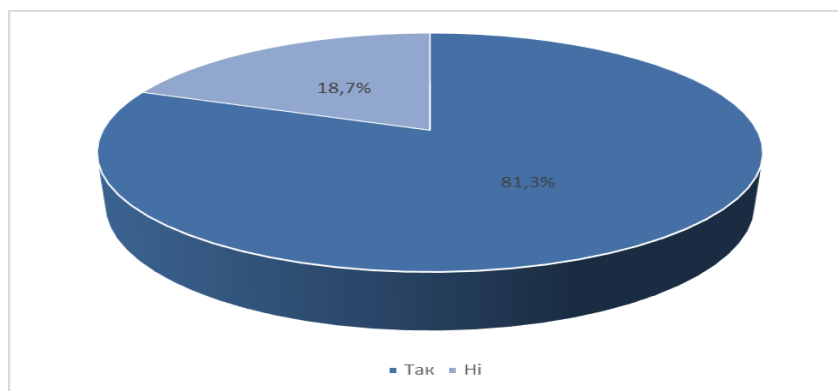

Рис. 3.2. Форми організації освітнього процесу в умовах воєнного стану

Серед головних завдань позашкільної освіти в умовах воєнного стану більшість учасників опитування обрали варіант «надання учням психологічної підтримки та адаптації до змін» (84,68 %); на другій позиції – «формування гнучких навичок (критичне мислення, уміння конструктивно керувати емоціями, уміння оцінювати ризики та приймати рішення) (77,7 %); 66,1 % вважають, що важливим є «надання актуальної інформації щодо безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях тощо»; на четвертій позиції – «створення можливостей для творчої самореалізації» (63,4 %); 50,9 % – «надання знань, формування компетентностей», а також учасники запропонували власні варіанти: «неформальне спілкування, соціалізація дітей»; «намагатися відволікти дітей, переключити їх увагу від жахливих реалій» тощо.

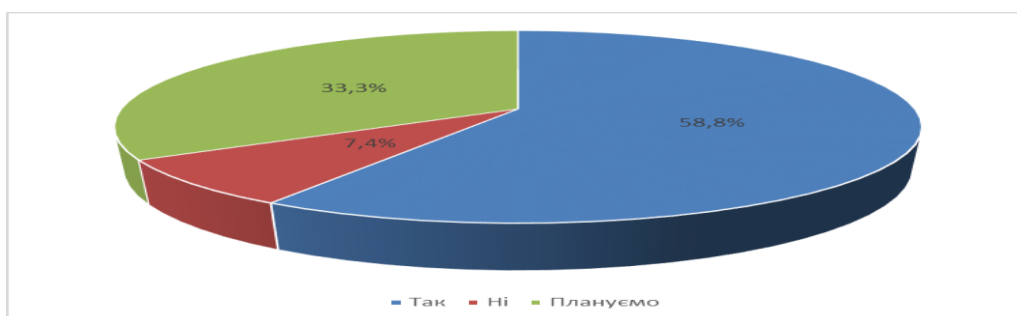
У складний для країни час педагоги закладів позашкільної освіти проводять не лише освітню, але також просвітницьку, громадську діяльність, надають психологічну підтримку та організовують цікаве дозвілля для дітей, які вимушено покинули свої домівки.

81,3 % педагогічних працівників позашкільної освіти, які залучають до занять дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Кількість педагогічних працівників позашкільної освіти, які залучають до занять дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО)

58,8 % опитаних приділяють увагу розвитку інклюзивного освітнього середовища, зокрема із залученням дітей ВПО (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Створення інклюзивного освітнього середовища в закладах позашкільної освіти

Серед проблем у здійсненні освітнього процесу, які виникають у педагогів закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану, – «недостатньо інформації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану» (60,8 %), а також педагоги зазначили про проблеми режиму роботи та оплати праці (5,1 %); неможливість налагодження комунікації з усіма учнями; психологічні проблеми, коли заняття переривалися повітряними тривогами та інші (21 %).

Серед головних завдань позашкільної освіти в умовах воєнного стану більшість учасників опитування обрали варіант «надання учням психологічної підтримки та адаптації до змін» (84,68 %); на другій позиції – «формування гнучких навичок (критичне мислення, уміння конструктивно керувати

емоціями, уміння оцінювати ризики та приймати рішення тощо) (77,7 %); 66,1 % вважають, що важливим є «надання актуальної інформації щодо безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях тощо»; на четвертій позиції – «створення можливостей для творчої самореалізації» (63,4 %); 50,9 % - «надання знань, формування компетентностей», а також учасники запропонували власні варіанти: «неформальне спілкування, соціалізація дітей»; «намагатися відволікти дітей, переключити їх увагу від жахливих реалій» тощо.

Діяльність лабораторії позашкільної освіти ІПВ НАПН України в умовах воєнного часу спрямована на створення наукового підґрунтя, методичного та програмного забезпечення позашкільної освіти. Зокрема, завдяки співпраці із колективами закладів позашкільної освіти України проводяться актуальні конференції, форуми тощо, які об'єднують наукову і педагогічну спільноту у вирішенні нагальних завдань освіти, виховання, а також психологічної підтримки дітей та молоді в умовах війни; широко упроваджуються розроблені у межах дослідження лабораторії методичні матеріали, навчальні програми, зокрема на вимогу часу створено наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій» та методичні рекомендації до неї (Додаток 1).

Мета наскрізної навчальної програми: навчити правилам збереженню здоров'я та життя свого та оточуючих людей в умовах бойових дій. Завдання наскрізної навчальної програми: ознайомити з правилами поведінки у зоні бойових дій; навчити обробляти рани та робити перев'язки; навчити надавати першу медичну допомогу при опіках, перегріванні, обмороженні; навчити найпростішим тестам на виявлення ознак життя. Наскрізна навчальна програма може бути реалізована на заняттях гуртків усіх напрямів позашкільної освіти. Відповідно до цього, вона може бути використана в повному обсязі або за окремими темами для посилення основної навчальної програми відповідно до напрямку.

Також, через руйнацію окупантами Каховської гідроелектростанції частина населених пунктів України не має елементарних умов для забезпечення

мінімального рівня життя, відсутній доступ до придатної для споживання води. Однією з найважливіших екологічних проблем в Україні під час війни стало забруднення повітря, води та ґрунту. Бомбардування та обстріли міст і населених пунктів призвели до викиду великої кількості токсичних хімічних речовин у навколишнє середовище.

Тому, на допомогу педагогам закладів позашкільної освіти розроблено наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах екологічних катастроф» (Додаток 2). Мета наскрізної навчальної програми: навчити правилам збереженню здоров'я та життя свого та оточуючих людей в умовах екологічних катастроф. Завдання наскрізної навчальної програми: ознайомити з правилами поведінки в умовах екологічних катастроф; навчити очищати питну воду, надавати першу медичну допомогу при травмах; ознайомити з правилами захисту під час хімічної аварії та радіаційної загрози.

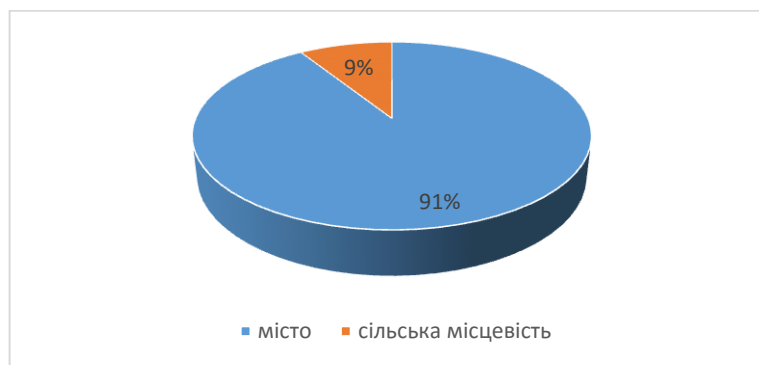
Одним із завдань позашкільної освіти, що особливо на часі у період воєнного стану, є розвиток інклюзивного освітнього середовища; це передбачено Законом України «Про позашкільну освіту», зумовлено значним досвідом та вагомим потенціалом закладів позашкільної освіти у створенні умов для розвитку здібностей і реалізації можливостей дітей та учнівської молоді соціально вразливих груп, з особливими освітніми потребами тощо.

Співробітники лабораторії долучені до робочої групи з розроблення методичних матеріалів і програм для фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та педагогічних працівників (наказ НАПН України від 12.08.2021 року № 48); підготували інформаційні матеріали щодо новацій інклюзивної освіти у закладах позашкільної освіти, зокрема в умовах воєнного стану, а також серію публікацій у соціальних мережах на підтримку педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, які працюють з дітьми, які внаслідок війни потребують соціально-педагогічної підтримки.

Викликає занепокоєння ситуація, що склалася із позашкільною освітою в процесі впровадження адміністративно-територіальної реформи. Останніми

роками відбувається трансформація мережі закладів позашкільної освіти шляхом злиття, об'єднання невеликих профільних центрів.

Спостерігається диспропорція в доступі до позашкільної освіти в містах і в сільській місцевості. Із загальної кількості дітей, що здобувають позашкільну освіту, 91 % у містах і лише 9 % у сільській місцевості (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Доступ до позашкільної освіти в містах і в сільській місцевості

Найбільш потерпають в умовах скорочення закладів позашкільної освіти діти малонаселених пунктів, органи місцевої влади не пропонують альтернативних варіантів здобуття позашкільної освіти. Однією з основних причин такої диспропорції в охопленні дітей позашкільною освітою в містах і сільській місцевості є реформа децентралізації, яка передбачає зміну фінансування позашкільної освіти, якою тепер опікуються місцеві бюджети. Це зумовлює нерівномірне фінансування позашкільля в різних регіонах та місцевостях. Тому загострюється питання надання державної субвенції місцевим бюджетам з метою забезпечення реалізації права дітей на позашкільну освіту. У той же час у об'єднаних територіальних громадах, де достатньо опікуються позашкільною освітою, за останній рік відкрито 15 таких закладів. У сільській місцевості стало на 9 закладів позашкільної освіти більше.

У той же час, як свідчить державна статистика, впродовж тільки 2021 року мережа закладів позашкільної освіти скоротилася на 38 одиниць, а в період 2018-2020 р.р. припинили існування 25 закладів позашкільної освіти.

Відбувається інтеграція закладів позашкільної освіти з іншими закладами соціальної інфраструктури (будинками культури, сільськими клубами, бібліотеками). Така інтеграція супроводжується змінами статутних документів, що створює умови для функціонування на базі закладів позашкільної освіти гуртків, творчих об'єднань для людей різного віку.

Проблемними питаннями освітньої діяльності більшості сільських територіальних громад є: створення сучасного освітнього середовища через відсутність належного матеріально-технічного забезпечення; кадрове забезпечення гуртків, творчих об'єднань кваліфікованими фахівцями; збереження балансу напрямів позашкільної освіти, розвиток сучасних напрямів освітньої діяльності (ІТ, STEM/STEAM-освіта, LEGO-конструювання, робототехніка); забезпечення рівного доступу до якісної позашкільної освіти дітей з особливими освітніми потребами.

Питання забезпечення доступу до якісної позашкільної освіти можуть вирішуватись різними шляхами, зокрема: приведення інфраструктури позашкільної освіти територіальних громад у відповідність до освітніх запитів і потреб їхніх мешканців; інтеграції закладів позашкільної освіти у структуру освітнього округу та розбудови мережі гуртків на базі закладів загальної середньої і професійно-технічної освіти; залучення на договірній основі закладів позашкільної освіти, розташованих на території інших громад (відповідно до Закону України «Про співробітництво територіальних громад»); відкриття філій закладів позашкільної освіти в інших освітніх закладах; розвитку грантової підтримки закладів позашкільної освіти за рахунок громадських бюджетів; створення умов для розвитку приватних закладів позашкільної освіти; розбудови інформаційно-освітнього (цифрового) середовища закладів позашкільної освіти, розширення онлайн послуг із надання позашкільної освіти.

За даними Міністерства освіти і науки України, нині лише 82 заклади позашкільної освіти мають філії в інших освітніх закладах, у 2779 гуртках яких навчається 43045 учнів. Створення таких філій, перш за все на базі закладів

загальної середньої і професійно-технічної освіти, є суттєвим резервом для збільшення охоплення учнів позашкільною освітою, наближенням позашкільної освіти до її здобувача.

Нині заклади загальної середньої та позашкільної освіти знаходяться на стадії формування рівноправного партнерства у створенні освітнього простору з чітко позначеним розподілом функцій у навчанні та вихованні дітей та учнівської молоді.

На цій основі взаємні зв'язки налагоджуються за умови спільного вирішення навчально-виховних проблем, упорядкування, корекції та координації зусиль з метою стимулювання розвитку дітей та учнівської молоді, створення необхідної інфраструктури для забезпечення освітнього процесу.

Як показує досвід, на сучасному етапі ініціатором партнерства як правило виступає заклад позашкільної освіти. Програми позашкільної освіти спрямовані на практичне значення отримуваних знань, вони позначають сфери їхнього застосування в реальному житті. Шкільних педагогів ці програми приваблюють нетрадиційністю підходів, інноваційними педагогічними технологіями.

Перелік форм такої взаємодії:

- залучення педагогів закладів загальної середньої освіти до роботи в закладах позашкільної освіти (керівниками учнівських об'єднань, методистами, консультантами, а також в якості учасників конференцій, нарад, конкурсів);
- залучення педагогів-позашкільників до роботи в закладах загальної середньої освіти (в якості інструкторів, лекторів, керівників гуртків);
- створення учнівських об'єднань на базі спеціалізованих шкіл;
- організація на базі закладів загальної середньої освіти філій закладів позашкільної освіти;
- спільна підготовка та проведення масових просвітницьких заходів;
- проведення літніх екологічних і краєзнавчих експедицій, організація таборів праці та відпочинку;
- проведення спільної експериментально-методичної роботи в галузі педагогіки і педагогічної психології;

- підготовка у співавторстві методичних, дидактичних, навчальних посібників;

- проведення спільних семінарів, курсів з підготовки педагогів-вихователів, майстер-класів з підвищення педагогічної майстерності;

- спільні суспільно корисні справи, спрямовані на поліпшення найближчого середовища (будинку, вулиці, району, міста).

У ході співробітництва складається динамічна структура двобічного інформування, узгодження діяльності школи і закладу позашкільної освіти з урахуванням специфіки обох суб'єктів.

Прикладом успішної історії є запроваджений Сумським обласним центром позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю соціально-педагогічний проєкт – *пересувний багатопрофільний заклад позашкільної освіти*. У рамках проєкту мобільні групи педагогів закладу працюють у віддалених районах області, де діти не мають постійного доступу до якісної позашкільної освіти. Керівники гуртків відвідують заклади загальної середньої освіти, проводять майстер-класи (з флористики, декоративно-ужиткового мистецтва тощо), краєзнавчі квести й мультимедійні заняття, змагання на туристській смузі перешкод, тренувальні заняття зі спортивного орієнтування та багато інших заходів. Педагоги шкіл разом з учнями долучаються до семінарів, тренінгів, ознайомлюються з умовами обласних конкурсів. Під час канікул учні шкіл відвідують обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю з цікавою навчально-екскурсійною програмою.

Серед вихованців закладів позашкільної освіти більше 52 тисяч дітей соціально незахищених категорій. Із загальної чисельності 9442 – діти з особливими потребами; 7349 – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; більше, ніж 41,7 тис. 35654 – діти із малозабезпечених сімей.

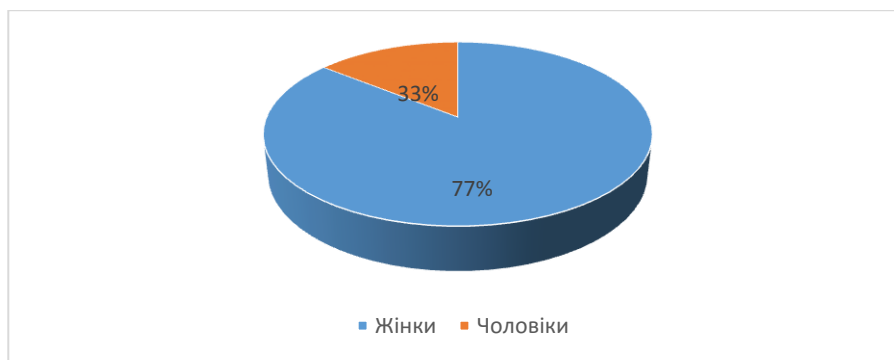
Тож ці заклади є дієвим різнобічним прихистком для таких дітей. На сучасному етапі до Закону України «Про позашкільну освіту» від 16.10.2020 р. внесено зміни, які регулюють організацію інклюзивного навчання. Зокрема, організація навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах

позашкільної освіти, яких від загальної чисельності налічується майже 9,5 тис., включає забезпечення: безперешкодного доступу до будівель, споруд і приміщень згідно з будівельними нормами, державними стандартами та правилами; принципів універсального дизайну в освітньому процесі; розумного пристосування (за потреби); відповідної матеріально-технічної та навчально-методичної бази, у тому числі інформаційно-комунікаційними технологіями, навчально-дидактичним обладнанням та матеріалами; допоміжними засобами навчання (за потреби); доступності інформації в різних формах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат тощо); індивідуалізації освітнього процесу для вихованців, учнів, слухачів (далі – здобувачі позашкільної освіти) з особливими освітніми потребами, зокрема складення індивідуальної програми розвитку.

Таким чином, у закладах позашкільної освіти для дітей з особливими освітніми потребами створюються спеціальні та інклюзивні групи, а також клуби для батьків, реалізуються різноманітні проєкти.

Загалом можливо відзначити позитивну тенденцію створення інклюзивного середовища у значній кількості закладів позашкільної освіти України. Водночас, попри значний досвід, на сьогодні частина питань організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у закладах позашкільної освіти залишається невирішеними (створення безбар'єрного середовища, забезпечення асистентами педагога та іншими фахівцями, створення сучасних навчальних програм тощо).

Проблемним залишається кадрове забезпечення у закладах позашкільної освіти. Освітній процес у закладах позашкільної освіти станом на 1 січня 2021 р. забезпечували 35000 педагогічних працівників, з них 21440 за основним місцем роботи. Серед педагогічного персоналу 77 % жінки (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Кадрове забезпечення у закладах позашкільної освіти

У сільській місцевості динаміка чисельності педагогічних працівників системи позашкільної освіти була інтенсивнішою, ніж у міських поселеннях: у сільській місцевості їх чисельність збільшилася на 30,3 %, а в міських поселеннях – на 10,3 %. Також спостерігалось зменшення складу педагогічних працівників мережі закладів позашкільної освіти: в сільській місцевості – на 32,2 %, в містах – на 7,8 %. Станом на 1 січня 2021 р. у таких закладах у сільській місцевості працює 1527 педагогічних працівників, у міських поселеннях – 19913.

Аналіз вікового складу педагогічних працівників закладів позашкільної освіти показує, що серед них за останні роки постійно скорочується кількість молодих педагогів віком до 30 та від 31 до 40 років, водночас збільшується педагогів пенсійного віку. Постійно скорочується кількість педагогічних працівників, які мають стаж педагогічної роботи від 3-х до 10-ти років, а суттєво збільшується кількість працівників, які мають стаж педагогічної роботи більше 20 років

Головними причинами такого стану справ є недосконалість нормативно-правової бази, яка не дозволяє підняти статус керівників гуртків, секцій, творчих об'єднань до статусу педагога закладів загальної середньої освіти, що в тому числі зумовлює низький рівень заробітної плати працівників закладів позашкільної освіти. Саме це є причиною недостатнього забезпечення галузі кваліфікованими спеціалістами (балетмейстери, художники, письменники, наукові працівники тощо).

Для ефективного розвитку позашкільної освіти на сучасному етапі необхідно:

- посилити відповідальність місцевих органів виконавчої влади за дотримання норм Закону України «Про позашкільну освіту», збереження інфраструктури позашкільної освіти, недопущення вилучення земельних ділянок, спортивних і спортивно-оздоровчих приміщень та передачі їх, наявного обладнання і техніки в оренду;

- сприяти вирішенню питання із забезпечення умов для здобуття позашкільної освіти через організацію філій закладів позашкільної освіти на базі закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти; залучати на договірній основі заклади, що розташовані на території інших громад, особливо у сільській місцевості;

- створювати умови для повноцінного розвитку вихованців з особливими освітніми потребами;

- визначити нові економічні моделі для ресурсного забезпечення закладів позашкільної освіти, зокрема в межах державно-приватного партнерства;

- удосконалити співпрацю з громадськими об'єднаннями;

- модернізувати науковий і методичний супровід позашкільної освіти, сприяти розробленню, публікації і впровадженню сучасного науково-теоретичного та якісного програмно-методичного її забезпечення;

- розвивати і підтримувати інноваційні педагогічні технології, дослідницько-експериментальну роботу, педагогічне проектування, спрямовані на розроблення сучасних моделей закладів позашкільної освіти;

- підвищувати кваліфікацію педагогічних працівників закладів позашкільної освіти у використанні інформаційно-комунікативних технологій в освітньому процесі.

Література до третього розділу

1. «Про організацію роботи закладів позашкільної освіти», МОН 1/4142-22 від 14.04.2022. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/04/27/lyst-mon-vid-14-04-2022-1-4142-22-pro-orhanizatsiiu-roboty-zakladiv-pozashkil-noi-osvity/>

2. Бібліотека інформаційних ресурсів. URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/biblioteka-informacijnyh-resursiv/>

3. Clarijs R. Leisure and non- formal education. A European overview of after- and out-of school education. Prague, CZ : Zenka, 2008.
4. Інформаційний бюлетень. Позашкільні навчальні заклади державної і комунальної форми власності Міністерства освіти і науки України та приватної форми власності (станом на 01.01.2019 та 01.01.2020). 294 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/Pozashkilni-navchalni-zakladi-derzhavnoyi-i-komunalnoyi-vlasnosti-Ministerstva-osviti-i-nauki-Ukrayini-ta-privatnoyi-formi-vlasnosti-stanom-na-01.01.2019-ta-01.01.20202019-2020.pdf>
5. Методичний посібник із розрахунку значень та способу використання управлінських інформаційних індикаторів розвитку освіти solid info. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/solid-info/>
6. Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти: методичний посібник / [А.Е. Бойко, В.В. Вербицький, А.В. Корнієнко, О.В. Литовченко; за ред. В.В. Мачуського]. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 223 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075>
7. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність. Інформаційно-аналітичний збірник. МОН України. Київ. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini.17.08-1.pdf>
8. Освіта під загрозою. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Informanalitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>
9. Основні освітні статистичні дані (2022-2023 н.р.). URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>
10. Про забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Jb4h3mXOQWoQU8fCdqvRTn0rSZjOGxYP/view>
11. Статистичні данні. Позашкільна освіта в 2021 році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/statistichni-danni>
12. Сумський обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. URL: <https://www.ospo.sumy.ua/>
13. ЮНІСЕФ, Брифінг щодо ситуації дітей в Україні URL: help.unicef.org/ukraine-emergency

РОЗДІЛ 4

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

Виклики часу зумовили розроблення Концептуальних засад реформування середньої освіти – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей. Які ж нерозв'язані проблеми вітчизняної системи освіти та її основоположної ланки – початкової освіти, стали поштовхом для прийняття реформаторських рішень?

По-перше, існують великі відмінності між закладами загальної середньої освіти, які територіально, соціально і демографічно працюють у різних умовах, що утруднює реальний доступ учнів до здобуття якісної освіти. По-друге, *все ще недостатньо розвинена мережа закладів дошкільної освіти – це унеможливорює обов'язкову передшкільну підготовку дітей старшого дошкільного віку*. Такий стан, як засвідчує статистика, буде зберігатися у найближчі роки, тому *постає потреба пошуку й інших шляхів здійснення підготовки дітей до школи*. По-третє, умови навчання дітей, особливо 6-річних першокласників, – наповнення класів, режим навчання, вимоги до приміщення, забезпечення харчуванням, матеріальна база тощо – у переважній більшості закладів освіти не відповідають психофізіологічним особливостям розвитку учнів. По-четверте, з кожним роком збільшуються ризики погіршення фізичного та психологічного здоров'я дітей, що вимагає перегляду режиму їхньої навчальної праці, розвантаження і переструктурування змісту навчальних предметів, уникнення дублювання матеріалу тощо. По-п'яте, значно збільшилась кількість дітей, які потребують особливого і тривалого психолого-педагогічного супроводу, логопедичної, соціальної і медичної

допомоги, – до цього виклику наша школа підготовлена лише частково. Пошосте, у сільській місцевості якість освіти не витримує конкуренції із міською, – про це свідчать результати ЗНО, відсутність школярів в олімпіадному русі та ін. Школи сільської місцевості, особливо початкові, стали переважно малочисельними, а через це поглибилась потреба упровадження інших форм навчання, штатних розписів, створення відповідного освітнього середовища. По-сьоме, вимагає змін навчальне забезпечення – більшість підручників залишаються застарілими з огляду на інноваційні результати початкової освіти. Недостатнє виділення коштів на їх друк і застарілі уявлення замовників про функції цього виду продукції обмежує авторів у створенні повноцінної сучасної навчальної книги. У більшості випадків школи, вчителі не мають змоги самостійно обирати той або інший підручник, вони часто змушені звертатися до батьків стосовно придбання сучасної навчальної продукції [8].

Таким чином, описані та чимало інших проблемних питань очікують на вирішення найближчими роками. Провідною метою кожної освітньої реформи, в тому числі нинішньої, є підвищення якості освіти. Які ж чинники забезпечують якість початкової ланки загальної середньої освіти? Назвемо найвпливовіші з них:

- повне і своєчасне охоплення навчанням усіх дітей молодшого шкільного віку;
- різнобічне використання досягнень дошкільного періоду;
- осучаснення та оздоровлення освітнього середовища;
- впровадження методик особистісно і компетентісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку молодших учнів;
- технологічність методик навчання;
- моніторинговий супровід освітнього процесу;
- адекватна підготовка педагогічних кадрів тощо.

Названі чинники ураховані в Концепції Нової української школи й мають перебувати в полі належної уваги у процесі упровадження в практику положень цього документа. У Концепції наголошено на суб'єктності учіння, необхідності

оволодіння учнями способами навчальної діяльності, досвіді взаємодії з іншими людьми. Мета загальної середньої освіти визначена у Законі України «Про освіту»: «Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [5].

Відповідно до загальної мети освіти, місією закладу загальної середньої освіти є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві. Найціннішим результатом освіти в особистісному вимірі є здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя; це учень / учениця, які вміють вчитися з різних джерел і критично оцінювати інформацію, відповідально ставитися до себе та інших людей, усвідомлювати себе громадянином / громадянкою України.

Отже, сучасні зміни у суспільному та економічному житті нашої держави висувають нові завдання щодо виховання всебічно розвиненої особистості. На допомогу у подоланні всього вищезазначеного має потенційні можливості позашкільна освіта. Особливістю позашкільної освіти є те, що вона орієнтована на запити сімей, дітей і молоді. Кожній дитині є можливість забезпечити умови, які б відповідали її здібностям, потребам.

Проблеми організації виховної діяльності в закладах позашкільної освіти досліджували в своїх роботах В. Абраухова, В. Белова, О. Биковська, С. Білоус, В. Вербицький, О. Драган, Г. Ковганич, А. Корнієнко, О. Литовченко, Л. Ляшко, С. Мартова, В. Мацулевич, В. Мачуський, Г. Пустовіт, Н.Савенко, О. Семенов та ін., які акцентують на таких їх особливостях, як охоплення

різних аспектів виховання, врахування психофізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей залучених до них дітей і молоді, задоволення їхніх потреб у самореалізації, поєднання колективної діяльності й особистої творчості та самовизначення.

Але, теоретичний аналіз наукових, психолого-педагогічних праць, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду педагогів, свідчить про недостатню розробленість науково-методичного забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти.

Актуальність теми також обумовлена необхідністю модернізації національної системи освіти, що здійснюється сьогодні у контексті оновлення загальноєвропейської і світової гуманістичних освітніх парадигм. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм та методів навчання і виховання молодого покоління. Розв'язання цієї проблеми на сучасному етапі особливо актуалізується у закладах позашкільної освіти України. Модернізація сучасної позашкільної освіти передбачає розробку та впровадження інноваційних освітніх систем і освітніх технологій. Рівень реалізації технологічного підходу є одним із найважливіших критеріїв, за якими визначається конкурентоспроможність та престиж закладу освіти, оскільки освітні технології забезпечують системність, цілеспрямованість, ефективність, результативність його діяльності.

Під *інноваційною виховною технологією* розумітимемо систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня духовно-моральної вихованості особистості як суб'єкта відповідних цінностей (І.Бех).

Саме це поняття ми беремо за основу у своєму дослідженні, бо розуміємо виховання як необхідну і всезагальну форму розвитку дитини (І. Бех) та приймаємо до уваги слова С. Рубінштейна: «Дитина розвивається, виховуючись

і навчаючись, а не розвивається, і виховується, і навчається. Це означає, що виховання й навчання включаються у сам процес розвитку дитини, а не надбудовуються лише над ним» [1].

Аналіз теоретичних узагальнень та практичного досвіду діяльності закладів позашкільної освіти виявив суперечності між посиленням інтересу до технологізації освіти, необхідністю ширшого використання технологічного підходу в педагогічному процесі закладів освіти та відсутністю сучасних педагогічних технологій розвитку дитини в закладах позашкільної освіти.

Отже, сучасний етап розвитку освіти характеризується інтенсивним пошуком нового в теорії та практиці. Цей процес обумовлений рядом протиріч, серед яких одною з найважливіших є невідповідність традиційних освітніх форм та методів новим тенденціям розвитку освіти. Змінилося соціальне замовлення, стало необхідним формування особистості, яка не тільки володіє сумою знань, умінь і навичок, але і вміє працювати на результат. Саме тому, на перший план освітньої системи виступають задача реалізації принципу активності в освіті: створення умов для виявлення та розвитку здібностей здобувачів освіти, розвиток освітньо-пізнавальної активності та творчої самостійності.

Вектор прогресу освіти спрямовано на пошук нових ідей та технологій. Провідна мета освітньої реформи – підвищення якості освіти. Модернізація сучасної позашкільної освіти передбачає розробку та впровадження інноваційних освітніх систем і освітніх технологій.

Відповідно до вищесказаного, нами було проведено опитування педагогічних працівників закладів позашкільної освіти з метою з'ясування рівня затребуваності педагогічних технологій в освітній системі, періодичність використання педагогічних технологій на заняттях, системою відбору для роботи тощо. Запитання були відкритими і закритими (*Додаток 5, Анкета №1*). 87,7 % опитаних респондентів зазначили ствердну відповідь, що використовують на своїх заняттях педагогічні технології. 29,9 % із тих, хто впроваджує педагогічні технології у практичній діяльності, власноруч їх і

розробляють (80 % цієї кількості називають власними розробками педагогічних технологій технологічні картки). 57,8 % використовують вже розроблені, які знаходять самостійно через мережу Інтернет або довіряють рекомендаціям вибору методистів закладу освіти. Основним принципом відбору запозичених педагогічних технологій для впровадження у практичну діяльність було названо «відповідність теми заняття» – 94,2 %, «відповідність вікової категорії» – 93 %, натомість «алгоритмічність» відмітили у відповідях – 46,7 %. З інновацією освітнього процесу уособлюють освітню технологію 69 %, 16 % поєднують це з роботою всього закладу освіти і ніяким чином не уособлюють це з систематизацією педагогічної роботи; 15 % освітні технології називають «новим науковим віянням». Відповідно до такого розподілу відповідей, було зазначено нерозуміння педагогічних працівників критеріїв відбору педагогічних технологій з метою впровадження в освітню діяльність. А отже і не розуміння розробки освітніх технологій відповідно до навчальних програм.

На другому етапі, з метою формування розуміння, що таке технологія та вміння розробляти власні педагогічні технології відповідно змісту навчальних програм, було розроблено тренінг «Освітні технології» (Додаток б) для педагогічних працівників. Мета тренінгу: розібратися, що таке «технології», чим вони відрізняються від методики, чи є різниця між педагогічною і освітньою технологією, що має бути в основі технології, щоб вважати її дієвою.

У змісті теоретичної частини було спрямовано на розуміння поняття «технології», найбільш суттєвих ознак технологій, чим вони відрізняються від методики, чи є різниця між педагогічною і освітньою технологією, що має бути в основі технології, щоб вважати її дієвою; ознайомлення з ознаками розвивального навчання.

Після прослуховування тренінгу, педагогічним співробітникам надавалася методична допомога у розробці змістово-методичне забезпечення відповідно до змісту своїх навчальних програм.

При розробці змістово-методичного забезпечення реалізації освітньої технології розвитку дитини та з метою відповіді на виклик сьогодення – агресії

росії проти українського народу, розроблено наскрізну навчальну програму «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій» й методичні рекомендації до неї. Їх зміст спрямовано на те, щоб дитина за час навчання в гуртку ознайомила з правилами поведінки у зоні бойових дій; навчилася обробляти рани та робити перев'язки; навчилася надавати першу медичну допомогу при опіках, перегріванні, обмороженні; навчилася найпростішим тестам на виявлення ознак життя.

Цьому сприяло опитування (Додаток 5, Анкета №2), до якого було залучено педагогічних працівників закладів загальної середньої та позашкільної освіти м. Києва, Кіровоградської, Житомирської, Сумської, Чернігівської, Дніпропетровської областей (загалом 17 областей) в кількості 132 особи.

Серед проблем у здійсненні освітнього процесу, які виникають у педагогів закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану, – «недостатньо інформації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану» (60,8 %), а також педагоги зазначили про проблеми режиму роботи та оплати праці (оплата 2/3) – (5,1 %); неможливість налагодження комунікації з усіма учнями; психологічні проблеми, коли заняття переривалися повітряними тривогами та інші (21 %).

За умов сьогодення 74,6 % педагогічних працівників вносили корективи у зміст навчальної програми. 15,3 % педагогічних працівників у своїх навчальних програмах зробили скорочення годин, 39 % змінили зміст занять, 44,0 % розширили тематику занять, 1,7 % респондентів зазначили, що чітко виконують навчальну програму відповідно до навчально-тематичного плану.

Серед головних завдань позашкільної освіти в умовах воєнного стану більшість учасників опитування обрали варіант «надання учням психологічної підтримки та адаптації до змін» (84,68 %); на другій позиції – «формування гнучких навичок (критичне мислення, уміння конструктивно керувати емоціями, уміння оцінювати ризики та приймати рішення тощо) (77,7 %); 66,1 % вважають, що важливим є «надання актуальної інформації щодо безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях тощо»; на четвертій позиції –

«створення можливостей для творчої самореалізації» (63,4 %); 50,9 % – «надання знань, формування компетентностей», а також учасники запропонували власні варіанти: «неформальне спілкування, соціалізація дітей»; «намагатися відволікти дітей, переключити їх увагу від жахливих реалій» тощо.

На питання «Яку допомогу щодо організації освітнього процесу у закладі позашкільної освіти Ви бажали б отримати?» розподілилися відповіді таким чином: 75,7 % методичні рекомендації забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану; 40,5 % готову до впровадження навчальну програму першої медичної допомоги, поводження з небезпечними предметами, безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях тощо; 15 % адаптація освітніх платформ для позашкілля; 5,1 % надати можливість закладу здійснювати освітню діяльність; 5,1 % методичну допомогу з організації освітнього процесу закладів позашкільної освіти в дистанційному режимі через руйнування місцевої інфраструктури; 5,1 % допомога в організації дистанційних занять з дошкільниками.

Відповіді об'єднуються змістом того, що вихованцям необхідно надати «навички безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях». Але при цьому виділяється бажання мати щось готове для впровадження у практичну діяльність.

Тому співробітниками лабораторії позашкільної освіти розроблено наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій» [2], а також методичні рекомендації [1] до неї.

Зміст методичних рекомендацій повністю розкриває теми навчально-тематичного плану програми:

- умови війни: правила та поради;
- хімічна небезпека;
- радіаційна аварія;
- рани та їх обробка;
- пов'язки та їх накладання;

- перша допомога при опіках, перегріванні, обмороженні;
- тести на виявлення ознак життя.

Мета наскрізної навчальної програми: навчити правилам збереженню здоров'я та життя свого та оточуючих людей в умовах бойових дій.

Завдання наскрізної навчальної програми:

- ознайомити з правилами поведінки у зоні бойових дій;
- навчити обробляти рани та робити перев'язки;
- навчити надавати першу медичну допомогу при опіках, перегріванні, обмороженні;
- навчити найпростішим тестам на виявлення ознак життя.

Програма розрахована на 18 годин навчання за початковим рівнем підготовки. Програмою передбачено поєднання теоретичних і практичних занять, а також самостійної роботи учнів. Програма може бути використана у гуртковій роботі оздоровчого напрямку в закладах позашкільної освіти та у позакласній роботі закладів загальної середньої освіти.

У результаті вивчення навчальної програми:

- *вихованці мають знати:* правила поведінки під час повітряної тривоги, обстрілів, комендантської години; правила поведінки при хімічній небезпеці; тести на виявлення ознак життя;
- *вихованці мають вміти:* впоратися зі стресом під час війни; накладати пов'язки на різні частини тіла;
- *вихованці мають набути досвід:* накладання пов'язок на різні частини тіла.

Розроблені матеріали ми запропонували для експертного оцінювання методистами та керівниками гуртків закладів позашкільної освіти. Експертна група складалася з 32 осіб. Метою експертного оцінювання було доцільність використання розробленої програми у практичній діяльності; відповідність матеріалу методичних рекомендацій та змісту навчальної програми. А також відповідність критеріям технології (ознакам технологічного підходу): системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність, діагностичність,

відтворюваність.

Розкриємо більш докладно сутність цього методу. У літературі описано декілька шляхів одержання експертних оцінок. Для проведення експертного оцінювання змісту ми орієнтувалися на послідовність, що передбачала наступні етапи:

1. Підготовчий етап: розробка документації по експертному оцінюванню (змісту анкет, опитувальних листів, об'єктів оцінювання); визначення форм експертизи (індивідуальна, колективна, очна, заочна); добір експертів по кількості і рівню компетентності.

2. Проведення експертного опитування: анкетування й інтерв'ювання експертів; колективне обговорення змісту за розробленим сценарієм; систематизація отриманих відповідей і виступів.

3. Обробка даних експертних оцінок: визначення рівнів компетентності експертів (посада, стаж); розробка оцінних шкал і меж узгодженості думок експертів; усереднення експертних оцінок; визначення погрешностей отриманих результатів; визначення шляхів і форм використання результатів експертних оцінок.

Відповідно вищевикладеного нами було розроблено анкету у формі таблиці (*Додаток 5, Анкета № 3*).

Як видно з таблиці, значна більшість експертів зазначає високої оцінки матеріалів. Щодо зауваження про відповідність вікової категорії розробленого матеріалу, то це можна вважати позитивним коментарем і зазначити як позитивну відповідь.

Одноголосно було зазначено відповідність матеріалу методичних рекомендацій та змісту навчальної програми, системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність та відтворюваність технології. Тобто залучаючи до своїх навчальних програм теми з наскрізної програми, знання вихованців відповідали прогнозованим результатам, що зазначені у наскрізній програмі. Це підтверджувалося результатами опитування, що проводили педагоги на початку занять та вкінці (*Додаток 3, Анкета № 4*). На початку

занять 60 % вихованців не змогли зазначити правила поведження під час повітряної тривоги /обстрілів/ комендантської години. 83 % не дали взагалі відповіді на запитання «Що треба робити при хімічній небезпеці?», а 10 % обмежилися відповіддю – «тікати». Лише 7 % вихованців, які були учнями старших класів, дали правильну відповідь. На питання «Як виявити ознаки життя?», 87 % обмежилися відповіддю «Визначити пульс», що є не повною. Серед порад, які б могли дати вихованці людині, яка панікує, 85 % було зазначено «попити води і глибоко дихати». 15 % зазначили, що ніколи не накладали пов'язку. З тих вихованців, що дали стверджувальну відповідь, було зазначено подряпини на колінах та ліктях, поріз на пальцях. Тобто з опіками, перегріваннями, обмороженнями вихованці справ не мали і не були ознайомлені з методами обробки ран правилами перев'язки.

Після ознайомлення з матеріалом навчальної програми, підсумкове заняття було проведене у формі виставки «Правила поведження під час бойових дій», до якої вихованці мали готуватися заздалегідь. А саме: вивчаючи теоретичну частину матеріалу, вихованці мали виконувати малюнок, на якому зображували алгоритм дій. Таким чином, кожен мав конспект у малюнках.

Як показник високої результативності засвоєння змісту тренінгу, педагогічними співробітниками Генічеської станції юних натуралістів Генічеської міської ради було розроблено наскрізну програму «Екологічного виховання дітей дошкільного віку» і 4 навчальні програми, що системно розкривають зміст цієї наскрізної програми. Упровадження педагогічної технології враховувала специфіку закладу позашкільної освіти і зумовлена сучасним станом освітньої системи в цьому закладі та використання педагогами змісту, форм та методів, що передбачають активність дітей у процесі пізнання природного довкілля та сприятимуть усвідомленню дітьми значення природи в житті суспільства; підвищення професійної компетентності педагогів шляхом удосконалення їх теоретичної і методичної підготовки до здійснення процесу екологічного виховання дітей дошкільного віку; залучення батьків у освітній процес, підвищення їх педагогічної культури.

Також методистами ЦТТМ Дарницького району було розроблено та проведено педагогічну раду у формі квест-гри «З Україною в серці» (Додаток 7), що може бути віднесено до інтерактивних технологій.

Література до четвертого розділу

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / уклад. Н. П. Наволокова. Харків: Основа, 2009. 176 с.
3. Вербицький В. В., Корнієнко А. В., Мачуський В. В. Наскрізна навчальна програма з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій»
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/01/Prohrama.pozashk.Osnovy.bezp.zhyttyedyial.v.umovakh.boyoovykh.diy.01.04.22.pdf>
4. Вербицький В. В., Корнієнко А. В., Мачуський В. В. Методичні рекомендації для позашкільної освіти «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій»
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/01/Metod.rekom.do.prohramy.pozashk.Osnovy.bezp.zhyttyedyial.v.umovakh.boyoovykh.diy.01.04.22.pdf>
5. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Зельницький А., Заболотний О., Левицька Л. Технологізація освітнього процесу вищих військових навчальних закладів. Військова освіта. 2018. № 1. С. 114-124.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2018_1_14/
7. Корнієнко А.В. Експериментальне дослідження інноваційного розвитку методичної діяльності в закладі позашкільної освіти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали Звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2021 рік (26 травня, 2022, м. Київ)*. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. С. 87-91.
8. Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти : методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко; за ред. В. В. Мачуського. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 223 с.
URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075>.
9. Нова українська школа : poradnyk dlya vchytelya / za zag. red. N. M. Bibik. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>
10. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.; за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВІПОЛ, 2001. 502 с.
11. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : методичний посібник. Київ: А.С.К., 2002. 136 с.

РОЗДІЛ 5

СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

5.1. Особливості освітнього середовища закладу позашкільної освіти у контексті ключових аспектів Концепції «Нової української школи»

Розвиток позашкільної освіти як невід'ємної ланки освіти України відбувається у контексті прогресивних міжнародних та національних реформ у галузі освіти, ґрунтується на пріоритетних напрямках, визначених *концепцією «Нова українська школа»* (2016) [17] як то педагогіка партнерства, наскрізний процес виховання, який формує цінності, формування ключових компетентностей учнів, орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, сучасне освітнє середовище та інші.

Важливого значення у новій українській школі набуває інклюзивність, безбар'єрність, врахування особливих труднощів і потреб кожного учня, створення індивідуальної освітньої траєкторії.

У контексті проблеми вагомими є теоретичні положення психолого-педагогічної науки (І. Бех, О. Докукіна, Г. Костюк, О. Кононко та інші). Теоретико-методологічним основам позашкільної освіти присвячено праці О. Биковської, В. Вербицького, В. Мачуського, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та інших. Зокрема, Г. Пустовіт [31] наголошує на значному потенціалі позашкільної освіти як інституту соціалізації дітей та учнівської молоді. У працях В. Вербицького розкрито важливі питання реалізації ключової реформи «Нова українська школа» у позашкільній освіті [2]. Стан і перспективи розвитку позашкільної освіти України представлено у працях А. Бойко, В. Вербицького, О. Литовченко, В. Мачуського [1].

Питання інклюзивної освіти, створення інклюзивного освітнього середовища, а також роботи з дітьми з особливими освітніми потребами висвітлено у працях В. Засенка, А. Колупаєвої, С. Кульбіді, С. Литовченко,

С. Таранченко, О. Чеботарьової та інших, а також у сучасних зарубіжних публікаціях.

Суттєвими у межах проблеми дослідження є положення Концепції «Нова українська школа» [17], Законів України «Про освіту» (2017), «Про позашкільну освіту» (2000) [21], Порядок організації інклюзивного навчання в системі позашкільної освіти (2019) [24] та інші документи.

Розглянемо особливості освітнього середовища закладу позашкільної освіти у контексті ключових аспектів Концепції «Нова українська школа»

На тлі освітніх реформ, визначених Концепцією Нової української школи, особливої актуальності набуває позашкільна освіта, зокрема, заклади позашкільної освіти, які внаслідок значної специфіки найбільш мобільно реагують на освітні тенденції, відповідають викликами часу. Значущою є соціальна роль закладів позашкільної освіти, які виконують функції освіти, виховання, розвитку, соціально-педагогічної профілактики. А також відіграють роль центрів виховної і соціально-педагогічної роботи у соціальному середовищі, що здійснюється у тісній співпраці з закладами освіти і культури, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадськими організаціями, батьківською громадськістю тощо.

Заклади позашкільної освіти мають значні можливості щодо формування світогляду, системи цінностей особистості, залучаючи дітей та учнівську молодь до національної культури, історії, а також осмислення сучасних подій у розвитку країни. Значним є потенціал позашкільної освіти щодо превенції соціальних проблем; вагомим є досвід залучення до освіти дітей з особливими освітніми потребами.

Такі особливості організації освітнього процесу, як варіативність змісту і форм роботи, креативність, мобільність, добровільність, відповідність сучасним запитам дітей та їх батьків, зумовлюють значний потенціал закладів позашкільної освіти у становленні особистості. Наразі в умовах воєнних дій особливої значущості набуває потенціал цієї ланки освіти щодо національно-патріотичного виховання дітей та молоді, створення умов для становлення

національної ідентичності.

Водночас, важливим чинником становлення особистості є *освітнє середовище*, яке охоплює учнівський і педагогічний колективи, батьківську громадськість; зміст освітнього процесу; партнерські відносини закладу із організаціями та установами; матеріально організований простір (актуальним у контексті НУШ є креативний зовнішній та внутрішній дизайн, безпечність для учнів, багатофункціональність тощо), а також – культуру відносин, цінності, норми, традиції, які склалися в закладі.

Якими є особливості освітнього середовища закладу позашкільної освіти у контексті ключових аспектів Нової української школи?

У основі освітнього середовища закладу позашкільної освіти – цінності. В умовах російсько-української війни найголовніші – українські національні цінності, свобода, незалежність. У контексті Концепції НУШ в основі освітнього середовища – загальнолюдські цінності (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні цінності (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм та ін.) [17].

У концепції НУШ суттєвим є акцент на те, що освітній заклад плекатиме українську ідентичність. *В умовах війни з рф найбільшого значення набувають українські національні цінності, національна ідентичність, національна гідність.* Важливим наразі є відновлення історичної пам'яті, необхідність позбутися советської пропаганди, що чинила суттєвий вплив на всі освітні ланки, значною мірою викривила цінності позашкільної освіти до 1991 року.

Освітнє середовище закладу позашкільної освіти – творче середовище. Одним із важливих завдань позашкільної освіти є створення умов для творчої самореалізації дітей та молоді у різних видах діяльності, отже така особливість властива цій ланці освіти традиційно. Водночас, положеннями НУШ актуалізується проектна, командна, групова діяльність; різноманітні варіанти організації навчального простору, сприятливі для творчості; планування і дизайн освітнього простору, спрямований на розвиток дитини і мотивації її до

навчання, широке використання ІТ-технологій, мультимедійних засобів навчання тощо.

Освітнє середовище закладу позашкільної освіти – інклюзивне середовище, дружнє до дітей. Таке поняття відповідає сучасній термінології міжнародних документів у галузі захисту прав дітей, а також сучасній національній нормативній базі, зокрема у галузі позашкільної освіти.

Інклюзивне освітнє середовище, дружнє до дітей – це середовище, у якому навчання, розвиток, становлення особистості дитини у закладі освіти відбувається у комфортних психологічних умовах, в основі яких повага гідності кожної особистості, віра в її особистісний потенціал; зумовлює рівні умови для дітей різних соціальних груп, зокрема з особливими освітніми потребами (обдарованих, дітей з інвалідністю, дітей вразливих груп або тих, що опинилися у складних життєвих обставинах тощо) [7]. Концепцією НУШ акцентовано на створенні атмосфери довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті [17].

Освітнє середовище закладу позашкільної освіти – здорове і безпечне, безбар'єрне середовище. В умовах сучасного розвитку суспільства та у контексті нормативних підходів актуалізуються поняття: освітня безбар'єрність, гендерна рівність, універсальний дизайн, рівні можливості та вільний доступ до освіти [26]; водночас набуває особливого значення забезпечення охорони життя і здоров'я учасників освітнього процесу. Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (2020) [25] визначено, що учні та педагогічні працівники потребують такого стану освітнього середовища, в якому вони відчуватимуть фізичну, психологічну, інформаційну та соціальну безпеку, комфорт і благополуччя.

Отже, розвиток позашкільної освіти відбувається у контексті ключових реформ та тенденцій у галузі освіти, зокрема, ґрунтується на пріоритетних напрямках, визначених Концепцією «Нова українська школа». Відтак,

особливостями сучасного освітнього середовища закладу позашкільної освіти є такі:

- орієнтація на цінності як основу освітнього процесу і важливий складник освітнього середовища; пріоритет українських національних цінностей, національної ідентичності;

- творча спрямованість, що сприяє самореалізації дітей та молоді у різних видах творчої діяльності;

- інклюзивність, що забезпечує сприятливі умови для виховання, розвитку, становлення особистості усіх учнів, зокрема з особливими освітніми потребами;

- створення здорових і безпечних умов для здобуття освіти, безбар'єрність і доступність.

Ключові ідеї Концепції «Нова українська школа», суттєві для створення інклюзивного освітнього середовища у позашкільній освіті

- *Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі*

Зокрема, акцентовано на тому, що Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму.

«Буде забезпечено неупереджене та справедливе ставлення до кожного учня, подолано будь-яку дискримінацію. Відзначатимуться зусилля й успіхи всіх учнів. ... Учні матимуть свободу вибору предметів та рівня їхньої складності. З'явиться можливість навчання в різновікових предметних або міжпредметних групах» [17].

- *Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками*

Однією з ключових ідей Концепції є «педагогіка партнерства», в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. «Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими одnodумцями, рівноправними учасниками

освітнього процесу, відповідальними за результат» [17] – така теза є особливо на часі з огляду на міжнародні підходи до супроводу освіти дітей з ООП, які передбачають партнерство та командну взаємодію всіх учасників освітнього процесу та команди супроводу.

- *Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу*

Концепція акцентує на створенні творчого середовища, яке сприяє вільному розвитку учнів; це передбачає відповідні зміни у фізичному просторово-предметному оточенні, програмах та засобах навчання.

«Освітній простір Нової української школи не обмежуватиметься будівлею школи. Розвиватиметься інфраструктура для забезпечення різних форм навчання учнів, учителів, батьків і керівників навчальних закладів. ...

У Новій школі буде заохочуватися інклюзивна освіта. Для учнів з особливими потребами буде створено умови для навчання спільно з однолітками. Для таких дітей буде запроваджено індивідуальні програми розвитку, зокрема корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і необхідні засоби навчання» [17, с. 28].

Окрім цього, однією із тез документу є така, що стосується створення атмосфери довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки при виникненні труднощів у навчанні та повсякденному житті, що є суттєвим складником інклюзивного середовища у закладі освіти. Концепцією підкреслюється актуальність співпраці закладів загальної середньої освіти із закладами позашкільної освіти, що сприятиме виявленню індивідуальних нахилів та здібностей кожної дитини для цілеспрямованого розвитку і профорієнтації.

За результатами експертного опитування, у якому взяли участь наукові співробітники відділу освіти дітей з порушеннями слуху Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (у формі вільного інтерв'ю), можливо узагальнити наступні ключові аспекти освіти дітей

та учнівської молоді з ООП в умовах сучасних освітніх реформ:

- серед актуальних завдань – забезпечення доступності до якісної освіти на всіх рівнях, дотримання міжнародних та конституційних принципів у сфері освіти; розширення мережі закладів освіти та гарантування батькам права вибору освітнього маршруту для своєї дитини; поширення підтримуючого навчання;

- на часі – упровадження міжнародних стандартів у системі надання допомоги дітям з особливими освітніми потребами, серед яких раннє виявлення проблем розвитку, рання комплексна допомога (раннє втручання), створення сприятливого середовища та інші [8].

5.2. Становлення інклюзивного освітнього середовища: актуальні аспекти

Сучасне українське суспільство, українська наука і освіта сприймають прогресивні європейські і світові тенденції щодо створення оптимальних умов для освіти, розвитку соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Змінюються підходи до оцінки освітніх труднощів, на заміну *медичної моделі* розуміння особливих освітніх потреб приходять *соціальна модель*, яка акцентує не на медичному діагнозі, психофізичних порушеннях, але на тих труднощах, які зумовлені цими порушеннями; враховує широкий соціальний контекст, варіативні моделі здобуття освіти, індивідуальний підхід до кожної дитини.

Соціокультурний підхід дозволяє розглядати певні особливі потреби як культурні особливості. Наприклад, сьогодні говорять про самобутню культуру глухих, жестову мову вивчають як іноземну, а люди з порушеннями слуху досягають значних успіхів в усіх сферах тощо. Такі приклади можливо наводити стосовно інших категорій людей, які мають особливі освітні потреби.

Важливим є сприйняття Україною прогресивних міжнародних підходів до інвалідності, стандартів надання професійної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, ратифікація міжнародних документів тощо. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (19.12.2017

№ 2249) регламентовано приведення термінології у відповідність до міжнародних підходів, при цьому було враховано офіційний переклад Конвенції про права осіб з інвалідністю (Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) та Факультативний протокол до неї, що дало змогу внести зміни до 44 законодавчих актів, що стосувалися заміни слова «інвалід», «дитина-інвалід», «інвалід з дитинства» та «інвалід війни» словами «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю», «особа з інвалідністю з дитинства» та «особа з інвалідністю внаслідок війни».

У соціальному середовищі, освіті, культурній сфері тощо сьогодні вживається термін «дитина з особливими освітніми потребами» («дитина з ООП»), що відповідає *соціальній моделі інвалідності*.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) (2006) (ст. 24) [34] визнано право дітей з ООП на освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя з метою:

- повного розвитку людського потенціалу, відчуття гідності та самоповаги; посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності;
- розвитку особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їх розумових і фізичних здібностей у повному обсязі;
- надання особам з інвалідністю можливостей брати ефективну участь у житті вільного суспільства [19].

В українському суспільстві відбуваються прогресивні зміни, пов'язані зі створенням рівних можливостей для освіти, соціалізації, професійного самовизначення людей із особливими освітніми потребами. Важливою у такому контексті є освітня сфера, зокрема впровадження інклюзивної освіти, що відбувається в Україні стрімкими темпами і стосується усіх галузей освіти.

Відповідні зміни відображено у сучасному національному законодавстві. Зокрема, Законом України «Про освіту» (2017) визначено поняття «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище», «індивідуальна освітня траєкторія» тощо. Водночас, удосконалюються підходи до оцінки особливих

освітніх потреб (труднощів) учнів з метою визначення необхідного рівня підтримки, оптимальної освітньої траєкторії у кожному індивідуальному випадку.

Таким чином, серед *міжнародних стандартів професійної допомоги дітям з особливими освітніми потребами* можливо розглядати такі:

- раннє виявлення проблем розвитку та рання комплексна допомога (раннє втручання);

- комплексна оцінка розвитку дитини, визначання її потреб, стратегій супроводу та рекомендацій щодо створення найоптимальніших умов для здобуття освіти;

- вибір індивідуальної освітньої траєкторії;

- інклюзивна освіта як складник інклюзивного суспільства та інші.

Раннє втручання як один із провідних принципів підтримки сімей з дітьми раннього віку

Такий підхід спирається на результати досліджень і висновки про те, що перші роки життя дитини є визначальними для її подальшого росту та розвитку і впливають на її майбутнє. При цьому кожна дитина пізнає світ у своєму темпі і потребує різного обсягу зусиль з боку дорослих, особливо, якщо мова йде про дітей із порушеннями розвитку. Важливо інвестувати у розвиток таких дітей у ранньому віці, адже це допомагає уникнути більш серйозних проблем у майбутньому. Реалізувати право дитини на найкращий старт у житті допомагає раннє виявлення та раннє втручання.

Раннє втручання – це міждисциплінарна допомога сім'ям з дітьми раннього віку (від народження до 3-х років), у яких є порушення розвитку (або в яких існує ризик виникнення таких порушень). Підтримка спрямована на покращення розвитку дитини та підвищення якості життя родини [35].

Раннє втручання орієнтоване на дітей у перші роки їх життя, оскільки раннє виявлення біологічних та соціальних чинників ризику щодо порушення розвитку дитини дає можливість своєчасно почати інтенсивну допомогу в ранньому віці, коли розвиток дитини особливо піддається впливу. У цей період

є найвищі шанси запобігти появі обмежень як у функціонуванні сім'ї, так і в фізичному та психосоціальному розвитку дитини.

Раннє втручання включає:

1. Супровід сімей, які виховують малюків із порушенням розвитку
2. Підтримку родини в подоланні кризи
3. Допомогу родині у розвитку життєво необхідних умінь та навичок у дитини
4. Сприяння покращенню взаємодії малюка із членами родини та соціуму

Для кого раннє втручання?

Для сімей, які виховують дітей від народження до трьох повних років, у яких:

1. Встановлено певний діагноз, що супроводжується затримками розвитку дитини (незалежно від ступеня тяжкості). Наприклад, дитячий церебральний параліч, розлади аутистичного спектра, синдром Дауна, епілепсія та інші.

2. Визначено затримку в розумовому, моторному, соціально-емоційному та комунікативному розвитку за допомогою скринінгів або тестів.

3. Є ризик появи затримки розвитку внаслідок певних біологічних та соціальних чинників. Наприклад, діти, народжені раніше терміну; діти, народжені з малою вагою та інші; діти, які перебувають в будинку дитини; сім'ї, які отримали будь-який травматичний досвід.

4. Сім'ї, де батьки мають сумніви та хвилювання щодо розвитку своєї дитини або питання стосовно відносин із маленькою дитиною, її поведінки та взаємодії з іншими людьми [35].

Ідеєю раннього втручання є якомога більш раннє обстеження дитини командою спеціалістів різного профілю (лікарем, реабілітологом, дитячим психологом, педагогом-дефектологом, логопедом, іншими спеціалістами за потребою) і відповідна робота щодо ранньої реабілітації дитини та насаження (англ. empowerment) сім'ї.

Проводиться оцінювання розвитку рухових, мовних, комунікативно-емоційних та сенсорних здібностей, з'ясовуються особливості розвитку ігрової

діяльності, її відповідності віковим етапам та індивідуальними можливостями дитини. Через опитування збирається інформація про сон та годування дитини, гігієнічні процедури, особливості її взаємодії з батьками, з'ясовується запит батьків щодо виявлених проблем. Висновок та план втручання формуються лише після спільного обговорення спеціалістів між собою та з батьками дитини і складається як з оцінки рівня функціональної організації поведінки дитини, так і з можливостей батьків щодо побудови дитячо-батьківських відносин.

На наступному етапі залежно від провідної проблеми визначається певний спеціаліст («координатор / адміністратор послуги») і розпочинає роботу з дитиною [37].

Результати міжнародних досліджень та світовий досвід свідчать про те, що раннє втручання найбільш ефективно забезпечує організацію допомоги дітям раннього віку і їх сім'ям, запобігає інвалідизації та інституціоналізації дітей, сприяє соціальній інклюзії сімей.

Відповідно до міжнародних підходів в Україні схвалено *Концепцію створення та розвитку системи раннього втручання*, яка поєднує медичну, психологічну, соціальну та освітню складові, спрямовується на раннє виявлення та профілактику порушень розвитку у дітей, поліпшення їх розвитку, підвищення якості життя, супровід і підтримку сімей з дітьми віком до чотирьох років, які мають порушення розвитку або в яких існує ризик виникнення таких порушень [30].

З-поміж основних завдань з реалізації цієї Концепції такі:

- забезпечення правового регулювання питань формування державної політики щодо створення та розвитку системи раннього втручання;
- забезпечення доступності послуги раннього втручання та максимальне охоплення нею дітей, які мають порушення розвитку або в яких існує ризик виникнення таких порушень, і їх сімей;
- підвищення рівня поінформованості сімей, які мають дітей з порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень, щодо

створення та розвитку системи раннього втручання з метою запобігання інвалідизації дітей та їх інституціалізації у ранньому віці [30].

Сучасні підходи до оцінки особливих освітніх потреб (труднощів) здобувачів освіти

Термін «*діти з особливими потребами*», який відповідає міжнародному терміну «*children with special needs*», акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей цієї категорії і відповідає соціальній моделі інвалідності, яка, на противагу медичній моделі, акцентує не на порушенні розвитку, а на потребах, що ним зумовлені.

Міжнародні тенденції оцінки особливих освітніх потреб відбито у сучасних документах, зокрема *Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ)*, що має на меті визначити уніфіковану і стандартизовану мову та схеми опису станів здоров'я та станів, пов'язаних із здоров'ям. Вона впроваджує визначення компонентів здоров'я та деяких пов'язаних із здоров'ям компонентів добробуту (таких, як освіта та праця). МКФ відійшла від класифікації «наслідків захворювання» та стала класифікацією «компонентів здоров'я».

Тому домени, що містяться в МКФ, можуть розглядатися як домени охорони здоров'я та домени, пов'язані з охороною здоров'я. Ці домени описуються з точки зору організму, особи та суспільства в двох основних переліках: (1) *Функції та структури організму*; та (2) *Діяльність та участь*. Оскільки МКФ забезпечує класифікацію, вона системно групує різні домени для особи в певному стані здоров'я (наприклад, вказує що робить або здатна робити людина з хворобою чи розладом) [15].

Функціонування є загальним терміном, який охоплює всі функції, види діяльності та участі; аналогічним чином, термін *обмеження життєдіяльності* слугує загальним терміном для порушень, обмежень діяльності або обмежень можливості участі.

МКФ також містить перелік *факторів навколишнього середовища*, які взаємодіють із усіма цими категоріями. Таким чином, вона дозволяє

користувачеві фіксувати важливі профілі функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я особи в межах різних доменів.

Наведемо *загальний огляд складових МКФ (Дефініції)*

В контексті здоров'я:

Функції організму - це фізіологічні функції систем організму (в тому числі психологічні функції).

Структури організму – це анатомічні частини тіла, такі як органи, кінцівки та їх складові частини.

Порушення – це проблеми, що виникають у функціях або структурах, такі як істотне відхилення або втрата.

Активність – це виконання особою завдання або дії.

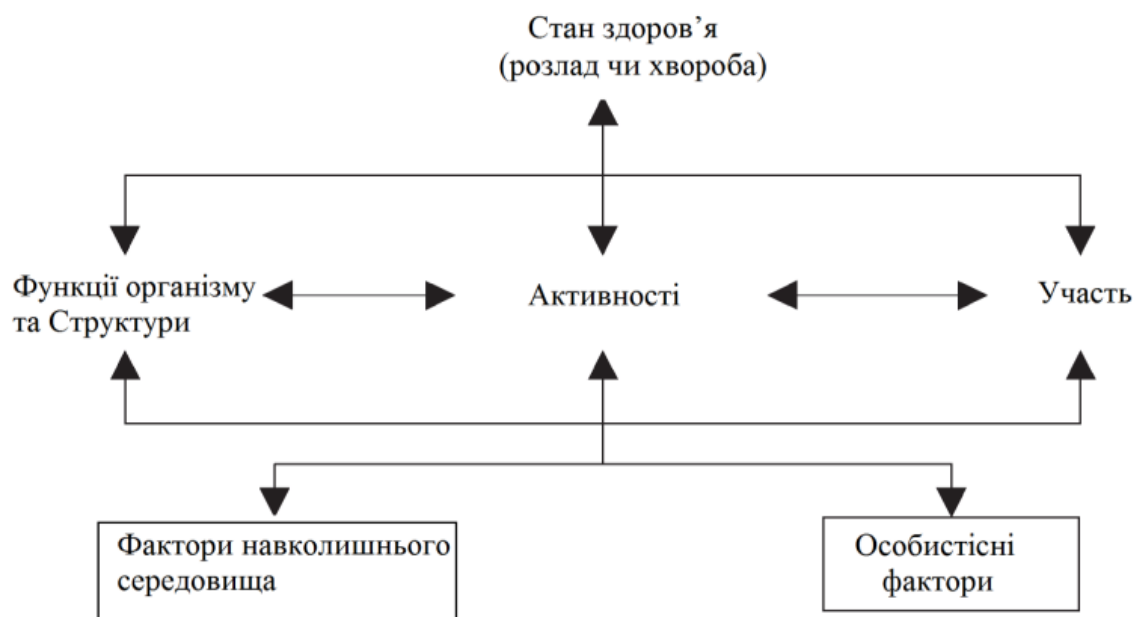
Участь – це залучення індивіда до життєвої ситуації.

Обмеження активності – це труднощі, яких може зазнавати особа при виконанні діяльності.

Обмеження можливості участі - це проблеми, яких може зазнати особа при залученні до життєвих ситуацій.

Фактори навколишнього середовища створюють фізичне і соціальне оточення, середовище відносин і установок, де люди живуть і проводять свій час [15].

Яким чином МКФ описує *процес функціонування і обмеження життєдіяльності*? Як класифікація, МКФ не моделює «процес» функціонування та обмеження життєдіяльності. Проте, це може бути використано для опису процесу, надаючи засоби мапування різних конструкцій та доменів. Вона забезпечує багатопрофільний підхід до класифікації функціонування та обмеження життєдіяльності як інтерактивного та еволюційного процесу. Це забезпечує складові елементи для користувачів, які бажають створювати моделі та вивчати різні аспекти цього процесу. Для того, щоб візуалізувати сучасне розуміння взаємодії різних компонентів, що представлена на *Рисунку 5.1*, може бути корисною.

Рис. 5.1. Взаємодія між компонентами МКФ

На цьому рисунку функціонування особи в конкретному домені є взаємодією або складним взаємозв'язком між станом здоров'я та контекстуальними факторами (тобто факторами навколишнього середовища та особистісними факторами). Існує динамічна взаємодія між цими об'єктами: інтервенції в одному об'єкті можуть змінити один або декілька інших об'єктів. Ці взаємодії є специфічними і не завжди в передбачуваних взаємних відносинах. Взаємодія працює в двох напрямках; наявність обмеження життєдіяльності може навіть змінити сам стан здоров'я.

Якщо потрібно описати повний стан здоров'я, всі компоненти корисні. Наприклад, хтось може:

- мати порушення без обмежень щодо здатності;
- мати проблеми з виконанням та обмеженням здатності без очевидних порушень (наприклад, зниження виконання щоденної діяльності, пов'язаної з багатьма захворюваннями);
- мати проблеми з виконанням без порушень та обмежень здатності (наприклад, ВІЛінфікована особа або колишній пацієнт, який відновився після психічних захворювань, стикається зі стигматизацією чи дискримінацією у

міжособистісних стосунках або роботі);

- мати обмеження здатності без сторонньої допомоги, а також проблеми із виконанням в поточному середовищі (наприклад, особа з обмеженнями мобільності може забезпечуватися суспільством допоміжними технологіями для переміщення);

- відчувати ступінь впливу у зворотному напрямку (наприклад, нестача використання кінцівок може призвести до атрофії м'язів; інституціоналізація може призвести до втрати соціальних навичок).

МКФ належить до «сім'ї» міжнародних класифікацій, розроблених Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВОЗ) для застосування до різних аспектів здоров'я.

Оскільки МКФ є по своїй суті класифікацією, пов'язаною з охороною здоров'я та обставинами, які стосуються здоров'я, вона також використовується в таких областях, як *страхування, соціальний захист, праця, освіта, економіка, розробка стратегії соціального та загального законодавства та екологічні зміни*. Вона була прийнята як одна з соціальних класифікацій Організації Об'єднаних Націй, на яку посилаються та в якій реалізуються *Стандартні правила з забезпечення рівних можливостей для людей з обмеженнями життєдіяльності* [38]. Таким чином, МКФ є зручним інструментом для реалізації прийнятих міжнародних мандатів з прав людини, а також національного законодавства [15].

У контексті змін міжнародних підходів можливо визначити *національні тенденції та зміни щодо оцінки особливих освітніх потреб (труднощів)*, а саме:

1. Подальше становлення підходів до оцінки особливих освітніх потреб (труднощів) здобувачів освіти з метою визначення оптимальної освітньої траєкторії для кожного учня, забезпечення кваліфікованого супроводу та підтримки.

2. Відмова від медичної моделі розуміння особливих освітніх потреб, натомість врахування не медичного діагнозу, а, насамперед, індивідуальних

особливостей здобувачів освіти, які можуть створювати або не створювати бар'єри для навчання і соціальної адаптації.

3. Особливі освітні потреби зумовлюють, насамперед, необхідність адаптації освітнього середовища (створення індивідуальної програми розвитку; адаптацію, модифікацію навчальних програм, збільшення часу на опанування навчального матеріалу, залучення підтримки фахівців (міждисциплінарної команди фахівців) та допоміжних засобів навчання тощо).

Зміни в українському законодавстві щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами визначено Постановою Кабінету міністрів України від 21 липня 2021 р. №765, зокрема, документ регламентує *нові категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)*: інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні, соціоадаптаційні, соціокультурні. Визначається *п'ять рівнів прояву*: від легкого, що зумовлює поодинокі незначні труднощі, до найтяжчого ступеня прояву [27] (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)

Категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)	Загальна характеристика вірогідного прояву	Ступінь прояву	Рівень підтримки
Інтелектуальні	можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування; продукування думки, судження; здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок)	поодинокі незначні труднощі	1
		труднощі легкого ступеня прояву	2
		труднощі помірного ступеня прояву	3
		труднощі тяжкого ступеня прояву	4
		труднощі найтяжчого ступеня прояву	5
Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві)	можуть полягати в обмеженні життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової (кістково-м'язової), мовленнєвої функцій (стосуватися відтворення звуко-складової структури слова; розбірливості мовлення; темпу і	поодинокі незначні труднощі	1
		труднощі легкого ступеня	2
		труднощі помірного ступеня прояву	3
		труднощі тяжкого ступеня прояву	4

Категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)	Загальна характеристика вірогідного прояву	Ступінь прояву	Рівень підтримки
	ритму; мелодико-інтонаційного малюнку; характеристик голосу; розрізнення звуків мовлення на слух; використання словникового запасу і граматики; перебігу читання, письма, комунікації)	труднощі найтяжчого ступеня прояву	5
Фізичні	можуть полягати в обмеженні функціонування різного ступеня прояву органів та кінцівок дитячого організму	поодинокі незначні труднощі	1
		труднощі легкого ступеня прояву	2
		труднощі помірнього ступеня прояву	3
		труднощі важкого ступеня прояву	4
		труднощі	5
Навчальні	можуть полягати в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій тощо)	поодинокі незначні труднощі	1
		труднощі легкого ступеня прояву	2
		труднощі помірнього ступеня прояву	3
		труднощі важкого ступеня прояву	4
		труднощі найтяжчого ступеня прояву	5
Соціоадаптаційні/ (особистісні, середовищні труднощі) соціокультурні (зокрема, взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо)	можуть полягати в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок: пристосування до умов соціального середовища; організації адекватної системи відносин із соціальними об'єктами; прояву рольової пластичності поведінки; інтеграції в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії	поодинокі незначні труднощі	1
		труднощі легкого ступеня прояву	2
		труднощі помірнього ступеня прояву	3
		труднощі важкого ступеня прояву	4
		труднощі найтяжчого ступеня прояву	5

Наприклад, *навчальні* труднощі можуть полягати в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву

(писемного виду діяльності, математичних дій тощо); *соціоадаптаційні*, *соціокультурні* труднощі (зокрема, взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо) можуть полягати в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок пристосування до умов соціального середовища; організації адекватної системи відносин із соціальними об'єктами тощо [27].

Відповідні підходи відбито у *Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти*. Порядком передбачено, що якщо в учнів виникають незначні, поодинокі труднощі, які можна подолати зусиллями закладу освіти, їм може надаватися підтримка першого рівня. Якщо зусиль закладу освіти буде недостатньо, батькам буде рекомендовано звернутися до інклюзивно-ресурсного центру для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб. Вже тоді визначатиметься, який рівень підтримки під час освітнього процесу може надаватися такому учню. Зокрема, другий рівень надається учням, які мають труднощі II ступеня прояву (труднощі легкого ступеня прояву). Третій – надається учням, які мають труднощі III ступеня прояву (труднощі помірною ступеня прояву). Відповідно, четвертий – особам з ООП, які мають труднощі важкого ступеня прояву. Учням із найважчими ступенями прояву надається п'ятий рівень [23].

Фахівцями Інституту спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАПН України розроблено відповідні методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів та для закладів загальної середньої освіти щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі [12].

У методичних рекомендаціях подано перелік можливих особливостей розвитку дитини з особливими освітніми потребами та наявних освітніх труднощів, що можуть бути їй притаманні; наведено методичний інструментарій вимірювання ступеня їх прояву, визначення бар'єрів, особливих освітніх потреб і стратегії подальшої підтримки.

Важливими є тези щодо виявлення бар'єрів. *«Виявлення бар'єрів (при інтенсивності труднощів II, III, IV, V ступенів) виступає індикатором переведення певних особливостей розвитку до статусу особливих освітніх потреб у наданні освітніх послуг закладом освіти, а значить – у пристосуванні освітнього середовища до стану розвитку дитини. Слід мати на увазі, що виявлені під час обстеження особливості дитини, які проявляються у вигляді певних труднощів, але не створюють бар'єру на шляху до опанування шкільних знань (що може трапитися внаслідок високих адаптивних можливостей організму дитини або сприятливих контекстуальних чинників навколишнього середовища, які мали вплив упродовж усього попереднього життя дитини), не набувають статусу особливих освітніх потреб і тому не потребують спеціальних налаштувань освітнього середовища»* [12].

Також автори підкреслюють важливість того факту, що *«типологія освітніх труднощів має свою ієрархічну структуру, підґрунтя якої складає біопсихосоціальна модель розвитку становлення дитячого організму. Інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні) та фізичні труднощі – ієрархічно нижчий рівень, який демонструє психофізіологічні можливості організму. Дитина, яка має особливості мовленнєвого розвитку, є потенційним претендентом на подолання функціонально-мовленнєвих (моторних – фонетичних, сенсорних – фонематичних) труднощів, але водночас може потребувати особливої уваги у зв'язку з виникненням вторинних інтелектуальних труднощів.*

Навчальні труднощі – ієрархічно вищий рівень, який базується на попередньому і демонструє здатність до опанування довільних видів діяльності. Наявність мовленнєвих труднощів у шкільному віці в більшості випадків призводить до виникнення труднощів опанування навчального матеріалу в контексті різних предметів.

Соціоадаптаційні труднощі (особистісні, середовищні) – ієрархічно найвищий рівень, який відображає якість взаємодії дитини та середовища, в якому вона перебуває. Оскільки мовлення виступає однією з визначальних

складових соціальної поведінки людини, специфіка його розвитку не може не позначатися на якості спілкування. Таким чином, розуміння ієрархії труднощів дає змогу чітко визначити послідовність виникнення причин обмеження життєдіяльності на шляху до опанування знань» [12].

Автори рекомендацій підкреслюють, що *«різні труднощі, притаманні одній дитині, можуть мати різний ступінь прояву. Вочевидь, правильною в такому випадку має бути стратегія визначення рівня підтримки за найвищим ступенем прояву труднощів. Це, своєю чергою, дає змогу правильно обрати шлях педагогічного впливу, уникаючи зайвих кроків у процесі моделювання освітнього простору, що становить зміст останнього етапу організації послуг»* [12].

При цьому для визначення рівнів підтримки в освітньому середовищі фахівці рекомендують використовувати стандартизований інструментарій оцінки різних сфер розвитку дитини.

Інклюзивність і безбар'єрність як важливі тенденції розвитку позашкільної освіти

Відповідно до міжнародних прогресивних тенденцій, пов'язаних із створенням рівних можливостей для освіти, соціалізації, професійного самовизначення людей із особливими освітніми потребами (ООП), створення інклюзивного суспільства, яке базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, - відбуваються зміни у освітньому полі України.

Так, відповідні зміни відображено у сучасному національному законодавстві щодо освіти. Законом України «Про освіту» (2017) [20] визначено поняття «інклюзивне освітнє середовище», «індивідуальна освітня траєкторія» тощо. Відповідні зміни внесено до Закону України «Про позашкільну освіту» (2000) [21].

У контексті національних нормативних підходів актуалізуються поняття: освітня безбар'єрність, гендерна рівність, універсальний дизайн, рівні можливості та вільний доступ до освіти.

Основні терміни тлумачаться *Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021)* таким чином:

- безбар'єрність – загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності;
- гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;
- доступність – забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів та послуг, як у міських, так і в сільських районах тощо [26].

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021) визначає такі ключові напрями: фізична безбар'єрність, інформаційна безбар'єрність, цифрова безбар'єрність, суспільна та громадянська безбар'єрність та ін. Зокрема, у межах *освітньої безбар'єрності* актуалізовано: неформальна освіта, визнання її результатів; інклюзивне освітнє середовище, оцінка потреб, створення системи раннього втручання тощо.

Варто зазначити, що до Закону України «Про освіту» (2017) включено терміни «формальна освіта», «неформальна освіта», «інформальна освіта», водночас збережено термін «позашкільна освіта», що є важливим для розвитку позашкільної освіти України, збереження її статусу.

Концепція *навчання протягом життя*, на якій ґрунтується неформальна освіта, є актуальною для освіти України. Зокрема, Концепцією «Нова українська школа» (2016) визначено перелік компетентностей, яких набуватимуть учні, що створено з урахуванням Рекомендацій 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя».

Слід зауважити на дещо некоректних тезах Стратегії [26], зокрема про те, що наразі «...Недоступне позанавчальне дозвілля та додаткова освіта».

Водночас, в контексті безбар'єрності слід наголосити на потенціалі позашкільної освіти, яка завдяки мобільності, добровільності, варіативності, різноманітності змісту і методів, форм здобуття освіти тощо, має значні можливості і наразі реалізує ідеї безбар'єрності та інклюзивності.

В умовах війни та післявоєнного відновлення України набуває особливого значення *забезпечення охорони життя і здоров'я учасників освітнього процесу*.

Безпечне і здорове освітнє середовище є сукупністю умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин. (Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі, 2020) [25].

Наступне актуальне поняття у контексті суспільного розвитку – *інклюзія*.

Упровадження інклюзивної освіти відбувається в Україні стрімкими темпами і стосується усіх галузей освіти. Закон України «Про освіту» (2017) визначає *інклюзивне навчання* як систему освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [20].

У Концепції Нової української школи (2017) акцентується на важливості створення інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти [17] .

Законом України «Про освіту» (2017) [20] визначено поняття «інклюзивне освітнє середовище», «індивідуальна освітня траєкторія» тощо.

Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Отже, інклюзивне освітнє середовище розглядається у широкому контексті, не зводиться до освіти дітей з інвалідністю, водночас передбачає створення сприятливих умов для спільного навчання, виховання та розвитку усіх учнів, зокрема тих, які мають відмінні потреби та можливості, спричинені різними чинниками (станом здоров'я, культурною ідентичністю, соціальним статусом тощо).

Відповідно до Закону України «Про освіту», *індивідуальна освітня траєкторія* – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план [20].

Відповідні зміни внесено до Закону України «Про позашкільну освіту» (2000) [21]. Зокрема, визначено поняття: «індивідуальна програма розвитку», «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище», «особа з особливими освітніми потребами»; до основних завдань позашкільної освіти (ст. 8) включено: «розвиток інклюзивного освітнього середовища...»; ст. 18 визначено, що «заклади позашкільної освіти утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи та інші організаційні форми для навчання осіб із особливими освітніми потребами» тощо.

Зокрема:

- *індивідуальна програма розвитку* - документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами;

● *особа з особливими освітніми потребами* - особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на позашкільну освіту [21].

Стаття 6 п.4 Закону України стверджує: «Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері позашкільної освіти» [21].

Затверджено *Порядок організації інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти* [24]. Порядок визначає вимоги до організації інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти з метою забезпечення рівних прав та можливостей осіб з особливими освітніми потребами на якісну позашкільну освіту, розвитку їх здібностей та обдарувань з урахуванням індивідуальних потреб та інтересів, зокрема потреб у професійному визначенні, соціалізації та інтеграції в суспільство.

Порядок визначає, що організація навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах позашкільної освіти включає забезпечення:

- безперешкодного доступу до будівель, споруд і приміщень згідно з будівельними нормами, державними стандартами та правилами;
- принципів універсального дизайну в освітньому процесі;
- розумного пристосування (за потреби);
- відповідної матеріально-технічної та навчально-методичної бази, у тому числі інформаційно-комунікаційними технологіями, навчально-дидактичним обладнанням та матеріалами;
- допоміжними засобами навчання (за потреби);
- доступності інформації в різних формах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат тощо);
- індивідуалізації освітнього процесу для учнів з особливими освітніми потребами, зокрема складення індивідуальної програми розвитку [24].

Зарахування осіб з особливими освітніми потребами до закладу позашкільної освіти відбувається за заявою повнолітньої особи або одного з батьків (законного представника) особи.

У заяві про зарахування до закладу позашкільної освіти зазначається необхідність утворення інклюзивної групи (класу) або іншої організаційної форми навчання (далі – інклюзивна група (клас) за умови подання копії висновку інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи або копії індивідуальної програми реабілітації повнолітньої особи з інвалідністю, що завіряються власноруч.

Група (клас) вважається *інклюзивною*, якщо в ній (ньому) навчається не менше одного здобувача позашкільної освіти з особливими освітніми потребами.

Для забезпечення індивідуалізації освітнього процесу в закладі позашкільної освіти для здобувачів позашкільної освіти з особливими освітніми потребами складається *індивідуальна програма розвитку* за формою згідно з додатком до цього Порядку [24].

5.3. Рекомендації щодо розроблення Індивідуальної програми розвитку здобувача позашкільної освіти

Індивідуальна програма розвитку (ІПР) здобувача позашкільної освіти з ООП спрямована на забезпечення індивідуалізації освітнього процесу в закладі позашкільної освіти.

ІПР складається фахівцями, зокрема педагогічними працівниками закладу позашкільної освіти, у взаємодії принаймні з одним із батьків (законних представників) особи з особливими освітніми потребами, здобувачем позашкільної освіти з особливими освітніми потребами.

Для особи з особливими освітніми потребами індивідуальна програма розвитку розробляється відповідно до потреб, зазначених у *висновку інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи*.

Відповідно до нових підходів до оцінки освітніх труднощів постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 та постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. №493 унормовано/введено зміни до форми висновку ІРЦ (Висновок про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи) (у Таблиці 5.2 подано фрагмент висновку, суттєвий для заповнення ІПР).

Таблиця 5.2

ВИСНОВОК

про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи

від _____ 20__ р. № _____

1. Загальні дані про особу:

прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) _____

дата народження _____

адреса проживання _____

заклад дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти (у разі здобуття повної загальної середньої освіти), в якому виховується/навчається особа, адреса _____

група/клас _____

2. Дані про сім'ю особи (батьків (одного з батьків) або законних представників, братів, сестер)

Мати/законний представник	Батько/законний представник
Рік народження	Рік народження
Освіта (загальна середня, професійна (професійно-технічна), вища)	Освіта (загальна середня, професійна (професійно-технічна), вища)
Місце роботи/посада	Місце роботи/посада

Брати, сестри (прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності), вік)

_____

_____

3. Умови виховання в сім'ї, відносини між членами сім'ї

_____

_____

4. Заклади освіти, в яких навчалася/навчається особа (заклади дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти)

5. Напрями оцінки

Оцінка фізичного розвитку особи

Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)	Потреби	Рекомендації
--	---------	--------------

Оцінка мовленнєвого розвитку

Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)	Потреби	Рекомендації
--	---------	--------------

Оцінка когнітивної сфери

Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)	Потреби	Рекомендації
Оцінка емоційно-вольової сфери		
Компетенція (знання, здібності, уміння, навички)	Потреби	Рекомендації
Потреби в адаптації, модифікації програм навчальних предметів, допоміжних засобів для навчання та в розумному пристосуванні(у разі потреби)		
Назва	Потреби	Рекомендації
Адаптація		
Модифікація		
Допоміжні засоби для навчання		
Розумне пристосування		

6. Інформація про особливості, пов'язані із здоров'ям особи

7. Загальні висновки

Особливі освітні потреби (наявність):

так _____
(зазначити категорію (типи) особливих освітніх потреб (труднощів))

ні

Індивідуальний навчальний план:

так

ні

Адаптація/модифікація освітньої програми/навчальних предметів

так

ні

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги

Види послуг	Напрямок	Період/обсяг	Спеціаліст
Заняття з практичним психологом			
Заняття з вчителем-логопедом			
Заняття з вчителем-дефектологом			
Заняття з вчителем-реабілітологом			
Додаткові заняття			
Інше			
Повторна психолого-педагогічна оцінка: запланована (період, дата) ☐ за бажанням ☐		мета повторної оцінки	напрями повторної оцінки

8. Рекомендації...

Відповідні відомості переносяться до Індивідуальної програми розвитку здобувача позашкільної освіти [24] (Додаток 4).

Зокрема, розділ ІІР «2. Відомості про особливості розвитку (стан здоров'я, фізичний і мовленнєвий розвиток, когнітивна, емоційно-вольова

сфери, наявний рівень знань, здібностей, умінь, навичок, особливі освітні потреби тощо)» -заповнюється відповідно до розділу висновку ІРЦ «5. Напрями оцінки. Оцінка фізичного розвитку; оцінка мовленнєвого розвитку; оцінка когнітивної сфери; оцінка емоційно-вольової сфери».

У оформленні розділу ІПР «4. Адаптація та модифікація освітньої програми» слід враховувати відомості, подані у розділі висновку ІРЦ «5. Напрями оцінки. Потреби в адаптації, модифікації програм навчальних предметів, допоміжних засобів для навчання та в розумному пристосуванні (у разі потреби)»

Наведемо приклад подання розділу ІПР «4. Адаптація та модифікація освітньої програми» (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Адаптація та модифікація освітньої програми (приклад)

Назва адаптації	Так/ ні	Примітка
<i>Пристосування середовища:</i>		
доступність	ні	
освітлення	так	у зв'язку з наявністю порушення зору приміщення має бути добре освітленим
рівень шуму	ні	
<i>Психолого-педагогічна адаптація:</i>		
використання візуального розкладу	ні	
збільшення часу на виконання завдань	так	збільшення часу на виконання завдань, «покрокове» навчання
збільшення обсягу допомоги (демонстрація зразка, нагадування тощо)	так	чіткі прості інструкції, зміна видів діяльності, використання практичних видів діяльності (накладання, перекладання, аплікації та ін.); постійне закріплення вивченого; враховувати темп працездатності та потреби в адаптації до нового оточення
руховий режим	ні	
використання заохочень	так	зацікавлювати до співпраці на основі інтересів дитини
використання засобів концентрації уваги	так	чіткі прості інструкції

<i>Адаптація навчального матеріалу:</i>		
картки-підказки, картки-інструкції	так	
засоби альтернативної комунікації	так	альтернативні засоби спілкування та виконання завдань (вказати жестом, кивнути тощо)
Модифікація:		
скорочення змісту матеріалу	так	спрощення та зменшення обсягу матеріалу відповідно до можливостей дитини
зниження рівня вимог до виконання завдань	так	відповідно до можливостей дитини
Інше		

Модифікації освітньої програми стосуються спрощення змісту, суттєвого скорочення навчального матеріалу тощо та застосовуються переважно при визначенні труднощів важкого та найтяжчого ступеня прояву.

Для повнолітніх осіб з інвалідністю індивідуальна програма розвитку розробляється відповідно до потреб, зазначених в *індивідуальній програмі реабілітації*.

Індивідуальна програма розвитку переглядається двічі на рік (у разі потреби частіше) з метою її коригування [24].

5.4. Інклюзивне навчання в Україні: ключові новації в умовах війни

Збройна агресія росії зумовила призупинення освітнього процесу у закладах освіти. У надскладних умовах МОН України прийнято рішення про відновлення освітнього процесу з 14 березня 2022 року там, де це є можливим (Наказ про організацію освітнього процесу від 06.03.2022 № 1/3371-22), акцентовано на деяких позиціях, зокрема:

- пріоритетом є забезпечення максимально можливої безпеки для кожної дитини, кожного працівника системи освіти;
- рекомендуємо організовувати роботу закладів освіти у залежності від конкретної ситуації: тимчасове призупинення освітнього процесу, організація освітнього процесу за дистанційною або змішаною формами навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією);

- звертаємо увагу на необхідність психологічної підтримки дітей;
- особливу увагу просимо звернути на дітей з особливими освітніми потребами тощо.

Остання теза – підтвердження того, що держава, українське суспільство, ключові соціальні інститути, як то освіта – сприймають ідеї інклюзії та безбар'єрності, широко їх упроваджують.

Розвиток інклюзивного освітнього середовища як одне із завдань *позашкільної освіти* набуває в умовах воєнного часу особливого значення.

Наразі значна кількість осіб з особливим освітніми потребами була тимчасового переміщена до інших регіонів України. Зважаючи на це виникли нові умови щодо організації освітнього процесу для учнів інклюзивних груп.

Водночас, в умовах війни збільшується частка дітей, що можуть мати тимчасові *соціоадаптаційні, соціокультурні труднощі* (можуть полягати в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок пристосування до умов соціального середовища; інтеграції в соціальні групи, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища тощо) [11].

Нормативні зміни щодо інклюзивної освіти в умовах війни

В умовах воєнного стану, зважаючи на виклики і актуальні освітні завдання, затверджено зміни до організації освітнього процесу для осіб, які навчаються в інклюзивних групах і класах.

Зміни до порядків, передбачені *Постановою Кабінету міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 483* [28] знімають деякі обмеження на період дії воєнного стану, а саме:

- гранична кількість дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах або групах не застосовується, заклад не може відмовити в організації інклюзивного навчання та створенні інклюзивної групи;
- психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги чи допомога можуть надаватися фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічними працівниками закладу (за умови дотримання безпеки учасників освітнього процесу);

- допускається застосування змішаної форми здобуття освіти в інклюзивних класах ЗЗСО;

- до закладу освіти можуть подаватися копії документа, що посвідчують особу, а також висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи (за наявності);

- засідання Команд психолого-педагогічного супроводу в закладах освіти можуть проходити в режимі онлайн або у змішаному очно-дистанційному форматі;

- у закладі освіти можуть формуватися тимчасові інклюзивні міжкласні групи.

Постановою Кабінету міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 493 [29] регламентовано Зміни до Положення про інклюзивно-ресурсні центри щодо розширення кола завдань на період дії воєнного стану передбачають нові завдання ІРЦ, зокрема щодо супроводу внутрішньо переміщених осіб з ООП. Зокрема:

«У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими завданнями інклюзивно-ресурсного центру є проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та:

- зараховані в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання;

- здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку;

- надання інформації батькам (іншим законним представникам) особи з особливими освітніми потребами, які переїхали на тимчасове місце проживання в межах України, про заклади освіти, в яких можна продовжити здобуття освіти та можливість отримання психологічної, соціальної та іншої допомоги».

Документ також передбачає створення умов для психологічної підтримки дітей, які переживають психологічну травму.

Передбачено зміни у Додатках до Положення:

«1) у додатку 4 у графі «Загальна характеристика вірогідності прояву» у позиції «Соціоадаптаційні/(особистісні, середовищні труднощі) соціокультурні (зокрема, взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо)» після слів «форм соціальної взаємодії» доповнити словами «проявах наслідків психологічної травми»;

3) пункт 7 додатка 6 викласти в такій редакції:

7. Потребує продовження тривалості здобуття освіти на _____ рівні освіти на один навчальний рік:

ТАК

НІ» [29].

Методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» [14]. З огляду на існуючу загрозу психічному здоров'ю учасників освітнього процесу внаслідок збройної агресії російської федерації, команда МОН України створила методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» для педагогічних працівників, психологів і соціальних педагогів закладів освіти.

Методичні рекомендації містять такі розділи:

- перша психологічна допомога: загальна характеристика об'єкту, етапів і психологічних заходів;
- порушення психічних процесів і ознаки, надання першої психологічної допомоги;
- протоколи надання першої психологічної допомоги під час переживання негативних психічних реакцій і станів;
- алгоритм телефонного консультування;
- корисні матеріали щодо надання першої психологічної допомоги;
- інформація про психологічну допомогу в умовах війни обласних центрів психологічної служби;

- техніки емоційної регуляції.

В умовах війни значна увага – до організації необхідної підтримки для осіб з особливими освітніми потребами, що стосується не лише освіти, але життєдіяльності загалом. Зокрема, створено новий спеціальний розділ «Довідника безбар'єрності» – «У воєнний час» [3], що містить підрозділи: «Діти і батьки з дітьми», «Люди з інвалідністю», «Люди старшого віку».

Варто окремо звернути увагу на корисні ресурси соціального, соціально-педагогічного, соціально-психологічного змісту, актуальні в умовах воєнного стану, зокрема:

Підтримка батьків та дітей під час війни. Поради із підтримання психічного і фізичного здоров'я, безпеки, харчування, освіти та розвитку. ЮНІСЕФ.

5.5. Соціально-психологічна підтримка дітей в умовах війни: роль закладів позашкільної освіти

В умовах воєнного стану позашкільна освіта України реагує на виклики, першочергового значення набуває створення безпечного освітнього простору, забезпечення доступу до якісних освітніх послуг для всіх дітей, неалежно від місця проживання, тимчасового перебування, освітніх труднощів.

Водночас, воєнні дії зумовили актуальність *психосоціальної підтримки дітей, постраждалих від війни*. За даними UNICEF (грудень 2022) [36] від початку ескалації війни 24 лютого 2022 року в Україні було вбито або поранено 1148 дітей, близько 5,9 мільйона людей стали внутрішньо переміщеними особами. Навчання близько 5,7 мільйона дітей було перервано, а 1,5 мільйона дітей стикнулися з проблемами психічного здоров'я.

Війна зумовила збільшення частки дітей, які мають соціоадаптаційні, соціокультурні труднощі у здобутті освіти [27], зумовлені психологічними потрясіннями, необхідністю залишити постійне місце проживання, травматичним досвідом та іншими чинниками. Ці чинники можуть зумовити труднощі у взаємодії з соціальним оточенням, негативно впливати на

формування навичок пристосування до умов соціального середовища тощо.

Позашкільна освіта – найбільш мобільна освітня ланка, відтак вона швидко реагує на соціальні запити, національні виклики, вдосконалюється у відповідності до загальноєвропейських тенденцій.

Особливості та потенціал позашкільної освіти зумовлює значне соціальне замовлення на освітні послуги. За даними державної статистики, станом на 1 січня 2022 року в системі освіти працювало 1263 заклади позашкільної освіти, які відвідували понад 1 млн 014 тис. дітей. У результаті воєнних дій на території України зруйновано і пошкоджено значну кількість закладів позашкільної освіти. Найбільше постраждали заклади в Донецькій, Харківській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Київській, Сумській та Чернігівській областях [10].

У воєнний час та період повоєнного відновлення країни на позашкільну освіту покладаються не лише освітньо-виховні функції. Значною стає її роль як інституту соціально-педагогічної, психосоціальної підтримки, забезпечення реалізації прав дітей на якісну позашкільну освіту не залежно від місця їхнього проживання й тимчасового перебування у воєнний час, освітніх труднощів.

В умовах воєнного часу педагоги закладів позашкільної освіти продовжують проводити не лише освітню, але також просвітницьку, громадську діяльність, надають соціально-психологічну підтримку та організовують цікаве дозвілля для дітей, які вимушено покинули свої домівки.

Освітній процес у закладах позашкільної освіти, до якого завдяки офлайн та онлайн-формату долучаються також учні, які вимушено покинули свої домівки, надає актуальних знань, умінь, сприяє творчому самовираженню, а також згуртовує, психологічно підтримує учасників. Заходи, що проводяться ЗПО в умовах війни – особливо на часі. Прикладів дуже багато, наведемо лише деякі.

Наприклад, Міжнародний фестиваль «Прес-весна на Дніпрових схилах» за організації Київського Палацу дітей та юнацтва, за сприяння Департаменту освіти і науки виконавчого органу КМДА та Національної спілки журналістів

України, що традиційно об'єднує майбутніх журналістів України та інших країн. В умовах війни організатори фестивалю актуалізували у педагогічному середовищі важливі питання медіаграмотності, критичного сприйняття інформації, боротьби з дезінформацією в умовах кібервійни тощо.

У воєнний час проводяться навчальні заняття, майстер-класи, фестивалі, ігрові програми, літературні читання, творчі конкурси, спортивні змагання тощо. Зміст позашкільної освіти дуже швидко реагує на виклики, відтак прикладом актуального змісту, який поєднує передові технології і вимоги щодо підвищення обороноздатності країни, є Авіаційно-космічний центр у складі Київського Палацу дітей та юнацтва, що зацікавлює молодь авіацією та космонавтикою, їх історією й новітніми досягненнями; ознайомлює з авіаційними професіями. Діти оволодівають уміннями та навичками роботи пілота на тренажерах літаків [5].

Реалізується значна кількість проєктів (онлайн і офлайн формату). Прикладів таких проєктів, акцій, челенджів значна кількість. Зокрема, серед проєктів, які об'єднали позашкілля України у лютому-березні 2022 року, – Мистецький марафон «Віримо у Перемогу! Діти України – рідній країні!», у межах якого у Facebook публікувалися фото/відео творчих робіт, досягнень учнів закладів позашкільної освіти України (малюнки, поробки, технічні моделі, відеозаписи пісень і таночків тощо) та інші.

Переважає кількість проєктів і флешмобів - на тему цінності України, єднання українців, віри в Перемогу, підтримки наших захисників (проєкти «Генетичний код нації», «Молитва без слів», «Вишиванка єднає!», «Вишиваю Перемогу», «Земле наша – Україно!», «Ми з України», «З Україною в серці»; обласний національно-патріотичний проєкт «Кровна родина» (Суми); Всеукраїнські мистецькі марафони до Дня народження Т.Шевченка та «Віримо у Перемогу!», флешмоб «Єднаймося заради миру!» (Кропивницький); акції «Напиши солдатку листа», «Подарунок бійцю» та багато інших), а також відновлення нашої країни після війни (обласний конкурс соціально-освітніх проєктів «Діти розбудовують громаду» (Суми) та багато інших).

Національно спрямовані проекти є вкрай актуальними в умовах війни, адже об'єднують учасників навколо справжніх цінностей, актуалізують потребу у національній ідентифікації [9].

Розвиток україномовного середовища, що сприятиме формуванню національної ідентичності, - є одним із важливих векторів у такому контексті. Наприклад, актуальний і сучасний проект – онлайн-марафон «Солов'їна» для легкого переходу на українську мову за організації Національного еколого-натуралістичного центру МОН України (на платформі Telegram) [16] та інші.

Із самого початку широкомасштабного вторгнення колективи закладів позашкільної освіти започаткували і втілили в життя *освітні, методичні, просвітницькі проекти, а також акції, заходи тощо, спрямовані на соціально-психологічну підтримку дітей та дорослих в умовах війни.*

«Україна – наш дім» – таку символічну назву має онлайн-хаб дистанційної позашкільної освіти, створений Сумським обласним центром позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю, покликаний вирішувати освітні виклики сьогодення. Серед пріоритетів діяльності хабу визначено підтримку ментального здоров'я вихованців, створення психологічно сприятливого онлайн простору в області засобами позашкільної освіти.

Волонтерський хаб у Рівненському міському Палаці дітей та молоді, функціонує з першого дня війни. Сюди щодня приходять рівняни та переселенці і гуртом плетуть маскувальні сітки, кікімори та інші маскувальні елементи, які вкрай потрібні нашим воїнам для захисту України.

На соціально-психологічну підтримку та організацію дозвілля дітей внутрішньо переміщених осіб спрямовано значну кількість проектів (акція «Підтримай дитину», зустріч-подорож «Долонька до долоньки», Арт-десант та інші). У Рівненському міському Палаці дітей та молоді створено Арт-десант Центр Дозвілля ПДМ у складі педагогів різноманітних підрозділів: Школа образотворчого мистецтва, театр-студія «Маленький принц», клуб авторської пісні «Музика мрій», клуб східного танцю «Орхідея», ансамбль естрадної пісні «Вітамін», молодіжний ансамбль сучасної пісні «Меридіан». Адже Рівне стало

прихистком для тисяч маленьких переселенців. На початку широкомасштабної війни до Рівного приїхали діти з Лисичанська, Сєверодонецька, Харкова, Києва, Запоріжжя, Дніпра, Чернігова, Миколаєва тощо. Педагоги Палацу організують для них ігри, розвиваючі руханки, міні концерти, майстер класи аби відволікти їх від сумних і гнітючих спогадів [32].

Канікулярний час – час плідної роботи закладів позашкільної освіти. Літні табори, дозвілєві програми, просвітницькі заходи, конкурси, змагання – важлива діяльність закладів позашкільної освіти, спрямована на соціально-психологічну підтримку дітей війни. Наприклад, у межах літнього проекту «ЛІТО-конструктор» Рівненського міського Палацу дітей та молоді маленькі рівняни та діти, які приїхали до міста, рятуючись від війни, відвідали багато цікавих локацій, взяли участь у пізнавальних заходах, отримали позитивні емоції [32].

Кожен заклад позашкільної освіти ретельно продумує ті заходи, які покликані створити простір творчості, надати психологічну підтримку дітям в умовах війни, створити можливості долучитися до спільних справ для наближення нашої Перемоги. Це не обов'язково масштабні проекти. Наприклад, серед інших численних заходів, Центр науково-технічної творчості молоді «СФЕРА» (м. Київ) влітку 2022 року запрошував усіх бажаючих, дітей та батьків долучитися до майстер-класів «Діти України прагнуть миру». У межах заходу учасники змогли: спробувати себе в ролі художників на майстер-класі «Намалюй мрію»; опанувати небо на майстер-класі «Виготовлення літаючих моделей»; навчитися робити подарунки своїми руками; взяти участь в інтелектуальних іграх та конкурсах. У програмі заходу відбувся благодійний ярмарок творчих робіт. Зібрані кошти витратили на підтримку дітей, які потребують особливої уваги та піклування в умовах війни.

Малою академією наук України уже традиційно реалізується проект «Літні наукові школи». У воєнний час педагоги працюють онлайн і офлайн там, де це можливо. Влітку 2022 року на Франківщині, Буковині, Львівщині, Закарпатті стартували зміни літніх наукових шкіл. Плануючи навчання,

педагоги наукових лабораторій НЦ МАНУ орієнтувалися не лише на необхідність надання дітям нових знань, а й урахували потребу приділити увагу надважливій складовій навчання - психологічній, щоб допомогти дітям упоратись із переживаннями. Це безкоштовний проєкт, що передбачає охоплення до 500 дітей. Літні наукові школи МАН у 2022 році:

- 10 денних змін упродовж червня – серпня (тривалість однієї зміни – 6 днів);
- 3 вікові категорії дітей та 2 групи кожної зміни;
- практика академічних навичок і соціальної активності для дітей від 8 до 18 років;
- соціально емоційне середовище для спілкування з однолітками, друзями, дорослими;
- навчання, що реалізується через міждисциплінарні зв'язки, які виходять за межі шкільної програми, навички проєктної роботи та навички користування найсучаснішим обладнанням;
- можливість вислухати і почути всіх дітей;
- багато посмішок і позитиву [6].

Зимові свята для дітей підчас страшної війни – можливість соціально-психологічної підтримки, створення атмосфери емоційного піднесення. Попри складні обставини в нашій країні заклади позашкільної освіти проводять цікаві дозвіллієві програми, заходи, продовжують дарувати дітям свято Різдва та Нового Року. Такі заходи відволікають дітей від тривожних подій, створюють простір психологічної підтримки.

Отже, виклики, які постали перед Україною, зумовили болісні втрати, водночас, створили основи для національної консолідації, ще більшого усвідомлення європейського прагнення України, загострення потреби у національному самовизначенні та єднання українців навколо спільних цінностей. Ці вектори є основою сучасної діяльності закладів позашкільної освіти.

Як реакція на виклики воєнного часу, у позашкільній освіті значним є

акцент на соціально-психологічну підтримку учасників освітнього процесу, створення простору національних цінностей, творчості, єднання учнів, батьків, педагогів у вірі в Перемогу України.

Література до п'ятого розділу

1. Бойко А. Е., Вербицький В. В., Корнієнко А. В., Литовченко О. В., Мачуський В. В. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості дитини *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* : монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : КОНВІ ПРИНТ, 2021. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
2. Вербицький В. В. Шляхи реалізації ключової реформи Нова українська школа у позашкільні. *Особистість у просторі виховних інновацій*. Івано-Франківськ, 2019. С. 59-63.
3. Довідник безбар'єрності. У воєнний час. URL: <https://bf.in.ua/u-voiennyj-chas>
4. Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості. URL: <http://ocdut.kr.ua/>
5. Київський Палац дітей та юнацтва. URL: <https://palace.kyiv.ua/viddily/aviaczijno-kosmichnyj-czentr/>
6. Літні школи МАН України. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0cz6jEg5v1uyp24Q7hLAQiBLcuAJiQq5ehMXBrBEEVmew3cdKxRJ8ukU7L8tcDr1PI&id=100041932360412
7. Литовченко О. В. Соціальне становлення учнів 8-11 класів у комплексних закладах позашкільної освіти. Монографія. Київ, 2020.
8. Литовченко О. Передумови створення інклюзивного освітнього середовища у закладах позашкільної освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 25. Кн. 1. 2021. С. 211-224. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-211-224>
9. Литовченко О. Заклади позашкільної освіти України в умовах війни: освітня, просвітницька, громадська діяльність. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Вип. 26. Кн. 1. 2022. С. 213-225. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-213-225>
10. Литовченко О. В. Особливості діяльності закладів позашкільної освіти України в умовах війни. *Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р.) / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук. Біла Церква : КНЗ КОР «КОПОПК», 2022. С. 54-57. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730894>
11. Литовченко О. В. Інклюзивне навчання в Україні: ключові новації. *Професійний розвиток педагога*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Рівне, 28 квітня 2022 року. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 58-59. URL: <https://drive.google.com/file/d/1fgFQyUuEFdhKmt32IchQe3WJcA4Y6iSa/view>
12. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. Київ, 2021.
13. Методичні рекомендації для закладів загальної середньої освіти щодо визначення освітніх труднощів і рівня підтримки в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Київ, 2021.
14. Методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/metodichni-rekomendaciyi-persha-psiologichna-dopomoga-algoritm-dij>

15. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/mkf>
16. Національний еколого-натуралістичний центр МОН України. URL: <https://nenc.gov.ua/>
17. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи : Рішення колегії МОН України від 27.10.2016. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
18. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу : монографія / Вербицький В. В. та ін.; за ред. О.В. Литовченко. Київ: Педагогічна думка, 2012. 192 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/4758>
19. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-метододичний посібник / за ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018.
20. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
21. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
22. Про організацію освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти у 2022/2023 навчальному році. Лист МОН України № 1/8507-22 від 27 липня 2022 року.
23. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова Кабінету міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>
24. Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 779. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2019-%D0%BF>
25. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>
26. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>
27. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами. Постанова Кабінету міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-2021-%D0%BF#Text>
28. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 р. № 530 і від 15 вересня 2021 р. № 957. Постанова Кабінету міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 483. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vmnesennya-zmin-do-poryadkiv-zatverdzenih-postanovami-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-10-kvitnya-2019-r-530-i-vid-15-veresnya-2021-r-957-483>
29. Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова Кабінету міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 493. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220493?from=legislation>
30. Про схвалення Концепції створення та розвитку системи раннього втручання. Постанова Кабінету міністрів України від 26 травня 2021 р. № 517-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2021-%D1%80#Text>
31. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : підручник. Київ: Педагогічна думка, 2012.
32. Рівненський міський Палац дітей та молоді. URL: <https://new.pdm.org.ua/>
33. Щодо діяльності психологічної служби у системі освіти в 2022/2023 навчальному році. Лист МОН України 02.08.2022 № 1/8794-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/62e/a2a/960/62ea2a960bc53893879406.pdf>
34. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). URL: https://www.ohchr.org/en/ohchr_homepage

35. UNICEF. Раннє втручання. Міждисциплінарна допомога сім'ям з дітьми раннього віку URL: <https://www.unicef.org/ukraine/child-protection/early-intervention>

36. UNICEF. Humanitarian Situation Report No. 24. <https://www.unicef.org/ukraine/documents/humanitarian-situation-report-december-2022>

37. Раннє втручання. URL: <https://nus.org.ua/view/shho-take-rannye-vtruchannya-i-navishho-vono-potribne/>

38. Стандартні правила з забезпечення рівних можливостей для людей з обмеженнями життєдіяльності. Затверджено на 48 сесії Генеральної асамблеї ООН 20 грудня 1993 р (резолюція 48/96). Нью Йорк, Департамент громадської інформації ООН, 1994.

39. UNICEF. Підтримка батьків та дітей під час війни. Поради із підтримання психічного і фізичного здоров'я, безпеки, харчування, освіти та розвитку. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions>

РОЗДІЛ 6

ФОРМУВАННЯ ГНУЧКИХ НАВИЧОК (SOFT SKILLS) У ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

В умовах повномасштабної війни проти України діяльність закладів освіти, у тому числі позашкільної, спрямовується не лише на надання освітніх послуг, але здебільшого на забезпечення психолого-педагогічного та соціального супроводу дітей та учнівської молоді, а також їх родин в кризових умовах [1; 6]. Крім того, отримання Україною статусу країни кандидата до вступу в Європейський Союз [5; 27] актуалізує необхідність приведення у відповідність сфери освіти до стандартів і рекомендацій ЄС, зокрема й позашкільної освіти.

Тому, вникає необхідність оновлення змістового наповнення позашкільної освіти, освітніх технологій формування у дітей та молоді гнучких навичок, необхідних для сучасного громадянина цивілізованого світу, актуальних для повоєнного відновлення країни та європейських освітніх стандартів.

Основу дослідження складають такі нормативні документи, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про позашкільну освіту», Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, , концепція «Нова українська школа», програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей», в яких знайшли відображення проблеми національного виховання у сучасному суспільстві та в системі позашкільної освіти. Основні ідеї формування та значення гнучких навичок у забезпеченні успіху дітей та молоді в майбутньому закладені і в міжнародних документах – USAID Education Policy «Social and Emotional Learning and Soft Skills» [8], звіт UNESCO «Skills for a connected world» [30], звіт UNICEF «The Global Framework on Transferable Skills» [33], декларація «Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4 «Education 2030» [15].

Варто зазначити, що зміни, які відбуваються в сучасній українській системі освіти актуалізували основні вектори реформування і в системі позашкільної освіти у зв'язку із впровадженням в освітню практику концепції «Нова українська школа» [4; 7], головна мета якої давати учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті, виховувати загальнолюдські цінності та формувати гнучкі навички, які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя.

6.1. Поняття «soft skills»

В останні роки у всьому світі зростає увага на важливості формування soft skills або гнучких навичок як з боку педагогічної теорії і практики, так і з боку роботодавців. Це зумовлено тим, що наявність сформованих гнучких навичок відіграють вирішальну роль у працевлаштуванні та кар'єрному зростанні особистості.

Стан готовності до сучасної ефективної професійної діяльності випускника закладу позашкільної освіти визначається не тільки наявністю певної системи знань, умінь і навичок (hard skills). Запит сучасного розвитку життя вимагає від особистості вільно адаптуватися в умовах сьогодення, швидко та якісно реагувати на зміни та потреби суспільства. У цьому контексті, саме ефективне застосування соціально психологічних умінь та навичок (soft skills) у збалансованому поєднанні з професійними знаннями є одним з головних показників майбутнього самовизначення, здатного об'єктивно оцінювати умови діяльності, активно шукати і знаходити креативний підхід до вирішення завдань на робочому місці [13].

Вирішенню цих суспільних запитів сьогодення сприяє специфіка організації освітнього процесу позашкільної освіти. У сфері дозвілля природно реалізуються особистісні інтереси і потреби підростаючої особистості, розвивається активність, творча ініціатива, здійснюється пошук нових ціннісних орієнтирів шляхом вільного вибору видів діяльності [14; 26].

Сутність поняття «soft skills» по-різному визначається дослідниками в

науковій літературі. За останні кілька десятиліть термін цей термін був перенесений з економіки та бізнесу у сфери освіти, психології та педагогіки.

Поняття «soft skills» визначається як сукупність особистісних якостей, рис, властивостей, звичок і установок, які можна використовувати у багатьох різних видах діяльності, що включають творчість та інновації, критичне мислення, вміння вирішувати проблеми, приймати рішення, навчання вчитися, навички комунікації та співпраці, особистісна та соціальну відповідальність (включаючи культурну обізнаність та компетентність) та ін. [12].

За даними ЮНЕСКО, гнучкі навички включають емпатію, лідерство, почуття відповідальності, добродішність, самоповагу, самоконтроль, мотивацію, гнучкість, комунікабельність, управління часом і прийняття рішень. Термін «soft skills» також використовується на протиположність «hard skills», які визначаються як більш технічні, дуже специфічні за своєю природою та є властивими для конкретної професії, і, загалом, яким можна навчити легше, ніж гнучким навичкам [31].

В «Інчхонській декларації» окреслено необхідність забезпечити інклюзивну та справедливу якісну освіту, сприяти можливостям навчання протягом усього життя для досягнення цілей сталого розвитку. Згідно з цими цілями, усі діти повинні досягти цілого ряду відповідних результатів навчання, визначених і виміряних відповідно до встановлених навчальних програм і офіційних стандартів, включаючи предметні знання та когнітивні й некогнітивні навички, які дозволяють учням розвивати свій повний потенціал [15].

Зазначається, що навколо терміну «некогнітивні навички» точаться дискусії, а також використовуються інші терміни, зокрема «наскрізні навички» («transversal skills»), «навички, які можна передавати» («transferable skills»), «навички 21 століття» («21st century skills»), «гнучкі навички» («soft skills»). Загалом у цьому документі використовуються такі поширені поняття, як некогнітивні навички (non-cognitive skills) або гнучкі навички («soft skills»), які включають:

- критичне та інноваційне мислення;
- навички міжособистісного спілкування;
- особистісні навички;
- громадянські навички;
- медіа та інформаційна грамотність [15].

Як наслідок, існує нагальна потреба в тому, щоб здобувачі освіти впродовж усього життя розвивали свої гнучкі навички, необхідні їм для роботи в технологічному світі. Тому заклади позашкільної освіти повинні забезпечувати таку освітню програму для учнів, яка допоможе їм набути відповідних гнучкі навички

Згідно з аналізом останніх досліджень, зміст позашкільної освіти має бути релевантним і фокусуватися на формуванні навичок цінностей та ставлень, необхідні громадянам, щоб вести продуктивне життя, приймати обґрунтовані рішення та брати на себе активну роль на місцевому та глобальному рівнях у протистоянні та вирішенні глобальних проблем [16].

Зазначимо, що у міжнародних документах з питань освіти термін «soft skills» зазвичай використовується в контексті як формальної, так і неформальної освіти дітей і молоді на всіх рівнях системи освіти [34].

У 2018 році у звіті ЮНЕСКО «Навички для пов'язаного світу» («Skills for a Connected World») були описані типи навичок, необхідних у та для пов'язаної економіки та суспільства, з акцентом на «гнучкі» навички, стратегії та способи формування цих навичок та вимірювання [30].

В дослідженнях М. Бінклі, О. Ерстада, Дж. Германа, С. Райзена, М. Ріплі, М. Міллер-Річчі [11] проблема формування навичок ХХІ ст. «некогнітивні» або «soft skills» стають дедалі більшою сферою уваги в міжнародному освітньому дискурсі, де все більше країн по всьому світу. Вчені визначають «soft skills» як здібності та якості, які можна опанувати, щоб покращити способи мислення, роботи та життя у світі. Згідно з цими висновками, гнучкі навички включають: креативність та інноваційність, критичне мислення, вирішення проблем, прийняття рішень, вміння вчитися, метапізнання, комунікація, співпраця

(командна робота), медіа-грамотність, громадянські навички, особиста та соціальна відповідальність (включаючи культурну обізнаність та компетентність).

Освітня політика USAID трактує «soft skills» як «широкий набір навичок, поведінки та особистих якостей, які дозволяють людям ефективно орієнтуватися в навколишньому середовищі, добре спілкуватися з іншими, добре працювати та досягати своїх цілей» [8].

З іншого боку, «soft skills» іноді використовуються як синонім соціальних та емоційних навичок. Однак, залежно від програми, вони можуть стосуватися ширшого діапазону навичок, поведінки чи якостей. Натомість поняття «соціально-емоційні навички» охоплюють набір когнітивних, соціальних та емоційних компетентностей, які дозволяють дітям та молоді за допомогою цілеспрямованих послідовних інструкцій розуміти свої емоції та керувати ними, установлювати і досягати позитивних цілей, відчувати і виявляти емпатію до інших, підтримувати конструктивні відносини, приймати відповідальні рішення» [34].

Проблемі розуміння сутності поняття «soft skills» присвячені попередні дослідження М. Арата [10], П. Клауса [23], К. Прасанта [28], Н. Сіета [29], Л. Курекова, М. Беблани, Ч. Хайта [25]. Більшість визначень м'яких навичок базується на функціональності soft skills, а не на їх описі.

У працях П. Клауса виділяють два види навичок – тверді навички та гнучкі навички. Гнучкими навичками вважаються навички, які люди використовують у певних видах професій. Ці навички є реальними навичками, які учні опановують в школі та закладах позашкільної освіти і надалі використовують в роботі. На противагу їм, гнучкі навички – це навички, які особистість формує протягом особистісного розвитку та використовує як у професії, так і в житті [16].

У наведеній таблиці показано різницю між гнучкими навичками та соціально-емоційними навичками (табл. 6.1).

Порівняльна характеристика гнучких та соціально-емоційних навичок

<i>Soft Skills</i>	<i>Соціально-емоційні навички</i>
Навички мислення вищого рівня: вирішення проблем, критичне мислення, прийняття рішень	Самосвідомість: впевненість у собі, самоефективність, визначення емоцій
Самоконтроль: спрямування та зосередження уваги, управління емоціями, регулювання поведінки	Самоконтроль: самодисципліна, управління стресом
Соціальні навички: повага до інших, використання поведінки, що відповідає контексту, вирішення конфліктів	Соціальні навички: емпатія, повага до інших, сприйняття перспективи
Навички спілкування: усне, письмове та невербальне спілкування	Навички спілкування: комунікабельність, робота в команді
Позитивна Я-концепція: впевненість у собі, самоефективність, самосвідомість і переконання, самоповага, благополуччя та гордість	Відповідальне прийняття рішень: виявлення проблем, аналіз ситуацій

За твердженням М. Гладуела [20], особистість з більш високим рівнем сформованості гнучких навичок вирішують свої життєві проблеми ефективніше, в порівнянні з людьми, які мають нижчий рівень розвитку soft skills.

Вчений К. Прасанта стверджує, що гнучкі навички зазвичай важко спостерігати, кількісно оцінити та виміряти. Це пов'язано з тим, що гнучкі навички розглядаються як набір навичок, який включає те, як люди ставляться один до одного шляхом спілкування, слухання, участі в діалозі, надання зворотного зв'язку, співпраці як члена команди, вирішення проблем, участі в зустрічах і вирішення конфліктів. Проте, як зазначає вчений, система освіти не підготувала сучасних випускників до такого середовища роботи. Зокрема, школи зосереджуються майже виключно на твердих навичках і ігнорують розвиток гнучких навичок. Студенти, як правило, зацікавлені в тому, щоб оволодіти різними математичними навичками, науковими навичками та технічними навичками, безпосередньо пов'язаними з конкретними дисциплінами. І саме акцент на формуванні гнучких навичок має важливе значення для їхнього успіху, оскільки сучасний глобальний ринок швидко

розвивається і вимагає гнучкості та адаптивності до нових реалій [28].

Зміна парадигми в 21-му столітті, за словами Н. Сіта, останнім часом підвищила важливість soft skills усьому світі, оскільки вони вважаються обов'язковими для продуктивності життєдіяльності в усіх сферах життя, особливо для професійного. Однак цілеспрямоване навчання цим навичками у вищих навчальних закладах насправді не відбувається [29].

Вивчаючи питання розвитку гнучких навичок, Л. Курекова, М. Беблани, К. Хайта пропонують таксономію формування некогнітивних навичок (часто їх називають «soft skills» і можуть поєднувати особистісні риси та ціннісні орієнтації), яка складається з таких компонентів як сумлінність, емоційна стабільність, автономія та екстраверсія тощо [25].

За висновками М. Арата [10] ефективним способом набуття гнучких навичок є контекстне навчання (contextual learning). Гнучкі навички формуються краще під час позанавчальної діяльності в освітніх закладах, у спорті, волонтерській та проектній роботі, мистецьких та дизайнерських проектах, у туристичних подорожах, під час навчання гри на музичних інструментах тощо. Отже, заклади позашкільної освіти є дієвими освітніми установами для формування учнями soft skills на основі своїх здібностей та інтересів.

В міжнародних документах ЄС підкреслюється, що здобувачі освіти повинні мати можливість використовувати весь спектр своїх гнучких навичок для кар'єри чи подальшого навчання. Наголошується, що учні ефективніше розвивають свої навички за межами формальної системи освіти – через неформальну освіту, цифрові ресурси чи волонтерство [19, с. 15].

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development) визначено гнучкі навички, які будуть найбільш затребувані у 2030 році, і тому молодь повинна розвивати їх зараз. Акцентується увага, що ті учні, які будуть найкраще підготовлені до майбутнього, стануть агентами змін. Вони зможуть позитивно впливати на своє оточення, впливати на майбутнє, розуміти наміри, дії та

почуття інших, а також передбачати короткострокові та віддалені наслідки того, що вони роблять. Через те, що людям потрібно буде застосовувати свої знання в невідомих обставинах, що змінюються, їм знадобиться широкий спектр навичок, зокрема: когнітивні та метакогнітивні навички (наприклад, критичне мислення, творче мислення, навчання навчанню та саморегуляція); соціальні та емоційні навички (наприклад, емпатія, самоефективність і співпраця); практичні навички (наприклад, використання нових пристроїв інформаційних та комунікаційних технологій) [22, с. 7].

Отримані результати засвідчили недостатню увагу до формування soft skills під час підготовки навчальних програм; недостатнє залучення роботодавців до цього процесу; спостереження за складністю та оцінка soft skills; розрив між компетентностями, які випускники набули під час навчання, та очікуваннями та попитом на ринку праці. Проте міжнародна наукова спільнота солідарна з тим, що освітні програми в будь-якому випадку необхідно переорієнтувати на формування soft skills.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, *soft skills* («софтскілз», англ. *soft skills* – «м'які навички» або «гнучкі навички») – це комплекс неспеціалізованих, важливих для кар'єри надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність. В психології їх відносять до соціальних навичок: вміння переконувати, знаходити підхід до людей, бути лідером, міжособистісне спілкування, ведення переговорних процесів, робота в команді, особистісний розвиток, управління часом, ерудованість, креативність тощо.

Особливістю soft skills є їх *неспеціалізований характер*: це означає, що незалежно від професії людини гнучкі навички залишаються одними й тими ж. І педагогічним працівникам, і програмістам потрібні приблизно однакові soft skills, якщо цих спеціалістів цікавить професійний успіх.

Soft skills у цьому сенсі протиставляються професійним знанням та вмінням hard skills («хардскілз», англ. *hard skills* – «тверді навички»), які є специфічними для кожної професії. Hard skills необхідні для того, щоби бути

затребуваними на ринку праці. Оскільки глобальна економіка зазнає змін, то і професійні навички потребують удосконалення чи перекваліфікації. Недостатньо просто здобути професію раз і на все життя, а необхідно отримувати додаткові навички. Це збільшить конкурентоспроможність фахівця на ринку праці, а також дасть можливість бути гнучкими у виборі професії, роду діяльності чи функціональної ролі.

Розвиток soft skills посилює професійні навички. Наприклад, можна бути професіоналом у роботі з базами даних, але не вміти презентувати свої рішення колегам чи клієнтам.

Існує важлива відмінність між soft skills та hard skills (табл. 6.2). З одного боку, hard skills (або тверді навички) можна легко виміряти (оцінити) та помітити. Зазвичай, вони здобуваються у процесі навчання та практичної роботи, можуть стосуватись конкретної сфери діяльності. Наприклад, до таких навичок відноситься рівень володіння іноземною мовою чи вміння користуватися комп'ютерними програмами.

Отже, для hard skills характерно:

- перелік знань, умінь, які можна об'єктивно оцінити та перевірити;
- наявність документів про освіту;
- сертифікати про рівні складності тих чи інших знань.

Таблиця 6.2

Порівняльна характеристика hard skills та soft skills

<i>Hard skills (тверді навички)</i>	<i>Soft skills (гнучкі навички)</i>
легко вимірюються та оцінюються	важче виміряти та оцінити
здобуваються зазвичай у процесі навчання та практичної роботи	важче набути та розвинути (необхідна взаємодія з іншими людьми)
стосуються конкретної сфери чи виду діяльності	універсальні та значно полегшують застосування твердих навичок на практиці

Натомість, soft skills набагато важче виміряти, їх важче набути та розвинути (необхідна цілеспрямована виховна робота), вони часто є універсальними та значно полегшують застосування твердих навичок на практиці. Таким чином, розвиток hard skills допомагає освоїти конкретну професію, а формування soft skills – стати гнучким, добре соціалізованим і

дипломатичним фахівцем.

6.2. Структура soft skills

Згідно міжнародного звіту «Майбутнє робочих місць» (*The Future of Jobs Report*), зважаючи на COVID-19, повною мірою запроваджується автоматизація робочих місць. Саме тому в майбутньому найбільше цінуватимуться особи, які вміють критично мислити, комплексно розв'язувати проблеми, здатні на творче самовираження. За даними Світового економічного форуму (*The World Economic Forum*), якій відбувся 21 жовтня 2020 р. гнучкі навички, які були затребуваними серед роботодавців у 2015, втратили свою актуальність [32].

Перше місце посіло аналітичне мислення та інноваційність, друге – активне навчання і стратегії навчання, навичка розв'язання складних чи комплексних проблем займає третє місце. Традиційно важливими залишаються критичне мислення і аналіз, креативність, оригінальність та ініціатива. Крім того, до списку додалися навички, пов'язані із поширенням технологій, як-то: використання технологій моніторинг та контроль, а також створення технологій та програмування. У десятку також потрапили навички самоконтролю: надзвичайно важливими будуть стійкість, опірність стресам та гнучкість, а також уміння взаємодіяти з іншими – лідерство та соціальний вплив. Також до списку найбільш затребуваних soft skills додалися навички взаємодії з іншими – лідерство та соціальний вплив (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Порівняльна таблиця динаміки пріоритетності soft skills

	2015	2020	2025
1	Комплексне розв'язання проблем	Комплексне розв'язання проблем	Аналітичне мислення та інноваційність
2	Координація дій з іншими	Критичне мислення	Активне навчання та стратегії навчання
3	Управління людьми	Креативність	Розв'язання складних проблем
4	Критичне мислення	Управління людьми	Критичне мислення та аналіз
5	Взаємодія, ведення перемовин	Координація дій з іншими	Креативність, оригінальність та ініціативність
6	Контроль якості	Емоційний інтелект	Лідерство та соціальний вплив

			вплив
7	Сервіс-орієнтування	Складання судження і ухвалення рішень	Використання технологій, моніторинг та контроль
8	Складання суджень і ухвалення рішень	Сервіс-орієнтування	Створення технологій та програмування
9	Активне слухання	Взаємодія, ведення перемовин	Витривалість, стресостійкість та гнучкість
10	Креативність	Когнітивна гнучкість	Логічна аргументація, розв'язання проблем та формування ідей

З вищезначеного випливає, що найбільша кількість навичок у найближчій перспективі зосереджена на вмінні вирішувати проблеми різного характеру.

Що входить до комплексу гнучких навичок? На це питання немає однозначної відповіді. Як науковці, так і практики, які мають справу з аналізом soft skills, формують різні переліки навичок, якостей, вмінь, які впливають на професійну компетентність фахівця.

Країни-члени Європейського Союзу прийняли цілий ряд документів, які дозволяють ввести уніфіковану класифікацію «soft skills» для Єдиного європейського економічного простору. Європейські ініціативи з розвитку навичок включали «Rethinking Education» – консультування країн-членів ЄС щодо інвестування в розвиток навичок для отримання оптимальних соціально-економічних результатів; у 2018 році були прийняті 11 директив, які передбачають впровадження нових методів навчання і викладання для розвитку у студентів університетів ЄС «soft skills», особливо пов'язаних з цифровою і технологічною діяльністю. Для функціонування нової політики і її інститутів в 2017 році була розроблена офіційно прийнята класифікація і пояснення до неї, що отримала назву «Європейські навички, компетенції, кваліфікації і види занять» (ESCO), що включає в себе гнучкі навички, затребуваних ринком праці. Це навички, пов'язані з комунікацією, креативністю та управлінням; вони визначають ефективність мислення [10].

У контексті нашого дослідження документ «Глобальне партнерство з освіти» («The Global Partnership for Education») [21] наголошує на формуванні

таких основних структурних компонентів гнучких навичок учнів, як-то:

а) знання глобальних проблем і універсальних цінностей, таких як справедливість, рівність, гідність і повага;

б) когнітивні навички мислити критично, системно та творчо, включаючи застосування багатоперспективного підходу, який визнає різні виміри, перспективи та кути розгляду проблем;

в) некогнітивні навички, включаючи соціальні навички, такі як емпатія та вирішення конфліктів, а також комунікативні навички та здібності до спілкування та взаємодії з людьми різного походження, походження, культури та поглядів;

г) поведінкові здібності діяти спільно та відповідально, а також прагнути до загального блага.

Найчастіше до переліку гнучких навичок включають такі групи комунікаційних навичок, навички самокерування та навички ефективного мислення.

I. Комунікаційні навички.

Центральне місце в структурі soft skills все ж таки віддається саме комунікаційним навичкам та вмінням. До базових важливих для кар'єри навичок спілкування, які відповідають за успішну участь в робочому процесі, високу продуктивність, відносять:

- уміння слухати;
- уміння аргументувати та переконувати;
- ведення переговорів;
- проведення презентацій;
- уміння презентувати себе;
- публічні виступи;
- уміння продуктивно працювати в команді;
- робота з конфліктами;
- навички ефективного письмового спілкування тощо.

Так звана «комунікабельність», про яку найчастіше згадують в цьому

контексті, насправді не обмежується умінням «домовлятися» і «знаходити спільну мову». Сюди також включені: вміння спілкуватися залежно від статусів і ролями співрозмовника; використання і зчитування «мови тіла», вміння зчитувати контекст, ситуацію і бути адекватним їй; вміння грамотно починати і завершувати спілкування, підводити підсумки розмови і резюмувати; вміти знаходити «точки дотику» з співрозмовником, встановлювати усні угоди і домовленості і багато іншого.

Саме комунікаційні навички допомагають розвивати відносини з людьми, підтримувати розмову, ефективно та адаптивно поводитися в критичних ситуаціях в спілкуванні з оточуючими.

II. Навички самокерування (self-менеджмент).

Самоменеджмент – це послідовне і цілеспрямоване використання ефективних методів роботи в повсякденній практиці, з оптимальним використанням своїх ресурсів для досягнення своїх цілей. Важливою частиною гнучких навичок, які впливають на професійну компетентність спеціаліста, є навички самокерування та саморегуляції. Навички цієї групи допомагають ефективно контролювати свій стан, час, процеси. Найчастіше до них включають:

- управління емоціями;
- управління стресом;
- управління власним розвитком;
- планування і цілепокладання;
- тайм-менеджмент;
- рефлексія, усвідомлення власних психічних процесів;
- використання зворотного зв'язку.

III. Навички ефективного мислення.

Ця група навичок включає до себе ті вміння, що спрямовані на управління розумовими процесами, які допомагають зробити життя і роботу більш системними. Будь-якому спеціалісту потрібно бути готовим до змін та вміти приймати рішення у нестандартних умовах, мислити гнучко та креативно.

Аналіз складних об'єктів, облік взаємовпливу різних факторів, використання знань про особливості складних систем – все це також важливе для на все більшої кількості посад.

До цієї групи навичок включають:

- системне мислення;
- креативне мислення;
- структурне мислення;
- логічне мислення;
- пошук і аналіз інформації;
- вироблення і прийняття рішень.

У контексті дослідження важливо було зрозуміти реальний стан позашкільної освіти та її пріоритети у воєнний час. Тому було використано анкету «Опитування щодо організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в умовах воєнного стану». Серед головних завдань позашкільної освіти в умовах воєнного стану на другій позиції 77,7 % респондентів визначили «формування гнучких навичок (критичне мислення, вміння конструктивно керувати емоціями, вміння оцінювати ризики та приймати рішення тощо). Отже, формування гнучких навичок (soft skills) у вихованців закладів позашкільної освіти залишається актуальним і пріоритетним в сучасних умовах.

Для всіх компетентностей Нової української школи [4] окреслено спільні наскрізні вміння або так звані soft skills:

- критичне та системне мислення;
- здатність логічно обґрунтовувати позицію;
- творчість та ініціативність;
- вміння конструктивно керувати емоціями;
- вміння оцінювати ризики, приймати рішення;
- вміння вирішувати проблеми;
- вміння висловлювати власну думку усно й письмово;
- здатність співпрацювати з іншими.

Тому формування гнучких навичок у вихованців закладів позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» було спрямовано на впровадження в освітній процес діяльності закладів позашкільної освіти педагогічних технологій на основі поєднання компетентнісного, особистісно орієнтованого та аксіологічного підходів [2].

6.3. Діагностика вивчення стану сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти

Методика вивчення стану сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти спрямована на одержання певної інформації про індивідуальні особливості, знання, уявлення, потреби, мотиви поведінки дітей зазначеного віку, орієнтувала зусилля на виявлення загальної тенденції досліджуваного явища.

Мета констатувального етапу педагогічного експерименту полягала у з'ясуванні сучасного стану сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти; визначення ключових гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти; виявленні тенденцій впливу батьків та керівників гуртків на ступінь сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти.

Для досягнення поставленої мети констатувального етапу педагогічного експерименту використано такі діагностичні методики: метод педагогічного спостереження за дітьми у різних видах діяльності і спілкуванні, «Опитувальник для школярів для визначення рівня сформованості гнучких навичок», «Тест на оцінювання емоційного інтелекту вихованців», «Тест на визначення навичок командної роботи».

Чек-лист для оцінки рівня сформованості soft skills вихованців позашкільної освіти

Відмітити сформованість навички «+» чи «-» в чек-листі. Таку перевірку можна проводити повторно через певний час для відстеження динаміки

формування навичок. Питання для такого тестування можна доповнювати власноруч (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Опис навички	«+»	«-»
<i>Комунікативні навички</i>		
• Наскільки легко вихованець спілкується з однолітками і педагогами? Поспостерігайте, чи комфортно учень відчуває себе в колективі.		
• Чи може учень виконувати конкретну роль в проектній роботі в міні-групах?		
• Чи може вихованець пояснювати свої висновки і рішення? Наскільки вони послідовні і логічні? Запитайте, чому він зробив конкретний вчинок.		
<i>Креативне і критичне мислення</i>		
• Чи виявляє учень креативність у вирішенні різних питань? Чи шукає вибирає він оптимальні шляхи до досягнення цілей?		
• Наскільки він уважний до деталей? Попросіть його описати який-небудь предмет або придумати про нього історію. Зверніть увагу, чи помічає учень особливості і властивості об'єкта.		
<i>Self-менеджмент</i>		
• Чи може учень довго фокусуватися на виконанні завдання?		
• Чи доводить учень розпочату справу до кінця?		

Опитувальник для учнів закладів позашкільної освіти для визначення рівня сформованості soft skills

Пропонуємо вам відповісти на декілька запитань, щоб зрозуміти, які навички у вас вже сформовані, а над чим варто попрацювати.

Вам пропонують попрацювати над цікавим проектом в команді. Важливо, щоб рішення, які Ви будете пропонувати були оригінальними.

Варіанти відповідей:

1. Так, мені подобається робити не за шаблоном і по-справжньому оригінальне і нове. Буду всіма силами намагатися потрапити в такий проект.

2. Можливо. Я не впевнений(а), що я креативна людина, але хотів(ла) би спробувати і навчитися.

3. Ні, творчість не для мене. Мені важко відступати від правил.

● Чи любите Ви працювати в команді? Наскільки комфортно почуваетесь, коли результат залежить не тільки від Ваших дій?

Варіанти відповідей:

1. Так, команда – це моє. Мені подобається, коли люди працюють в одному напрямку, сперечаються, шукають відповіді і генерують ідеї.

2. Я не любитель командної роботи, але якщо потрібно, можу потерпіти.

3. Я не командний гравець. Люблю все контролювати самостійно і не хочу відповідати за чужі помилки.

● Чи вмієте ви продуктивно працювати: планувати час, розставляти пріоритети, виконувати багато задач одночасно?

Варіанти відповідей:

1. Без тайм-менеджменту важко досягти суттєвих результатів.

2. Я намагаюся тримати в голові важливі справи. Зазвичай встигаю, хоча іноді можу відкласти щось на потім.

3. В добі всього 24 години, не можна ж присвячувати весь час навчанню. Тайм-менеджмент не для мене.

● Чи любите ви домовлятися? Чи вмієте відстоювати власну думку і переконувати оточуючих у своїй правоті?

Варіанти відповідей:

1. Звичайно. Комунікативні навички потрібні кожній людині, я активно розвиваю їх. У мене немає проблем зі спілкуванням, я вмію домовлятися.

2. Терпіти не можу переговори. Якщо потрібно когось про щось попросити, для мене це стрес.

3. Не дуже люблю вести переговори, але доводиться.

● Вам довелося перейти в іншу школу/клас: нова програма, нові люди. Ви швидко адаптуєтесь?

Варіанти відповідей:

1. Думаю, так. Для мене це виклик, який я з легкістю прийму.

2. Це буде складно й не швидко. Можливо, такі зміни не кращим чином позначаться на моїй ефективності, але я поступово я адаптуюсь.

3. Ні, для мене це випробування. Я важко сходжуся з новими людьми, не люблю радикальні зміни.

● Вам належить займатися справою, яка не приносить задоволення, але її потрібно обов'язково зробити. Як будете мотивувати себе?

Варіанти відповідей:

1. Я знаю, навіщо мені те, що я роблю. Це найкраща мотивація, я докладу максимум зусиль.

2. Це буде непросто. Спробую змушувати себе працювати не менше 2 годин на день. Так я зможу просуватися і це буде мене мотивувати.

3. Я буду відкладати це завдання на потім. Буду думати лише про те, щоб скоріше закінчити. Мене влаштує будь-якийсь результат.

● Уявіть, що у Вас назріває конфлікт з однолітком чи педагогом. Як Ви будете діяти в такій ситуації?

Варіанти відповідей:

1. Ситуація неприємна, але залишати це питання не можна. Конфлікт і незрозуміння можуть вирости до масштабів справжньої проблеми. Запропоную другій стороні розібратися в ситуації.

2. Буду діяти за обставинами.

3. Не люблю з'ясовувати відносин, вважатиму за краще виключити всі контакти з другою стороною. При погіршенні ситуації просто поміняю гурток/заклад.

● Вам належить виступити з доповіддю. Як спробуєте зацікавити аудиторію?

Варіанти відповідей:

1. Буду говорити динамічно, залучати слухачів до обговорення. Спробую додати щось цікаве, трохи гумору.

2. Буду спостерігати за аудиторією, питати, чи все зрозуміло, задавати питання і пропонувати запитувати мене.

3. Не буду звертати увагу на нудьгуючих слухачів. Я готувався(лась), тому вийду і виступлю. Хто не слухає, той нічого і не дізнається.

● Чи здатні Ви протистояти стресу?

Варіанти відповідей:

1. Стрес – це неприємно, але я вмію з ним справлятися.

2. Залежить від ситуації. Іноді мені легко вдається приборкати емоції, а буває, що довго переживаю.

3. Я зовсім не вмію керувати своїми емоціями. Можу залишити справу, якщо мене розкритикували. Буду довго переживати і прокручувати в пам'яті.

● Чи любите Ви приймати рішення і брати на себе відповідальність за них?

Варіанти відповідей:

1. Так, я тільки так і роблю. Всі важливі для мене рішення приймаю самостійно і готовий(а) відстоювати свої дії.

2. Якщо не виходить передати цю відповідальність більш досвідченій людині, приймаю рішення.

3. Всіма силами постараюся перекласти цю відповідальність на того, хто любить проявляти ініціативу.

Оцінювання відповідей:

За кожную відповідь 1 - 10 балів

За кожную відповідь 2 - 5 балів

За кожную відповідь 3 - 0 балів

Інтерпретація результатів

0-45 балів. Вам слід більше уваги приділяти формуванню своїх гнучких навичок. Для цього слід продумати план і підібрати ефективні технології розвитку своїх soft skills.

50-75 балів. У Вас гарно сформовані гнучкі навички, але слід більше попрацювати над впевненістю до більш активних дій. У Вас є потенціал для розвитку своїх soft skills, докладіть зусиль, і Ви досягнете успішного результату.

80-100 балів. Вітаємо, Ваші гнучкі навички розвинені на достатньому рівні. Продовжуйте у тому ж дусі – ці вміння обов'язково Вам знадобляться у житті.

Результатом діагностики з метою подальшого розвитку soft skills повинні стати дані про рівень сформованості чотирьох основних груп «гнучких» навичок: комунікації, креативності, кооперації, критичного мислення, - які отримали за кордоном назву «Four Cs» (Collaboration, Communication, Creativity, Critical thinging) .

Діагностика soft skills школярів методом спостереження.

Діагностика являє собою творче завдання з двох етапів, під час виконання якого педагоги спостерігають за вихованцями і оцінюють індивідуальний рівень сформованості їх soft skills.

На першому етапі учням необхідно за обмежений час створити «машину майбутнього» з матеріалів, підготовлених заздалегідь, використовуючи аркуші з геометричними фігурами і канцелярське приладдя: ножиці, клей, фломастери, олівці. Учасникам необхідно встановити контакт (комунікацію), спроектувати «машину майбутнього», розділити обов'язки і ролі в групі (кооперація).

На другому етапі учні захищають свої роботи перед експертами (креативність), після чого вони обмінюються з іншими учасниками своїми моделями і проводять їх оцінку за критеріями (критичне мислення).

Під час роботи учнів експерти, використовуючи метод спостереження, оцінюють їх рівень розвитку «гнучких» навичок на спеціальних бланках. Для кожної навички визначені критерії та показники оцінювання (табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Критерії оцінювання soft skills учнів закладів позашкільної освіти

Гнучкі навички (soft skills)	Критерії оцінювання	Бали		
		1 – низький рівень	2 – середній рівень	3 – високий рівень
Комунікація	Емоційна стійкість			
	Аргументація власної позиції			
	Уміння вести дискусію			
	Участь в обговоренні проблеми			
	Уміння слухати			
Кооперація	Участь у розподілі ролей групи			
	Участь в обговоренні ходу роботи і прийнятті рішень			
	Раціональний розподіл часу (закінченість рішення)			

	Уміння домовитися при конфлікті інтересів			
	Активна позиція в пошуку рішення задачі			
Креативність	Пошук альтернативних підходів варіантів рішення			
	Оригінальність запропонованих способів вирішення завдання			
	Пошук нових ознак, характеристик об'єктів і можливих варіантів їх використання			
	Пошук необхідної інформації та виділення ключової в загальному потоці			
	Рефлексія, оцінювання процесу виконання і результату роботи			
	Здатність робити логічні умовиводи			
Критичне мислення	Уміння виділяти в інформації головне, бачити суперечності			
	Уміння узагальнювати і робити висновки			
	Уміння аналізувати альтернативні точки зору			
	Уміння здійснювати правильну інтерпретацію			

Для визначення рівня емоційного інтелекту можна використовувати тест, адаптований для підлітків. Він складається з 20 питань, розділених на 3 групи: реакції, відповідальність і ситуації. Кожному варіанту відповіді надається певна кількість балів. Потім вони підсумовуються і їх відносять до одного з діапазонів інтерпретації результатів.

Тест визначення емоційного інтелекту учнів закладів позашкільної освіти
(підліткового віку)

Будь ласка, уважно прочитай запитання, прислухайся до себе і постарайся відповісти не так, щоб бути «хорошим», а так, щоб зрозуміти себе.

Блок «Реакції».

1. Коли мене критикують, я:

А. Ігнорую критику

В. Прислухаюсь

С. Захищаюсь

Д. Злюся

А - 3 бали, В - 4 бали, С - 2 бали, D - 1 бал.

2. У важкій ситуації, я:

А. Можу розгубитися.

В. Якщо це можливо, відступлю і перечекаю.

С. Постараюся зберігати позитивний настрій.

Д. Почекаю, щоб інші взяли ініціативу.

А - 1 бал, В - 2 бали, С - 4 бали, D - 3 бали.

3. Я можу бути дисциплінованим в справах і сам знаходити мотивацію для їх виконання.

А. Ніколи

В. Іноді

С. Часто

Д. Завжди

4. В стресових ситуаціях я легко дратуюся, але можу стримати свої емоції.

А. Ніколи

В. Іноді

С. Часто

Д. Завжди

5. Навіть якщо я вважаю, що я маю рацію у чомусь, я завжди вислухаю точки зору інших людей.

А. Ніколи

В. Іноді

С. Часто

Д. Завжди

У питаннях 3, 4, 5 для кожного А - 1 бал, для кожного В - 2 бали, для кожного С - 3 бали, для кожного D - 4 бали.

Загальна кількість балів для блоку «Реакції»: _____

Блок «Відповідальність».

У певних ситуаціях ми проявляємо різні емоції і почуття. Коли я опиняюся в таких ситуаціях, я:

6. Ідучи до своєї мети, я можу управляти тривогою, гнівом, страхом і стресом.

- A. Ніколи це не виходить.
- B. Виходить іноді.
- C. Це можливо для мене, але я не пробував.
- D. Так, я це можу.

6. Коли мене критикують, я сприймаю це як можливість особистого зростання і шанс отримати кращий результат.

- A. Категорично не згоден з цим твердженням.
- B. Не згоден.
- C. Можливо.
- D. Згоден.

8. Я можу розрядити обстановку через гумор, не використовуючи сарказм або приниження почуттів інших людей.

- A. Ніколи не виходить.
- B. Виходить іноді.
- C. Я не пробував.
- D. Так, я вмію це робити.

9. Я вмію бачити ситуацію з точки зору іншої людини і зрозуміти її почуття.

- A. Ніколи це не виходить.
- B. Виходить іноді.
- C. Я не пробував
- D. Так, я це вмію.

10. Я розумію, як моя поведінка впливає на емоції інших в конкретний момент.

- A. Ніколи не розумію.
- B. Іноді.
- C. Я не думаю про інших.
- D. Я розумію емоції оточуючих.

11. Коли у мене є проблема, я можу розповісти про неї близьким людям.

- A. Ніколи це не виходить.
- B. Виходить іноді.
- C. Це можливо для мене, але я не пробував.
- D. Так, я це можу.

12. Я вмію вислухати інших з терпінням і розумінням.

- A. Ніколи це не виходить.
- B. Виходить іноді.
- C. Це можливо для мене, але я не пробував.
- D. Так, я це вмію.

В питаннях 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 для кожного А - 1 бал, для кожного В - 2 бали, для кожного С - 3 бали, для кожного D - 4 бали.

Загальна кількість балів для блоку «Відповідальність»: _____

Кожен день ти потрапляєш в ті чи інші ситуації. В них ти можеш відстежити свої емоційні реакції.

Уяви наступні ситуації і свою емоційну реакцію.

Блок «Ситуації».

13. Двоє твоїх друзів сваряться. Твоя реакція на це:

- A. Постараюся допомогти кожному, зрозуміти точку зору іншого.
- B. Почекаю, поки вони розберуться самі.
- C. Виберу сторону одного з друзів.
- D. Спробую відволікти їх увагу один від одного і привернути до себе.

A - 4 бали, B - 2 бали, C - 1 бал, D - 3 бали.

14. Твій друг сказав, що у нього сталася неприємна ситуація. Твоя відповідь на це:

А. Дозволю йому висловити всі свої емоції, і запропоную свою підтримку.

В. Умовлю його куди-небудь піти, щоб відволіктися від негативних думок.

С. Дам можливість побути на самоті.

Д. Буду з ним поруч, але не буду заводити розмову про ту ситуацію, яка його засмутила.

А - 4 бали, В - 1 бал, С - 2 бали, D - 3 бали.

15. Перед тобою поставили завдання, яке тобі не дуже подобається, але його необхідно виконати. Твої дії:

А. Складу план і буду робити щодня потроху.

В. Зроблю все в останній день.

С. Виконаю його відразу і залишу час вільним до терміну виконання.

Д. Знайду можливість відмовитися від неприємної справи.

А - 4 бали, В - 2 бали, С - 3 бали, D - 1 бал.

16. Ти опинився в центрі запеклої суперечки. Твої дії:

А. Візьмеш невелику паузу, щоб знизити емоції, обміркувати свою відповідь або знайти аргумент.

В. Визнаєш поразку і вибачишся, що вів суперечку без підстави.

С. Будеш до кінця доводити свою правоту, поки опонент не здасться.

Д. Замокнеш і припиниш відповідати на питання опонента.

А - 4 бали, В - 3 бали, С - 1 бал, D - 2 бали.

17. Хоча ти старанно працював над завданням, результат роботи вийшов гірше, ніж ти очікував. Твоя реакція на це:

А. Подумаю про те, як можна поліпшити свою роботу і отримати кращий результат.

В. Звернусь за допомогою до педагога і прислухаюся до його порад.

С. Відчую розчарування і засмучусь через критику.

Д. Більше не буду братись за таке завдання.

А - 4 бали, В - 3 бали, С - 2 бали, D - 1 бал.

18. У твого друга є звичка або особливість, яка тебе дратує! Твої дії:

A. Поясню другу, чому вона мені не подобається.

B. Попрошу педагога, щоб вони поговорили з ним про цю звичку.

C. Обговоримо звичку друга з рештою друзів. Може він почує?

D. Буду терпіти. Друг сам помітить це рано чи пізно.

A - 4 бали, B - 3 бали, C - 1 бал, D - 2 бали.

19. У тебе дуже багато завдань і справ. Але педагог дає тобі ще проект.

Твої дії:

A. Знаю, що педагогу не сподобається, але поясню, що можу не виконати це, тому що завантажений іншими проектами.

B. Розподілю час і спробую зробити проект за будь-яку ціну.

C. Злюся на педагога, адже він знає, як я перевантажений і знову дає завдання!

D. Засмучуюсь і відчуваю невпевненість у результатах проекту.

A - 4 бали, B - 3 бали, C - 2 бали, D - 1 бал.

20. Ти успішно виконуєш спільний проект разом із партнером. Але вся похвала дістається йому. Ти залишаєшся осторонь. Твої дії:

A. Одразу публічно всім скажу, що проект ми робили разом і там багато моїх ідей.

B. Тихенько нагадаю партнеру, що ми робили проект разом і він повинен це сказати всім.

C. Промовчу і нічого не буду робити, адже педагог і так знає, що проект доручав нам двом.

D. Після того, як партнер презентував проект і отримав схвалення педагога, подякую йому за доповідь і скажу, що був радий працювати в команді з ним над цим проектом.

A - 2 бали, B - 3 бали, C - 1 бал, D - 4 бали.

Загальна кількість балів для блоку «Ситуації»: _____

Тепер склади всі свої бали, щоб побачити, наскільки високий твій емоційний інтелект.

Постав свій загальний бал тут _____

Інтерпретація результатів

Якщо твій бал між 68 і 80. У тебе дуже високий емоційний інтелект. Ти вмєєш розуміти, тлумачити і відповідно реагувати на власні емоції та емоції інших людей. Ти ефективно справляєєшся з емоційними і соціальними ситуаціями, з конфліктами і проявами своїх почуттів, не травмуючи почуття інших.

Якщо твій бал між 60 і 68. Хоча це відносно високий бал, у тебе є місце для росту. Пильнуй за реакціями інших людей, щоб визначити, коли ти ефективно використовуєєш свій емоційний інтелект, а коли ні. Об'єктивно дивись на соціальні та особисті ситуації, аналізуючи свої емоції та емоції інших – це допоможе тобі поліпшити твій високий емоційний інтелект ще більше.

Якщо твій бал між 48 і 60. Ти потрапляєєш в середній діапазон, коли справа доходить до твого емоційного інтелекту. Хоча ти поводиєєшся правильно в більшості ситуацій, буває, що ти губиєєшся в деяких з них. Ти також нетерплячий з іншими і іноді незручний для інших в емоційних ситуаціях. Не хвилюєєшся. Над цим можна працювати. Емоційний інтелект завжди можна підвищити! Було б бажання!

Якщо твій бал між 40 і 48. Твій емоційний інтелект трохи занизький. Тобі, мабуть, важко керувати своїми емоціями в ситуаціях високого тиску або коли ти сердиєєшся. Якщо ти докладєєш зусиль – це можна поліпшити! Почни зі спроби висловити свої емоції, коли ти спокійний або коли заспокоїєєшся після хвили емоцій. Спробуй проаналізувати їх кілька разів - бачиєєш? - емоції можна усвідомлювати, а в подальшому й контролювати.

Якщо твій бал нижче 40. Емоційний інтелект низький. Ймовірно, ти відчуваєєш тривогу і стрес щодня. Крім того, ти, можливо, відчуваєєш труднощі у спілкуванні у школі, у взаємодії з однолітками, і не можєєш вирішити якісь проблеми, які хотів би вирішити. Не хвилюєєшся! Якщо ти відповідаєєш на

запитання цього тесту, це означає, що тобі його дав педагог, який допоможе набути впевненості і впоратися з ситуацією. Головне – твоє бажання!

Цей тест не тільки дає уявлення про рівень сформованості емоційного інтелекту вихованця, але й дає змогу виявити проблеми контролю емоцій. Педагогу або психологу закладу позашкільної освіти важливо пояснити учневі, що робота над емоційним інтелектом дуже важлива. Багато компаній зараз включають тестування на ЕІ в частину обов'язкової співбесіди перед прийомом на роботу. Людина, яка має високий ЕІ має всі шанси стати більш успішним і затребуваним у майбутньому.

Важливою навичкою для кожної людини є критичне мислення, тобто використання когнітивних стратегій і технік, які допомагають з більшою ймовірністю отримати бажаний результат. До цього типу мислення звертаються при оцінці ймовірності, при вирішенні завдань, при формулюванні висновків, при прийнятті рішень.

Критичне мислення відрізняється побудовою логічних висновків, створенням узгоджених логічних моделей, а також прийняттям обґрунтованих рішень з приводу конкретного судження: відкласти, прийняти або відхилити. Критичне мислення передбачає, таким чином, психічну активність, спрямовану на вирішення того чи іншого когнітивного завдання.

У психолого-педагогічній літературі виділяють *чотири етапи формування критичного мислення*:

1. Пробудження інтересу до теми, виявлення цілей вивчення даного матеріалу, актуалізація отриманих знань.
2. Критичне осмислення отриманої інформації.
3. Роздуми і формування особистої думки і особистого ставлення до вивченого матеріалу.
4. Узагальнення, а також оцінка інформації (або проблеми), шляхів її вирішення і своїх можливостей.

Для визначення методів розвитку критичного мислення і для вибору оптимальних педагогічних технологій в процесі навчання важлива діагностика

критичного мислення.

Важливим також є вміння працювати в команді, тому що працюючи в команді, людина вчиться розуміти потреби інших, вчиться домовлятися, сперечатися, довіряти один одному. Коли над завданням працюють відразу кілька людей, ймовірність помітити помилку набагато вища, ніж в тому випадку, коли весь обсяг роботи намагається досягнути одна людина. Таким чином, ефективність роботи підвищується.

Взаємодіючи в колі однолітків, діти вчаться один у одного. Вони задають питання і одразу намагаються знайти на них відповіді. Постійне обговорення і мозкові штурми допомагають розглянути завдання з усіх боків. І де у одного спрацьовує логічне мислення, інший видає творчу ідею. А третій придумує, як «подружити» перше з другим, щоб отримати найбільш ефективне рішення.

У команді кожному «гравцеві» відведена своя роль. І це прекрасно! Тому що коли люди працюють на своїх місцях, немов годинниковий механізм, на виході їх чекає той самий проривний продукт. Дивно, але саме в команді розкривається індивідуальність людини. Наскільки розвинені навички командної роботи можна визначити за допомогою експрес-тесту.

Експрес-тест на визначення навичок командної роботи

У кожному питанні виберіть той варіант відповіді, який більшою мірою характеризує вашу звичайну поведінку, коли мова йде про спільну справу і ваш внесок в нього.

- Якому конкурсу ви надасте перевагу:

1. Де потрібно брати участь індивідуально, коли результат залежить тільки від мене.

2. Конкурс, де беруть участь командою. Разом більше шансів перемогти!

3. Який ще конкурс, у мене і так справ повно?!

- Ви готуєте проект і для цього потрібно періодично зустрічатися для обговорення та спільної роботи, оскільки від цього залежить якість підготовки.

Терміни стислі і проект ще зовсім не готовий. Наскільки відповідально ти поставишся до цих зустрічей?

1. Прийду вчасно, але піду тоді, коли мені потрібно. Якщо домовилися, що зустріч триватиме годину, значить годину. Справа – справою, але особисті справи важливіші.

2. Звичайно, прийду вчасно і зможу затриматися, якщо це важливо для загального результату.

3. Зазвичай спізнююся на зустрічі, але можу затриматися, якщо попросять учасники спільного проекту.

● Ви з командою брали участь у вікторині, і саме Ваш внесок приніс команді перемогу. Ваша реакція на перемогу.

1. Я крутий! Я зробив цю гру!

2. Я радий, що зміг відповісти правильно на питання, але перемога – це наша спільна заслуга.

3. Нам просто пощастило, не відповів я – відповів би хто-небудь інший.

Інтерпретація результатів

Якщо ви вибирали відповіді під номером 2, то швидше за все, Ви вмієте працювати в команді. Вам властиві такі якості, як ініціативність, відповідальність за спільну справу, взаємодопомога. Ви готові орієнтуватися на потреби команди і докладати максимум особистих зусиль для загального результату.

Якщо ж ви вибирали відповіді під номером 1, то ймовірно, що Ви зосереджені на собі, своїх досягненнях, а команда для вас просто ресурс, щоб просунути себе.

У разі вибору відповідей під номером 3 можна припустити, що у Вас немає стійкого інтересу до громадської та командної діяльності, іноді Ви її навіть уникаєте, а якщо вже змушені брати участь, то не прагнете як слід вкластися в загальний результат, ви тільки присутні.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили, що більшість вихованців виявили середній рівень сформованості

гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти – 37,6 %, достатній рівень проявили – 25,6 %, кількість респондентів з низьким рівнем сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти становить – 18,7 %, однак високий рівень сформованості гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти лише 16,3 % опитуваних.

Проведена діагностика дозволяє не тільки визначити рівень сформованості soft skills вихованців закладів позашкільної освіти, а й виходячи з одержаних результатів включити в навчальну програму з позашкільної освіти ті освітні форми, методи і прийоми, що дозволять ефективно формувати гнучкі навички. У програмі можуть бути використані розвиваючі заняття з елементами тренінгу, спрямовані на розвиток емпатії, навичок активного слухання і невербальних комунікацій, тренінгу публічних виступів і виступу з презентацією, метод кейсів, дискусії, командна робота, ділові ігри на розвиток комунікативних навичок тощо.

6.4. Технології формування гнучких навичок вихованців у закладах позашкільної освіти

Те, що ми описуємо ці важливі для кар'єри характеристики через категорію навичок, свідчить про дуже значну перевагу soft skills: на відміну від особистісних рис або здібностей, гнучкі навички можна опановувати та формувати. Яким чином це можна зробити?

На сучасному етапі існують два підходи до формування soft skills. Відповідно до першого підходу soft skills слід навчати безпосередньо, уводячи окремі курси в рамках варіативного компонента навчального плану. За другим підходом, soft skills будуть ефективно формуватися під час вивчення дисциплін у поєднанні зі спеціально створеними виховними методиками.

Для формування soft skills вихованців, педагогам закладів позашкільної освіти рекомендується провести діагностику сучасного стану сформованості м'яких навичок учнів у своєму гуртку, розставити плюси і мінуси в чек-листі (або відмітити рівні сформованості – високий, середній, достатній, низький).

Таку перевірку доцільно проводити через якийсь час, щоб відстежити прогрес. Після цього, на основі проведеної діагностики керівнику гуртка доцільно у своїй навчальній програмі продумати та окреслити, які теми будуть ефективними для формування тих чи інших soft skills. Тобто вчити учнів керувати своїми емоціями, розвивати та підвищувати особисту ефективність при виконанні завдань та досягненні цілей (техніки тайм-менеджменту і т.д.), застосовувати комунікаційні прийоми (розвиваючи навички презентації), зрозуміти важливість управління стресом у повсякденному та професійному житті та ін.

Для формування гнучкими навичками можна користуватися наступними методами:

1. *Самонавчання* – самостійне вивчення інформації про моделі успішної поведінки. Сюди можна віднести і читання літератури, і самостійне вивчення різних матеріалів (статті, блоги тощо), прослуховування вебінарів.

Корисно читати літературу з обраної теми, виписуючи найважливіші ідеї, особливо ті, які мають відношення до мети розвитку і специфіку роботи. Суттєво може допомогти письмовий аналіз власного життєвого і професійного досвіду, що релевантний до мети, виділення тенденцій і окремих корисних ходів. Застосування нових підходів, методів, ідей, про які ви дізналися, в неробочих ситуаціях для тренування є також гарним способом розвинути потрібні навички.

2. *Пошук зворотного зв'язку* – отримання зворотного зв'язку від колег, керівників і експертів про успішність своєї поведінки в аспекті конкретного досвіду.

Зворотним зв'язком в цьому контексті називається реакція людини на ваші дії. Важливо запитувати зворотний зв'язок у людей, які якісно виконують ту чи іншу роботу або дійсно мають навичку, яка потрібна.

3. *Навчання на досвіді інших* – виділення моделей успішної поведінки в роботі людини, що володіє високим рівнем розвитку даної компетенції та робота з наставником. Засвоєнню потрібної навички сприяє як можна частіша

взаємодія і спільна робота з більш компетентними колегами і партнерами, що володіють тими якостями і навичками, які ви прагнете в собі розвинути. Важливо виявляти, фіксувати та пробувати на власному досвіді практичні тонкощі і прийоми їх роботи.

4. *Спеціальні вправи та тренінги* – заходи, які допомагають в засвоєнні базових знань та вмінь, що розвиватимуться і в подальшому, або у впорядкуванні вже наявних знань та вмінь.

Не треба розраховувати, що на тренінгу можна виробити навичку. Тут можна дізнатися щось, упорядкувати або попрактикуватися в чомусь і отримати вміння. Навик з'явиться тільки тоді, коли те, про що говорилося на тренінгу, буде застосовуватися на практиці. Також важливо займати активну позицію: завдання тренера – допомогти в ході освоєння навичку, поправити те, що не відразу вдається, але не сформулювати за вас навик.

5. *Розвиток в процесі роботи* – пошук і освоєння більш ефективних моделей поведінки при вирішенні завдань, що входять до професійних функцій.

При використанні цього методу важливо брати участь в проектах, які за визначенням складніше, ніж ті завдання, для вирішення яких вже достатньо компетентності. Також не треба боятися несподіваних, нетипових ситуацій: саме вони стають джерелом найціннішого розвиваючого досвіду. Але не потрібно застосовувати цей метод розвитку в проектах, які мають високу значимість, коли ціна помилки занадто висока.

Методика формувального експерименту враховувала принципи “педагогіки партнерства” закладеної в концепції Нової української школи, а саме: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей)

Форми роботи були як групові так і індивідуальні, де перевага надається роботі в команді, що дозволяє розвивати ціннісні соціальні навички, формує

адекватну самооцінку і веде до зміцнення особистісної ідентичності. Завдяки взаємній підтримці, групова робота дозволила вихованцям спостерігати результати своїх дій і їх вплив на оточуючих; дозволила засвоювати нові ролі, розвиває навички прийняття рішень, комунікативні навички, здатність до адаптації тощо.

Впровадження у освітній процес закладів позашкільної освіти технологій націлені на формування у вихованців гнучких навичок, які необхідні для особистісного розвитку, активної ролі в суспільстві та соціальної участі протягом всього життя;

- тренінгові технології,
- технології критичного мислення,
- технології креативного мислення,
- артпедагогічні технології.

Використання інтерактивних, творчих та проектних завдань дало реальну можливість співпрацювати з педагогом, разом створюючи і використовуючи навчальні матеріали та теми для обговорення, брати на себе відповідальність за форму засвоєння, а головне, за кінцевий результат.

Проведена підготовча робота з педагогами закладів позашкільної освіти сприяла підвищенню фахового рівня, збагаченню педагогічного досвіду та майстерності, що забезпечило ефективність у вищезазначеній роботі.

Проведена робота з педагогами закладів позашкільної освіти на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників за програмою «Soft skills – ключ до успіху особистості» сприяла підвищенню фахового рівня, збагаченню педагогічного досвіду та майстерності, що забезпечило ефективність у вищезазначеній роботі.

Метою програми було ознайомлення педагогів закладів позашкільної освіти з теоретичними та методичними засадами формування soft skills для використання в професійній діяльності.

Завдання програми:

1. Засвоєння теоретичних засад організації освітнього процесу в закладах

позашкільної освіти з використанням навичок соціальної взаємодії та міжособистісної комунікації.

2. Розвиток здатності до формування гнучких навичок в процесі становлення особистості здобувача позашкільної освіти.

3. Формування мотивації до цілеспрямованого застосування soft skills в освітньому процесі закладів позашкільної освіти.

Зміст програми має практико орієнтовану методичну складову підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти і передбачає два етапи: теоретичний (ознайомлення з особливостями формування гнучких навичок) та практичний (опанування технологіями формування soft skills на майстер-класах). Програма складається з наступних модулів:

1. Комунікативні навички.
2. Навички ефективного мислення
3. Навички self-менеджменту.
4. Навички роботи в команді.

Результатом проходження педагогами закладів позашкільної освіти програми є набуття ними та вдосконалення загальних та фахових компетентностей:

- обізнаність із новітніми науковими психолого-педагогічними підходами, інноваційними технологіями для створення цілеспрямованого розвивального середовища у закладі позашкільної освіти;

- усвідомлення важливості формування soft skills здобувачів позашкільної освіти;

- уміння застосовувати інноваційні технології, які допомагають ефективно впроваджувати формування гнучких навичок в освітній процес закладу позашкільної освіти.

- уміння застосовувати сучасні підходи та техніки формування гнучких навичок в закладі позашкільної освіти;

- здатність формувати у здобувачів освіти вміння конструктивно

керувати своїми емоціями, розв'язувати проблеми, працювати в команді тощо;

- здатність безперервно вдосконалювати гнучкі навички, що спрямовані на досягнення ефективності в професійній діяльності;

- уміння визначати та усувати бар'єри, які стають на заваді розвитку гнучких навичок.

Результати формувального етапу педагогічного експерименту засвідчили, що більшість вихованців виявили зростання рівня гнучких навичок:

- гнучка навичка «комунікація» вихованців у закладах позашкільної освіти на збільшилася 17,1 % оцінюваного за показниками – емоційна стійкість, аргументація власної позиції, уміння вести дискусію, участь в обговоренні проблеми, вміння слухати;

- гнучка навичка «кооперація або здатність працювати у команді» за показниками – участь у розподілі ролей групи, участь в обговоренні ходу роботи і прийнятті рішень, раціональний розподіл часу (тайм-менеджмент), уміння домовитися при зіткненні інтересів, активна позиція в пошуку рішення задачі в цілому зріс на 14,8 %;

- найвищий показник (+31,5 %) зафіксовано у зростання рівня сформованості гнучкої навички «креативність», а саме за показниками: пошук альтернативних підходів варіантів рішення, оригінальність запропонованих способів вирішення завдання, пошук нових ознак, характеристик об'єктів і можливих варіантів їх використання, пошук необхідної інформації та виділення ключової в загальному потоці, рефлексія, оцінювання процесу виконання і результату роботи, здатність робити логічні умовиводи;

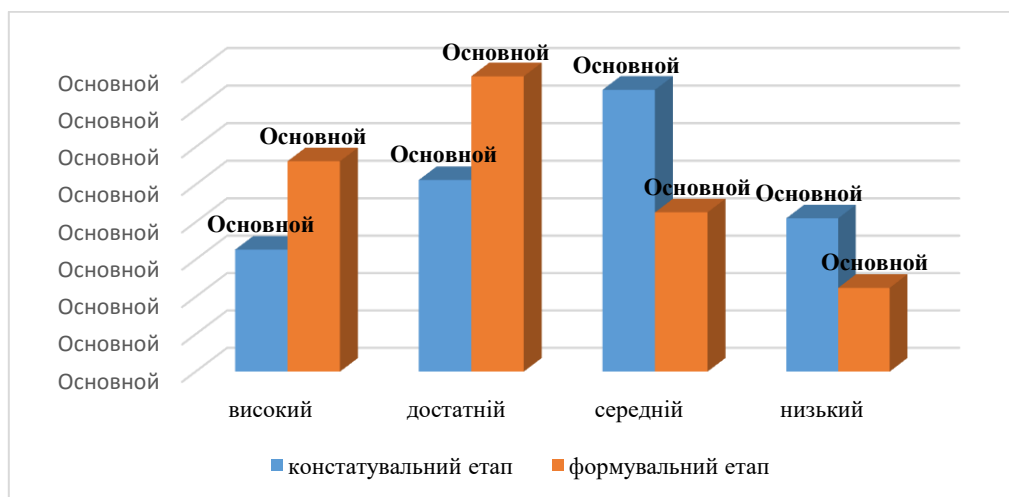
- суттєве зростання рівня сформованості гнучкої навички «критичне мислення» (+27,3 %). Тут відзначається зростання за показниками: уміння виділяти в інформації головне, бачити суперечності, уміння узагальнювати і робити висновки», уміння аналізувати альтернативні точки зору, уміння здійснювати правильну інтерпретацію.

Відносно невисокі показники зростання рівнів сформованості гнучких навичок «комунікація» та «кооперація» у порівнянні з іншими ми схильні

пояснювати як наслідок незначного часу безпосередньої взаємодії між вихованцями в умовах переважно дистанційного освітнього процесу зумовленого пандемією та воєнним станом.

Таким чином, узагальнення аналіз результатів дослідження засвідчило, що завдяки розробленим технологіям націленим на формування у вихованців гнучких навичок (soft skills) та впровадження їх в освітній процес експериментальних закладів позашкільної освіти спостерігалась позитивна динаміка змін за рівнями сформованості гнучких навичок: високий рівень зріс на 11,8 %; достатній рівень – збільшився на 13,8 %; відповідно середній рівень зменшився на 16,3 %, а низький рівень – зменшився на 9,3 % (рис. 6.1).

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок, що організація освітнього процесу у воєнний час є новим викликом для всіх освітян, зокрема для педагогів закладів позашкільної освіти. В умовах повномасштабної війни заклади позашкільної освіти перетворилися на центри, які продовжують розвивати здібності та навички учнів.

Рис. 6.1. Динаміка рівнів сформованості гнучких навичок (soft skills) вихованців закладів позашкільної освіти (%)

Статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу офіційно розпочинає процес набуття Україною членства в ЄС. Український уряд почав активно працювати над подальшими кроками та реформуванням країни. Подальша підготовка до членства передбачатиме завершення комплексної

трансформації всіх сфер, включно з освітою, що створить умови, коли країна житиме за принципами Європейського Союзу та його законами, які спрямовані на захист кожного громадянина.

Таким чином, позашкільна освіта активно реагує на сучасні виклики та працює над створенням ефективних освітніх технологій для набуття здобувачами позашкільної освіти soft skills, важливих для успіху в майбутньому. Інновації в сучасній позашкільній освіті зосереджуються на забезпеченні формування гнучких навичок учнів шляхом розробки навчальних програм з позашкільної освіти за різними напрямками та профілями, а також через систему підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти.

Література до шостого розділу

1. Державна служба якості освіти України. Позашкільна освіта в умовах воєнного стану: безпечне освітнє середовище як складова внутрішньої системи забезпечення якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/pozashkilna-osvita-v-umovakh-voennogo/>
2. Модернізація організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти : методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко; за ред. В. В. Мачуського]. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 223 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075>
3. Муравйова І. О., Мар'янюк Я. Г., Осадча А. О. Soft skills у сучасних реаліях української освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32. Т. 1. С. 108-112. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.23>
4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf>
5. Опитувальник ЄС та відповіді на нього для набуття Україною статусу кандидата в ЄС : Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/istorii-uspikhu/opytuvalnyk-yes-ta-vidpovid-na-nogo-dlya-nabuttya-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v>
6. Про забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Jb4h3mXOQWoQU8fCdqvRTn0rSZjOGxYP/view>
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» 14 грудня 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>
8. Agency for International Development. Social and emotional learning and soft skills: USAID policy brief. USA. 2019.
9. Andrienko T., Genin V., Kozubskaya I. Developing intercultural business competence via team learning in post-pandemic era. *Advanced Education*. 2021. No. 8(18), P. 53-69. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.214627>.
10. Arat M. Acquiring soft skills at University. *Journal of educational and instructional studies in the world (WJEIS)*. 2014. Vol. 4. Issue: 3. P. 46-51.
11. Binkley M., Erstad O., Herman J., Raizen S., Ripley M., Miller-Ricci M. Defining Twenty-First Century Skills. Assessment and Teaching of 21st Century Skills / ed. by P. Griffin,

B. McGaw, E. Care P. London: Springer. 2012. P. 17-66.

12. Boiko A. E. Innovative development of non-formal education in Ukraine: Definition of soft skills. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2021. Vol. 25, No. 1. P. 22-33. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-22-33>.

13. Boiko A. E. The results of study of modernization of out-of-school education in Ukraine. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2020. 24(2). <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-71-81>.

14. Bykovska, O.V. Ukrainian after-school education system: State and topical tendencies in the development. *International Council on Technologies of Environmental Protection (ICTEP)*. 2019. C. 53–58. doi:10.1109/ICTEP48662.2019.8968961

15. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. 2016. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf.

16. EFA Global Monitoring Report 2012 – Youth and Skills: Putting education to work. UNESCO. 2012. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002180/218003e.pdf>.

17. European Association of Institutions of Non-formal Education of Children and Youth. URL: <http://www.eaicu.eu/>

18. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, ESCO handbook: European skills, competences, qualifications and occupations, Publications Office, 2017. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/934956>

19. European Commission. (2016). A new skills agenda for Europe: Working together to strengthen human capital, employability and competitiveness. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0381>

20. Gladwell M. *Outliers: the story of success*. New York : Back Bay Books. 2011.

21. Global Partnership for education. 21st Century Skills: What potential role for the Global Partnership for Education? A Landscape Review. 2020. URL: <https://www.globalpartnership.org/sites/default/files/document/file/2020-01-GPE-21-century-skills-report.pdf>.

22. Guidelines for improving European HEIs student's employability: embedding the most demanded soft skills in the curricula. URL: <http://skills4employability.eu/>

23. Klaus P. *The hard truth about soft skills: Workplace Lessons Smart People Wish They'd Learned Sooner*. New York : Harper Collins Publishers, 2007. 190 p.

24. Kovalchuk, V., Androsenko, A., Boiko, A., Tomash, V., & Derevyanchuk, O. (2022). Development of pedagogical skills of future teachers of labor education and technology by means of digital technologies. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 551-560. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.9.71>.

25. Kureková L., Beblavy M., Haita C. Qualifications or Soft Skills? Studying Job Advertisements for Demand for Low-Skilled Staff in Slovakia. NEUJOBS Working Paper No. D.4.3.3. 2012. 36 p. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2402729>.

26. Lytovchenko O. Out-of-school & non-formal education: Ukrainian and European dimensions. *Education: Modern Discourses*. 2020. No. 3. P. 50-55. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-05>

27. Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. European Commission. Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. 16 June 2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

28. Prasanta K. P. Soft Skills: Education beyond Academics. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*. 2014. Vol. 19, Issue 5. P. 1-3. <https://doi.org/10.9790/0837-19560103>.

29. Seetha N. Are Soft Skills Important in the Workplace? A Preliminary Investigation in Malaysia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2014.

Vol. 4. No. 4. P. 44-56 <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v4-i4/751>.

30. Skills for a connected world: Concept note. Mobile learning week. Paris. UNESCO. 2018. URL: <https://en.unesco.org/sites/default/files/unesco-mlw2018-concept-note-en.pdf>.

31. Soft skills. Glossary of Curriculum Terminology. UNESCO International Bureau of Education. URL: <http://www.ibe.unesco.org/en/glossary-curriculum-terminology/s/soft-skills>

32. The Future of Jobs. Report. The World Economic Forum. 2020. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

33. The Global Framework on Transferable Skills. UNICEF. 2019. URL: <https://www.unicef.org/media/64751/file/Global-framework-on-transferable-skills-2019.pdf>.

34. USAID Education Policy. 2018. Washington, DC. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1865/2018_Education_Policy_FINAL_WEB.pdf.

35. Whiting K. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Наскрізна навчальна програма з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Російська федерація розпочала найбільш жорстоку війну на європейському континенті з часів Другої світової війни. Не зважаючи на надзвичайну стійкість та професійний рівень ЗСУ України, які нищать окупантів і завдають їм значних втрат; громадську активність та патріотичний супротив українців, безпрецедентну підтримку країн світу, ворогу вдалося нанести значної шкоди нашій країні.

Через збройну агресію росії та військові злочини в Україні гинуть мирні мешканці, зокрема, діти. Частина населених пунктів України не має елементарних умов для здійснення освітнього процесу (зруйнована інфраструктура, житлові будинки та заклади освіти, лікувальні установи, спортивні об'єкти, бібліотеки; тривають постійні обстріли тощо). Значна кількість закладів освіти відчинили свої двері для біженців, надали прихисток і підтримку тисячам дорослих і дітей.

У надскладних умовах МОН України прийнято рішення про відновлення освітнього процесу там, де це є можливим. «Ми переконані, що освіта, досконалі знання та вміння – найпотужніша зброя на всі часи. Зараз важливо не зупинятися та продовжувати освітній процес», - зазначено на порталі МОН.

МОН України надало рекомендації (Наказ про організацію освітнього процесу від 06.03.2022 № 1/3371-22), зокрема: «Пріоритетом для нас є забезпечення максимально можливої безпеки для кожної дитини, кожного працівника системи освіти. У зв'язку з тим, що в частині регіонів України зберігається реальна загроза для життя та здоров'я мирних мешканців, а в більшості регіонів по кілька разів на день оголошується повітряна тривога, рекомендуємо організовувати роботу закладів освіти у залежності від конкретної ситуації».

На виконання цього завдання та на допомогу педагогам закладів позашкільної освіти пропонуємо, розроблену науковими співробітниками лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій».

Мета наскрізної навчальної програми: навчити правилам збереженню здоров'я та життя свого та оточуючих людей в умовах бойових дій.

Завдання наскрізної навчальної програми:

- ознайомити з правилами поведінки у зоні бойових дій;
- навчити обробляти рани та робити перев'язки;
- навчити надавати першу медичну допомогу при опіках, перегріванні, обмороженні;

- навчити найпростішим тестам на виявлення ознак життя.

Наскрізна навчальна програма розрахована на 18 годин і може бути реалізована на заняттях гуртків усіх напрямів позашкільної освіти. Відповідно до цього, вона може бути використана в повному обсязі або за окремими темами для посилення основної навчальної програми відповідно до напрямку.

Форми і методи навчання: навчання проводиться за фронтально-індивідуальною формою; використовуються наступні методи: бесіда, лекція, індивідуальні та колективні вправи.

Програма є орієнтовною. Керівник гуртка може вносити зміни й доповнення у зміст програми та розподіл годин за темами, ураховуючи інтереси гуртківців, стан матеріально-технічної бази закладу.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	1	-	1
2.	Умови війни: правила та поради	2	-	2
3.	Хімічна безпека	1	-	1
4.	Радіаційна аварія	1	-	1
5.	Рани та їх обробка	2	-	2
6.	Пов'язки і правила їх накладання	1	5	6
7.	Перша допомога при опіках, перегріванні, обмороженні	1	2	3
8.	Тести на виявлення ознак життя	1	-	1
9.	Підсумок	-	1	1
Разом:		10	8	18

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (1 год.)

Теоретична частина. Поняття ризику і безпеки під час бойових дій. Значення першої долікарської допомоги. Поради: як впоратися зі стресом під час війни.

2. Умови війни: правила та поради (2 год.)

Теоретична частина. Правила поведінки під час повітряної тривоги, обстрілів, комендантської години.

3. Хімічна безпека (1 год.)

Теоретична частина. Поняття хімічної аварії. Алгоритм дій у разі хімічної безпеки. Симптоми впливу небезпечних речовин. Захист від впливу небезпечних речовин. Перша медична допомога при хімічній небезпеці.

4. Радіаційна аварія (1 год.)

Теоретична частина. Поняття радіаційної аварії. Променева хвороба. Алгоритм дій у разі радіаційної аварії. Безпека харчування при радіаційній аварії.

5. Рани та їх обробка (2 год.)

Теоретична частина. Класифікація ран. Асептика і антисептика. Основні види ускладнень при пораненнях та їх профілактика.

6. Пов'язки і правила їх накладання (6 год.)

Теоретична частина. Поняття пов'язки. Перев'язувальні матеріали. Правила накладання пов'язок на різні частини тіла.

Практична частина. Накладання пов'язок на різні частини тіла.

7. Перша допомога при опіках, перегріванні, обмороженні (3 год.)

Теоретична частина. Поняття опікової хвороби, теплового удару. Поняття, симптоми обмороження. Перша медична допомога при опіках, перегріванні, обмороженні.

Практична частина. Замальовування алгоритму першої допомоги при опіках, перегріванні та обмороженні.

8. Тести на виявлення ознак життя (1 год.)

Теоретична частина. Ознаки життя потерпілого. Поняття клінічної і біологічної смерті.

9. Підсумок (1 год.)

Практична частина. Виконання малюнку «Правила поведінки під час бойових дій».

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

● правила поведінки під час повітряної тривоги, обстрілів, комендантської години;

● правила поведінки при хімічній небезпеці;

● тести на виявлення ознак життя.

Вихованці мають вміти:

● впоратися зі стресом під час війни;

● накладати пов'язки на різні частини тіла.

Вихованці мають набути досвід:

● накладання пов'язок на різні частини тіла.

Рекомендована література

1. Коденко Я. В. Основи медичних знань : навчальний посібник. Київ : Арт-Освіта, 2004. 159 с.

2. Матях В.В. Знати та вміти. Безпека населення в умовах військових дій. URL: <http://nmc.kr.sch.in.ua/Files/downloadcenter/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D1%96%D0%B9.pdf> Дата звернення: 29.03.2022

3. Що повинен знати кожен українець в умовах війни: правила та поради. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-povinen-znati-kozhen-ukrayinec-v-umovah-viyni-pravila-ta-poradi-2001604.html> Дата звернення: 29.03.2022

4. Що робити у разі хімічної небезпеки: список порад. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-himichnoyi-nebezpeki-spisok-porad-1996651.html> Дата звернення: 29.03.2022

5. Що робити у разі радіаційної аварії: практичні поради. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-radiaciynoyi-avariyi-praktichni-poradi-1996642.html> Дата звернення: 29.03.2022

6. Що робити у разі ядерного вибуху: основні поради, що можна їсти та пити, інструкція для виживання. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-robiti-pri-yadernomu-vibuhu-osnovni-poradi-scho-mozhna-yisti-ta-piti-instrukciya-dlya-vizhivannya-2000527.html> Дата звернення: 29.03.2022

Методичні рекомендації до наскрізної навчальної програми з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій»

*Рекомендовано вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 4 від 31 березня 2022 р.)*

1. Вступ

Знаходження в умовах і на території військових дій наражає населення високому ризику, особливо в ситуаціях, пов'язаних зі збройними протистояннями, для яких характерна велика кількість жертв, пов'язаних з нерозбірливістю у веденні бойових дій і з інших причин, у результаті яких цивільні особи стають об'єктами безпосереднього нападу. І хоча цивільні не в змозі контролювати воєнні дії, вони можуть адаптувати свою поведінку, щоб не постраждати від цих дій, або вжити адекватних заходів, за потреби.

Багато сучасних війн (громадянські, партизанські) ведуться дуже малою частиною населення при більшій або меншій байдужності інших, що продовжують займатися звичайними справами. У країні руйнуються великі підприємства, але дрібне підприємництво навіть активізується. Бойові зіткнення відбуваються серед "мирного життя". Влада на окремій території може тимчасово належати командирам збройних формувань, підрозділів, загонів.

Цивільні особи можуть потрапити під обстріл із ручної зброї, кулеметів, мінометів, снарядів, бомб і ракет із суші, повітря й моря. Обстріл може бути більш-менш прицільним, починаючи від снайперського та закінчуючи обстрілом з вертольотів. Він може здійснюватися в умовах гарної видимості, з коректуванням мінометного вогню, авіаційного нападу або у вигляді загороджувального артилерійського вогню. Це може бути також масований

артилерійський обстріл для суцільного знищення всієї території. Чим точніше обстріл, тим меншому ризику піддаються мирні мешканці, за умови, що вогонь спрямований не на вас, не на ту територію, де ви перебуваєте та не на прилеглу до неї територію. У цьому випадку ризик може знизитися, якщо ви покинете цю ділянку. У кожному разі, пам'ятайте, що якщо ви потрапили під обстріл, важко визначити спрямований він на вас чи ні. З'ясування цього факту не є пріоритетним, як ви побачите далі.

Статистика свідчить про те що, саме неправильні дії та паніка, під час військових дій, є основною причиною численних жертв у подібних ситуаціях. Кращий спосіб врятуватися - це уникнути загрози заздалегідь. Якщо навколо, стрімко розгортаються бойові дії, дуже важливо не перебувати в місцях, де ризик виявитися випадковою жертвою найбільш великий. У збройному конфлікті, в першу чергу, наносяться удари по ключовим об'єктам супротивника, критично важливим інфраструктурам, а разом й по мирних мешканцях, що перебувають поблизу цих об'єктів.

2. Умови війни: правила та поради

Що робити під час повітряної тривоги, обстрілів, комендантської години

В Україні діє воєнний стан та тривають бойові дії, тож кожен українець повинен знати основні правила поведінки та дій в таких умовах.

Повітряна тривога

- Якщо ви почули гудки сирен, переривчасті гудки підприємств або звуки гучномовця, що тривають протягом декількох хвилин, це означає попереджувальний сигнал «Увага всім».

- Увімкніть телебачення або радіо. Інформація звучатиме через офіційні канали протягом 5 хвилин після звучання сирен.

- Зосередьтесь, прослухайте повідомлення та виконуйте почуті інструкції. Залишайте теле- і радіоканали увімкненими. З них може надходити подальша інформація.

- Зазвичай під час тривоги на офіційних каналах звучить інформація від місцевої влади про повітряну тривогу, під час якої треба взяти запас харчів, води та прямувати до найближчого укриття.

Повідомте про почуте сусідам чи знайомим, за необхідності надайте їм

допомогу.

У разі виникнення надзвичайної ситуації телефонуйте 101.

В Україні працює мобільний застосунок «повітряна тривога», який сповіщає про небезпеку у конкретному регіоні. Його можна завантажити у Google Play Market та AppStore.

Як поводитися під час обстрілу

Якщо ваше житло розташоване в зоні регулярних збройних дій, перш за все потрібно зміцнити вікна (наприклад, клейкою плівкою). Так ви уникнете розльоту уламків скла. Проте краще закрити вікна мішками з піском або масивними меблями.

Обстріл стрілецькою зброєю

● Якщо ж ви потрапили під обстріл стрілецькою зброєю, тобто з пістолетів, автоматів, гвинтівок, кулеметів, СБУ радить діяти так:

● Якщо ви вдома, то сховайтеся в безпечному місці: ванній кімнаті або ж самій ванні. Якщо це неможливо, ляжте на підлогу, вкрившись предметами, що можуть захистити вас від куль та уламків.

● На відкритому місці впадїть на землю та закрийте голову руками. Перебувайте біля будь-якого виступу чи заглиблення в землі. Укриттям може стати навіть смітєва урна.

● Ваше тіло має бути у безпечному положенні: згрупуйтесь, ляжте в позу ембріона, розверніться ногами у сторону пострілів та прикрийте голову руками. Коли почнуться постріли, розтуліть рот, щоб вберегти барабанні перетинки.

● Чекайте щонайменше 5 хвилин в укритті, доки стрілянина не вщухне.

Артобстріл, мінометний обстріл чи авіаналїт:

● Гучний свист, залп запуску та вибух снаряда може означати, що ви потрапили в зону артобстрілу, мінометного обстрілу або авіанальоту.

● Міноборони пояснює, сам снаряд, як і залп установки, можна помітити та зреагувати. Тому краще постійно стежити за небом. Вдень – це димний слід від ракети, вночі – яскравий спалах.

● Якщо поруч є бомбосховище і ви почули сирену – знак «Увага всім», – терміново йдїть до укриття.

- В укритті увімкніть телебачення або радіо на будь-якому носії або відкривайте сторінки офіційних державних каналів. Там протягом 5 хвилин буде інформація про те, що трапилось. Виконуйте інструкції.

- Залишайтеся в укритті щонайменше 10 хвилин після завершення обстрілу, адже існує загроза його відновлення.

Якщо ви вдома:

Обирайте місце в кутку та недалеко від виходу, щоб миттєво залишити будинок у разі влучення снаряду. Ховайтесь у підвалі або іншому заглибленому укритті, між несучими стінами.

Якщо ви в транспорті чи на вулиці, то негайно дійте так:

Падайте на землю, закрийте голову руками або предметами, закрийте долонями вуха та відкрийте рот (це врятує від контузії). Перечекайте перший обстріл лежачи, а далі ховайтесь в безпечному заглибленому приміщенні.

Не залишайтеся у під'їздах під арками та у підвалах панельних будинків або під стінами будинків із легких конструкцій. У жодному разі не ховайтесь біля всього, що може вибухнути чи впасти на вас.

Для укриття підійдуть підземні переходи, метро, укриття, канава, траншея, яма, широка труба водостоку під дорогою, високий бордюр, каналізаційний люк, траншея чи канава (подібна до окопу) завглибшки 1-2 м, на відкритому місці.

Якщо обстріл застав вас у маршрутці, тролейбусі, трамваї, авто – слід негайно зупинити транспорт, відбігти від дороги в напрямку «від будівель та споруд» і залягти на землю.

Деякі загальні правила поведінки та елементарні правила безпеки в умовах воєнних дій при обстрілах і бомбардуваннях, дотримання яких

може зберегти вам життя:

1. Якщо почався обстріл, лягаєте на землю або підлогу, озирніться, виберіть більш надійне укриття.

2. Не панікуйте! Займіть свою психіку чимось. Можна рахувати вибухи. Можна спробувати подумки рахувати хвилини. По-перше, це відволікає. По-друге, так ви зможете орієнтуватися в ситуації. Артилерійський обстріл не триває вічно, максимум - двадцять хвилин; авіаційний наліт - значно менше. У наш час не буває довгих бомбардувань, великі групи бомбардувальників не застосовуються. Кількість пострілів при обстрілах звичайно становить 60-100 вибухів.

3. Прислухайтесь! Якщо обстріл не затихає, намагайтесь відповзти подалі від високих будинків, знайти глибоку канаву, підземний перехід або інше більше надійне заглиблене укриття.

4. Якщо ви чуєте свист снаряду, то це означає, що він пролетів повз вас. Але снаряди реактивної установки системи "Град" і подібні їм свистять завжди із шиплячим звуком, який ви почуєте за секунду до його прильоту або влучення. Крім того, не всі снаряди вибухають при влученні в ціль, деякі вибухають над землею. Мінометні міни падають вертикально.

5. Якщо у вашому районі немає військових або інших стратегічних об'єктів, а по вашому району ведеться обстріл, то можливо незабаром відбудеться напад живою силою супротивника. А це означає, що варто сховатися у більш надійному місці.

6. Снаряди не вибухають величезними вогненними "грибами", маленький спалах і металева оболонка розлітається в сторони. Звичайний снаряд має 50м розльоту осколків і смертельного ураження.

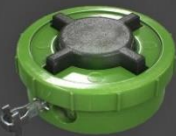

7. Якщо ви бачите великі "гриби" від вибухів, то скоріше всього, це супротивник застосував авіабомби, вони набагато потужніше снарядів, тому укритися від них можна тільки в спеціальних бетонних сховищах цивільного захисту, у метро та інших підземних спорудах.

8. Якщо ви бачите білі сліпучі спалахи, які схожі на квіти або вибухи з безліччю білястого диму, то можливо ведеться обстріл фосфорними запальними снарядами, які є особливо небезпечними. Крім самого вибуху, що розповсюджує гранули білого фосфору, які при потраплянні на шкіру людини, викликають глибокі та важкі опіки, при цьому у вогнищах пожежі утворюються смертельно небезпечні задушливі та отруйні гази.

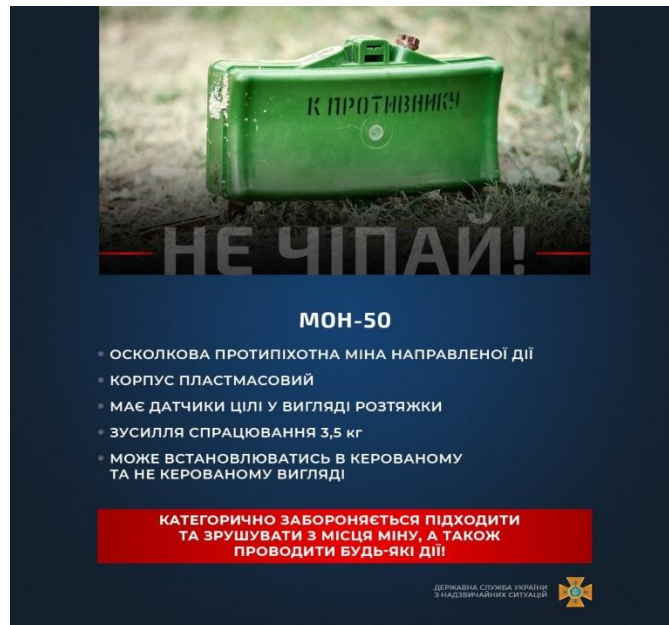

9. Касетні бомби та снаряди створюють мінні поля. Зрозуміти те, що територія обстріляна таким видом снарядів можна по багаточисельних невеликих воронках. Якщо ви помітили невеликі за розмірами металеві циліндри, то в жодному разі не підходьте до них.

 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>МОН-200</p> <ul style="list-style-type: none"> • ОСКОЛКОВА ПРОТИПІХОТНА МІНА • КОРПУС МЕТАЛЕВИЙ • МАЄ ДАТЧИКИ ЦІЛІ У ВИГЛЯДІ РОЗТЯЖКИ • ЗУСИЛЛЯ СПРАЦЮВАННЯ 3,5 кг • МОЖЕ ВСТАНОВЛЮВАТИСЯ В КЕРОВАНому ТА НЕ КЕРОВАНому ВИГЛЯДІ! • ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ВІД МІНИ МОН-50 БІЛЬШИМ РОЗМІРОМ <p>КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ ТА ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ МІНУ, А ТАКОЖ ПРОВІДИТИ БУДЬ-ЯКІ ДІЇ!</p>	 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>PMH-2</p> <ul style="list-style-type: none"> • ФУГАСНА ПРОТИПІХОТНА МІНА НАТИСКНОЇ ДІЇ • КОРПУС ПЛАСТМАСОВИЙ З ДАТЧИКОМ ЦІЛІ У ВИГЛЯДІ ХРЕСТА • ДІАМЕТР 12 CM • СИЛА СПРАЦЮВАННЯ ВІД 5 кг • ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ В ГРУНТАХ АБО НА ПОВЕРХНІ ЗЕМЛІ • БУВАЮТЬ ЗЕЛЕНЕГО ТА КОРИЧНЕВОГО КОЛЬОРІВ <p>ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ, ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ!</p>
 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>POM-2</p> <ul style="list-style-type: none"> • ОСКОЛКОВА ПРОТИПІХОТНА МІНА КРУГОВОГО УРАЖЕННЯ • КОРПУС МЕТАЛЕВИЙ • МАЄ 4 ДАТЧИКА ЦІЛІ (РОЗТЯЖКИ) • ЗУСИЛЛЯ СПРАЦЮВАННЯ 3,5 кг • МАЄ МЕХАНІЗМ САМОЛІКВІДАЦІЇ <p>КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ ТА ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ МІНУ, А ТАКОЖ ПРОВІДИТИ БУДЬ-ЯКІ ДІЇ!</p>	 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>PFM-1 та PFC-1C</p> <ul style="list-style-type: none"> • ФУГАСНА ПРОТИПІХОТНА МІНА НАТИСКНОЇ ДІЇ • КОРПУС ПЛАСТМАСОВИЙ • РОЗМІР 11x6,2 CM • СИЛА СПРАЦЮВАННЯ ВІД 5 кг • МІНА ДИСТАНЦІЙНОГО МІНУВАННЯ • МІНИ БУВАЮТЬ ЗЕЛЕНЕГО ТА КОРИЧНЕВОГО КОЛЬОРІВ • МАЄ МЕХАНІЗМ САМОЛІКВІДАЦІЇ <p>ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ, ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ!</p> <p>МОЖУТЬ ЗУСТРИЧАТИСЯ У МІСЦЯХ НАНЕСЕННЯ УДАРІВ З СИСТЕМОЮ ЗАЛПОВОГО ВОГНЮ</p>
 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>OEM-72</p> <ul style="list-style-type: none"> • ОСКОЛКОВА ПРОТИПІХОТНА МІНА КРУГОВОГО УРАЖЕННЯ • КОРПУС МЕТАЛЕВИЙ • МАЄ ДАТЧИКИ ЦІЛІ У ВИГЛЯДІ РОЗТЯЖКИ • ЗУСИЛЛЯ СПРАЦЮВАННЯ 3,5 кг • МОЖЕ ВСТАНОВЛЮВАТИСЯ В КЕРОВАНому ТА НЕ КЕРОВАНому ВИГЛЯДІ! <p>КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ ТА ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ МІНУ, А ТАКОЖ ПРОВІДИТИ БУДЬ-ЯКІ ДІЇ!</p>	 <p>НЕ ЧІПАЙ!</p> <p>TM-62M</p> <ul style="list-style-type: none"> • ФУГАСНА ПРОТИТАНКОВА МІНА • КОРПУС МЕТАЛЕВИЙ • МАЄ ДАТЧИК ЦІЛІ У ВИГЛЯДІ ДИСКУ • ЗУСИЛЛЯ СПРАЦЮВАННЯ НА ДАТЧИК ЦІЛІ ВІД 120 кг • ВСТАНОВЛЮЄТЬСЯ В ГРУНТИ АБО НА ПОВЕРХНІ ЗЕМЛІ <p>КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ ПІДХОДИТИ, ЗРУШУВАТИ З МІСЦЯ МІНУ ЧЕРЕЗ НАВЯВНІСТЬ МІН-ПАСТОК!</p>

Ніколи не підходьте до снарядів, мін, бомб та інших боєприпасів, що не розірвалися - це смертельно небезпечно!

Після закінчення обстрілу (бомбардування):

Не поспішайте покинути укриття. Можливі поодинокі постріли. Залишаючи місце укриття, не поспішайте розслабитися.

Добираючись до безпечного місця, обов'язково дивіться під ноги. Не підіймайте з землі жодних незнайомих вам предметів. У жодному разі не розбирайте самотужки завали від ракет, чекайте фахівців з аварійно-рятувальної служби, телефонуйте 102.

Що робити, якщо потрапили під завал будинку

- Покличте на допомогу та повідомте, де ви перебуваєте і що з вами сталося.

- Спокійно чекайте, поки розберуть завал.

Якщо вас ніхто не чує:

- Спробуйте вивільнити руки та ноги.
- Оцініть навколишню ситуацію, за можливістю обережно розберіть завал. Намагайтеся не зачепити те, на чому все тримається.

- Якщо невпевнені в своїх силах, терпляче кличте на допомогу.

- Якщо є можливість, скористайтесь телефоном, стукайте по трубах, батареях опалення.

- Якщо ніхто не чує, спробуйте розбирати завал.

- Звільнившись, огляньте себе, за можливістю надайте собі першу медичну допомогу.

- У разі неможливості покинути будівлю, потрібно подати сигнал будь-якими способами.

- В очікуванні допомоги намагайтесь уникнути переохолодження.

- Якщо потрібна допомога – телефонуйте на лінію 102.

Правила поведінки під час комендантської години

● Під час комендантської години, період дії якої встановлює місцева влада кожного регіону, заборонено перебувати на вулицях та в інших громадських місцях, якщо ви не є працівниками об'єктів критичної інфраструктури (для цього у вас має бути спеціальна перепустка).

● Особи, які перебувають на вулицях в заборонений час, можуть вважатися членами диверсійно-розвідувальних груп.

● Правило не поширюється на переміщення до укриттів під час сигналу тривоги.

Під час комендантської години в ДСНС рекомендують **дотримуватись правил світломаскування:**

1. зашторювати вікна;
2. вимикати світло в оселях;
3. гасити вуличне освітлення своїх будинків;
4. прибирати з підвіконь усі лампи, зокрема й фітолампи по догляду за рослинами.

3. Хімічна небезпека

Хімічне забруднення може ускладнити хронічні захворювання легень, такі як астма.

В умовах війни та бомбардування режимних об'єктів та об'єктів інфраструктури може трапитися хімічна аварія. Важливо розуміти алгоритм дій у разі надзвичайної ситуації.

Про це інформує Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України.

Хімічна аварія – це порушення технологічних процесів на виробництві, пошкодження трубопроводів, місткостей, сховищ, транспортних засобів при здійсненні перевезень і т.п., що призводять до викиду або протоки аварійно-хімічно небезпечних речовин (АХНР) в атмосферу в кількостях, що становлять небезпеку масового ураження людей та тварин.

Важливо слідувати вказівкам місцевої влади та ДСНС. Тож одразу ж після оголошення тривоги внаслідок надзвичайної ситуації відкрийте офіційні повідомлення установ та виконуйте те, що вказано в їхніх алгоритмах.

Як зрозуміти, що ви потрапили під вплив небезпечних речовин?

Хімічні сполуки можуть подразнювати очі, слизові оболонки, шкіру та дихальні шляхи. У людини може виникати утруднення дихання, кашель, виділення мокротиння, іноді і з домішками крові, нежить, відчуття сухості в горлі, осиплість голосу, нежить, носова кровотеча, біль у грудях.

При подразненні слизової оболонки очей серед симптомів почервоніння, запалення, набряклість, помутніння рогівки, ураження райдужної оболонки очей. При гострих отруєннях – головний біль, запаморочення, загальна слабкість.

Хімічне забруднення також може ускладнити хронічні захворювання легень, такі як астма та емфізема.

При отруєнні хлором у людини може спостерігатися різкий біль у грудях, різь в очах, слезотеча, задишка, сухий кашель, блювання, порушення координації рухів та поява бульбашок на шкірі.

При отруєнні аміаком серцебиття та пульс у людини прискорюються, можливі судоми, ядуха, різь в очах, слезотеча, нежить, кашель, почервоніння і свербіж шкіри.

Як захиститися від впливу небезпечних речовин?

Якщо існує небезпека отруєння АХНР, вам необхідно швидко вийти з району зараження поперек повітряного потоку (вітру). У разі ураження аміаком спуститися на нижні поверхи будівлі, у разі ураження хлором – піднятися на верхні.

Використовуйте протигази всіх типів, за їх відсутності – ватно-марлеві пов'язки, змочені водою або 2-5 % розчинами питної соди (при ураженні хлором), оцтової або лимонної кислоти (при ураженні аміаком).

В приміщеннях:

- провести герметизацію приміщення: щільно закрити вікна і двері, димоходи, вентиляційні люки;
- вхідні двері «зашторити», використовуючи будь-яку щільну тканину;
- заклеїти щілини у вікнах і стиках рам плівкою, лейкопластиром;
- при появі запаху використовувати засоби захисту органів дихання - можна використати ватно-марлеву пов'язку змочену 2 %-м розчином питної соди.

Поза приміщенням:

- при необхідності (наявність запаху) захистити органи дихання засобами індивідуального захисту;
- не перебувати в понижених ділянках місцевості - долинах, ярах тощо;
- не перебувати довго в підвалах і в напівпідвальних приміщеннях;
- намагатись знаходитись на підвищеннях;
- слідкувати за напрямком вітру.

При ускладненні ситуації (при зміні напрямку вітру) визначити маршрут виходу із зони потенційної хімічної небезпеки (виходити в сторону, перпендикулярну напрямку вітру) та якнайшвидше покинути цю зону.

При сприятливій зміні вітру після виходу із зони забруднення або отриманні сигналу про закінчення хімічної небезпеки:

- відкрити вікна і двері, провітрити приміщення;

- змінити верхній одяг;
- прийняти душ або вимити відкриті частини тіла з милом;
- виключити будь-які фізичні навантаження.
- Харчі (овочі та фрукти) промити слабким (2 %) мильно-содовим розчином.

Перша медична допомога при хімічній небезпеці

При ураженні хлором:

- Постраждалого необхідно негайно вивести на свіже повітря, щільніше вкрити і дати подихати парами води або аерозолем 0,5 % розчину питної соди протягом 15 хвилин. Не дозволяйте потерпілому пересуватися самотійно.
- Транспортувати постраждалого можна лише лежачи. У разі необхідності – зробити штучне дихання способом «рот в рот».
- Основним засобом боротьби з хлором є вода.

При ураженні аміаком:

- Постраждалого слід негайно винести на свіже повітря.
- Транспортувати потерпілого необхідно лежачи. Забезпечити тепло та спокій, дати зволожений кисень.

4. Радіаційна аварія

Найперше правило – слухайте вказівки влади, ДСНС та інших установ, які координуватимуть на місцях.

В умовах війни важливо розуміти алгоритм дій у разі різних надзвичайних ситуацій. Одна з таких – радіаційна аварія.

Радіаційна аварія – це порушення правил безпечної експлуатації ядерноенергетичної установки, обладнання або пристрою, при якому відбувся вихід радіоактивних продуктів або іонізуючого випромінювання за межі їх безпечної експлуатації, що призводить до опромінення населення та забруднення навколишнього середовища. Основними факторами ураження таких аварій є радіаційний вплив та радіоактивне забруднення. Аварії можуть супроводжуватися вибухами та пожежами.

Через радіаційний вплив у людини можуть бути порушені життєві функції різних органів (органи кровотворення, нервової системи, шлунково-кишкового тракту тощо) та може розвиватися променева хвороба під впливом іонізуючих випромінювань.

Як діяти при оповіщенні про радіаційну аварію

- Якщо у вашій місцевості трапиться радіаційна надзвичайна ситуація, вам необхідно залишатися в приміщенні або негайно зайти до нього, якщо ви перебуваєте на вулиці. Це найбезпечніша дія, яку ви можете зробити.
- Зайдіть в укриття, підвал або в середину будівлі. Радіоактивний матеріал осідає на зовнішній стороні будівель, тому найкраще триматися якомога далі від стін і даху будівлі.
- Заберіть всередину домашніх тварин.

- Закрийте та заблокуйте всі вікна та двері в приміщенні, не підходьте до них без нагальної потреби.

- Зробіть кількадедний запас води у герметичних місткостях. Продукти загорніть у плівки і покладіть у холодильник або шафу.

- Підготуйте маску, респіратор або ватно-марлеву пов'язку для захисту органів дихання.

- Слідкуйте за повідомленнями від рятувальників ДСНС, поліції, місцевої влади.

Як діяти, якщо вам необхідно вийти з укриття?

- Виходьте лише у разі нагальної потреби. Користуйтеся респіратором, одягніть плащ та гумові чоботи й рукавички.

- Не роздягайтеся на вулиці, не сідайте на землю, не купайтеся у відкритих водоймах, не збирайте гриби або лісові ягоди.

- Після повернення додому зніміть верхній шар одягу. Так ви позбудетеся до 90 % радіоактивного матеріалу. Робіть це обережно, аби не розтрусити радіоактивний пил. Помістіть одяг у пластиковий пакет або герметичний контейнер і тримайте його трохи далі від людей і домашніх тварин.

- Помийтесь. Якщо така можливість є, прийміть душ з милом, голову помийте шампунем. Не використовуйте кондиționери для волосся, оскільки вони можуть закріпити радіоактивний матеріал на вашому волоссі. Не тріть і не подряпайте шкіру, аби радіоактивний матеріал не потрапив у відкриті рани.

- Якщо можливості прийняти душ немає, вимийте з милом під проточною водою руки, обличчя та відкриті частини вашого тіла. Якщо доступу до води немає, скористайтесь вологими серветками, вологою тканиною. Зверніть особливу увагу на ваші руки й обличчя протріть повіки, вії, вуха.

- Одягніть чистий одяг.

Як безпечно харчуватися та пити воду?

- Вживайте воду лише з перевірених джерел. Допоки рятувальники чи влада не повідомляють про безпеку водопровідної води, доти лише вода в пляшках залишатиметься не забрудненою. Упакування захищає рідину всередині від радіоактивних речовин.

- Кип'ятіння водопровідної води не позбавляє від радіоактивних речовин. Тож майте запас води у пляшках чи інших герметичних контейнерах. Напої у холодильнику теж безпечні для вживання.

- Вода в інших місткостях у вашому домі, таких як унітаз або водонагрівач, не буде містити радіоактивних речовин. Водопровідну або колодязну воду можна використовувати для миття себе та упакування їжі і води.

- Навіть якщо водопровідна вода забруднена, ви все одно можете використовувати її для знезараження. Будь-який радіоактивний матеріал, який потрапляє в поверхневі або підземні води, буде розбавлятися водою до дуже низького рівня і буде безпечним для миття шкіри, волосся та одягу.

- Безпечною є їжа з герметичних контейнерів (консерви, банки, пляшки,

коробки тощо). Також безпечною є їжа, яка зберігалася у холодильнику або морозильній камері.

- Перед відкриттям протріть харчові контейнери вологою тканиною або чистим рушником. Перед використанням протріть кухонне приладдя вологою тканиною або чистим рушником. Використану тканину чи рушник покладіть у поліетиленовий пакет або герметичний контейнер і залиште у недоступному місці, трохи далі від людей і тварин.

Йодопрофілактика

При отриманні вказівок проведіть йодну профілактику, приймаючи протягом 7 днів по одній таблетці (0,125 г) йодистого калію, а для дітей віком до 2-х років - частина таблетки (0,04 г). За відсутності йодистого калію використовуйте йодистий розчин: три-п'ять крапель 5 % розчину йоду на склянку води, дітям до 2-х років - 1-2 краплі.

Рани та їх обробка

Рана - це пошкодження, що характеризується порушенням цілісності шкіряного покриву, слизових оболонок, а іноді й глибоких тканин, яке супроводжується болем та кровотечею. За своїм походженням рани бувають вогнепальними, різаними, рубленими, колотими, забитими, рваними, вкушеними, операційними. Також розрізняють поверхневі і проникні поранення (коли пошкоджуються внутрішні оболонки черевної, грудної та інших порожнин).

Вогнепальні рани (рис. 1) виникають у результаті поранення кулями, мисливським дробом чи осколками. Вони бувають *наскрізні* (коли куля

проходить крізь тканини і не затримується, тобто має вхідний та вихідний отвори, причому вихідний отвір завжди більший за вхідний), *сліпі* (коли куля чи осколок залишається в тканині, є лише вхідний отвір) та *дотичні* (коли куля, пролітаючи по дотичній, пошкоджує шкіру, не проникаючи всередину глибоких тканин). Найнебезпечніші з вогнепальних ран – сліпі, оскільки сторонній предмет, що залишається в тілі, спричинює нагноєння. Крім того, у канал, що утворився після проходження кулі чи осколка, можуть потрапити шматки одягу, земля та ін., що, в свою чергу, може призвести до інфікування тканин і швидкого розвитку тяжких гнійних запалень. Вогнепальні поранення часто бувають комбінованими, коли ушкодження зазнають кілька органів і порожнин, що спричинює порушення багатьох функцій організму.

Рис. 1. Вогнепальна рана.

Різани рани (рис. 2) характеризуються незначним пошкодженням шкіри, рівними краями. Стінки рани зберігають життєздатність, як правило, сильно кровоточать, довго загоюються, але меншою мірою піддаються інфікуванню.

Колоті рани (рис. 3) так само мають невелику поверхню пошкодження шкіри, але можуть сягати значної глибини, яку нерідко важко визначити. Такі рани небезпечні тим, що ушкодження внутрішніх органів може спричинити внутрішню кровотечу.

Рублені рани мають неоднакову глибину, супроводжуються забиттям м'яких тканин, що може бути причиною нагноєння і змертвіння їх клітин.

Забиті і рвані рани виникають внаслідок грубої механічної дії, що інколи супроводжується пошкодженням сухожиль, м'язів і судин. Різновидом цих ран є *розтрощені рани* складної форми з нерівними краями, просоченими кров'ю, некротизацією тканин на значній ділянці, де створюються сприятливі умови для розмноження хвороботворних мікроорганізмів.

Укушені рани навіть за наявності невеликих пошкоджень можуть завдати тяжких наслідків, оскільки завжди сильно інфіковані. Зі слиною тварин передаються надзвичайно небезпечні захворювання - правець, сказ тощо.

Рис. 2. Різана рана.

Рис. 3. Колота рана.

Операційні рани завжди стерильні, оскільки завдаються хірургічним інструментом під час операції і перебувають під постійним наглядом працівників медичної служби.

Навіть незначна рана може загрожувати життю і здоров'ю людини. Крім того, після неправильної обробки рани назавжди залишається неприємний рубець, тому треба приділяти пильну увагу обробці ран і профілактиці їх ускладнень.

Перша медична допомога під час поранень

При першій допомозі великого значення набуває своєчасна і правильна обробка рани. Бруд, пісок, землю слід змити перексидом гідрогену. Скіпки та інші дрібні сторонні предмети видалити за допомогою пінцета чи голки, змочених у спирті. Під час обробки рани уникайте кашляння, намагайтеся навіть не дихати на рану, бо можна легко занести інфекцію. Перед накладенням пов'язки шкіру навколо рани треба обробити спочатку ефіром чи перексидом гідрогену, а потім змастити розчином йоду.

Проникні поранення грудної клітки дуже небезпечні - через можливість ушкодження серця, легенів, аорти та інших життєво важливих органів. Навіть без їх ушкодження такі поранення смертельно небезпечні, оскільки спричинюють ускладнення, відоме як *пневмоторакс*, що призводить до здавлювання серця, легенів, судин і розвитку загального тяжкого стану - *плевропульмонального шоку*. Запобігти цьому можна шляхом негайної герметизації рани відрізком лейкопластиру, марлею, просякнутою вазеліном, шматком поліетилену чи іншим непроникним для повітря матеріалом з наступним тугим бинтуванням. Транспортувати потерпілого слід у напівсидячому положенні.

Проникне поранення черева завжди призводить до внутрішньої кровотечі, оскільки черевна стінка дуже тонка, а органи не захищені ребрами чи іншими кістками. Травмування внутрішніх органів спричинює гострі ускладнення внаслідок витікання в черевну порожнину внутрішнього вмісту кишечника і розвитку гнійного запалення очеревини - *перитоніту*.

Ознаками проникних поранень черева, крім наявності рани, є його роздування, жага, сухість у роті, напруження м'язів очеревини. Може спостерігатися випадіння з рани органів черевної порожнини - печінки, кишок, шлунка, нирок. У цьому випадку ні в якому разі не можна вправляти органи всередину. Слід обкласти їх товстим кільцем з вати чи марлі і закрити нетугою бинтовою пов'язкою. Варто враховувати, що у поранених з випадінням органів дуже швидко розвивається шок.

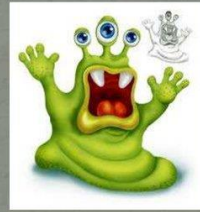
Важливо пам'ятати, що будь-які поранення черева можуть супроводжуватися травмуванням внутрішніх органів, тому категорично забороняється годувати потерпілих, давати їм пити, пропонувати вживати ліки через рот. Все це може бути причиною розвитку перитоніту. Транспортувати таких хворих потрібно у лежачому положенні, з трохи піднятою верхньою частиною тулуба і зігнутими у колінах ногами. Таке положення може зменшити біль і попередити поширення запального процесу на всі органи черевної порожнини.

Основним заходом для запобігання розвитку ускладнень є зупинка кровотечі, термінове накладання пов'язок, дотримання правил асептики і антисептики. Правильна обробка рани скорочує термін її загоювання втричі.

Асептика - це сукупність заходів, спрямованих на попередження потрапляння мікроорганізмів у рану, оскільки саме вони найчастіше є джерелом основних видів ускладнень.

Асептика – це сукупність методів і прийомів роботи, спрямованих на запобігання:

- проникненню інфекції в рану;
- проникненню інфекції в організм хворого;
- на створення безмікробних, стерильних умов для всієї хірургічної роботи

Правила асептики доволі прості. По-перше, не можна торкатися рани руками. Перед поданням допомоги потрібно ретельно вимити руки. Ні в якому разі не можна досліджувати рану пальцем і видаляти з її глибини чужорідні тіла (осколки, ошурки, клапти одягу тощо). Це може призвести до більшого забруднення або кровотечі. Не можна промивати рану водою з-під крана чи іншими рідинами, не призначеними для цього. Це тільки збільшить кількість мікробів, оскільки вони будуть змиті з країв рани і занесені вглиб. Можна лише зняти бруд з рани, але очищення має проводитися в напрямку від рани. По-друге, шкіру навколо рани можна змастити розчином йоду чи бриліантовою зеленню. Не можна допускати потрапляння спиртових розчинів у рану, оскільки спирт вбиває живі клітини, що сприяє нагноєнню і посиленню болю.

По-третє, рана завжди повинна бути захищена асептичною пов'язкою. Якщо після накладання пов'язки кров швидко її просякає, знімати пов'язку не слід, потрібно просто підбинтувати ще кілька шарів.

Заходи асептики доповнюють антисептичними заходами, що сприяє ефективній боротьбі з інфекційним зараженням.

Антисептика - система заходів, спрямованих на зменшення кількості мікроорганізмів, що потрапили в рану або в тканини і органи. Розрізняють механічну, хімічну, фізичну й біологічну антисептику.

Механічна антисептика полягає у первинній хірургічній обробці рани і передбачає видалення скіпок, колючок, осколків.

Хімічна антисептика - використання для знищення мікробів різних хімічних речовин (розчинів йоду, пероксиду гідрогену, перманганату калію, риванолу, мазі Вишневського та ін.).

Фізична антисептика ґрунтується на згубній дії на мікроорганізми деяких фізичних факторів. Так, мікроби гинуть під дією ультрафіолетового випромінювання, несприятливі умови для їх життєдіяльності створюються під час висушування рани, її дренажу (видалення з рани рідини, що завжди утворюється).

Біологічна антисептика полягає у використанні спеціальних речовин - антибіотиків для профілактики і лікування інфекції. До таких речовин належать пеніцилін, стрептоміцин, синтоміцин, тетрациклін, еритроміцин, морфоциклін, сигмамацин, левоміцетин, піопен, цепорин, оксацилін, сульфати неоміцину і гентаміцину тощо. Вони застосовуються як місцево (промивання і обприскування ран, змащування мазями), так і для загального впливу на організм (через рот, під шкіру, внутрішньовенно).

Якщо при поданні допомоги під рукою не виявилось ніяких антисептичних засобів, можна обмежитися накладанням пов'язки як основним асептичним заходом.

Основні види ускладнень при пораненнях та їх профілактика

Основними видами ускладнень, що можуть виникнути під час поранення, є кровотеча, інфікування, інтоксикація, пневмоторакс, гемоторакс, травматичний шок.

Одним з найпоширеніших і найнебезпечніших видів ускладнень є кровотеча. Кров становить близько 7-8 % маси тіла, тобто 5,2 кг, якщо маса 65 кг. При кровотечах втрата 10 % крові допустима, 30 % - небезпечна, 50 % - смертельна. Під час невеликої кровотечі згортання крові починається через 3 хв і закінчується через 8 хв.

Під *кровотечею* розуміють витікання крові з пошкоджених кровоносних судин, що може бути первинним (виникає відразу ж після ураження) і вторинним (з'являється через деякий час після травмування). Залежно від типу ушкоджених судин розрізняють артеріальну, венозну, капілярну та паренхіматозну кровотечі (рис. 4).

Рис. 4. Види кровотеч

Артеріальна кровотеча - найбільш небезпечна, бо виникає під час ушкодження артерій; адже за короткий час може витікати значна кількість крові, втрата 2 л її уже може призвести до смерті. Ознакою артеріальної кровотечі є яскраво червоне забарвлення крові, витікання пульсуючим струменем або фонтанчиком.

Так само небезпечна *венозна кровотеча*. Її характерною ознакою є більш темне забарвлення крові, відсутність пульсуючого струменя чи фонтанчика. Найчастіше ці два види кровотечі виникають у місцях пошкодження магістральних кровоносних судин, які розташовані близько до поверхні тіла.

Капілярна кровотеча - наслідок пошкодження дрібних кровоносних судин (капілярів) шкіри, підшкірної клітковини чи м'язів. Кровоточить уся поверхня рани.

Паренхіматозна кровотеча - виникає в разі пошкодження внутрішніх органів (печінки, нирок, легенів) і завжди небезпечна для життя. Інколи вона має місце під час закритих травм внутрішніх органів і її важко визначити.

Залежно від місця виливу крові розрізняють зовнішню і внутрішню кровотечі. Під час *зовнішньої* кровотечі кров витікає крізь рани в шкірних покриттях, слизових оболонках на поверхню тіла. Під час *внутрішньої* кровотечі, або *крововиливу*, кров виливається в тканини органів чи порожнини. Виливаючись у тканини, кров насичує їх, утворюючи припухлість, що називається *інфільтратом*, чи *синцем*. Якщо ж кров насичує тканини нерівномірно і внаслідок цього вони розсуваються, утворюючи заповнену кров'ю порожнину, виникає *гематома*.

Перша медична допомога при кровотечах

Залежно від виду кровотечі та наявних засобів, здійснюють тимчасову або остаточну зупинку кровотечі.

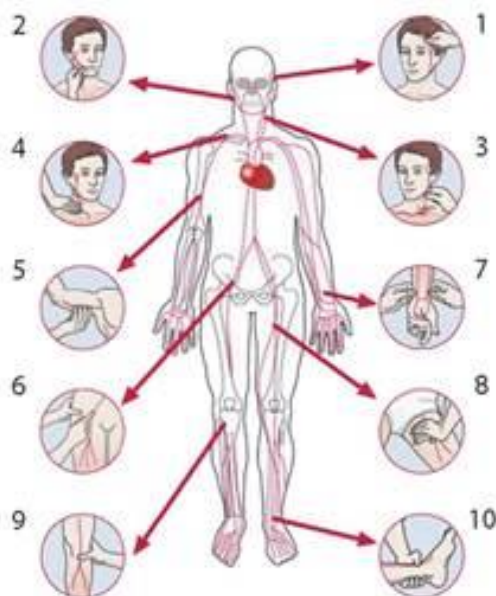
Тимчасова зупинка кровотечі має на меті попередити небезпечну для життя крововтрату, виграти час для транспортування хворого і підготовки його до операції. Вона може бути здійснена кількома способами:

- підняттям травмованої кінцівки вгору;
- накладанням стискальної пов'язки;
- максимальним згинанням у суглобах травмованої кінцівки;
- притискуванням судини пальцем вище місця ушкодження;
- накладанням джгута або закрутки.

Найшвидший спосіб тимчасової зупинки кровотечі - притискування судини пальцем. Його використовують під час пошкодження артерій. Артерії притискують пальцями до розташованих поруч кісток у місцях, де вони проходять близько до поверхні тіла (табл. 1).

Зупинка артеріальної кровотечі притискуванням судин пальцем

Ділянка кровотечі	Пошкоджена артерія	Місце притискування
Верхня і потилична частина голови	Скронева артерія	Притискують до скроневої кістки спереду вухної раковини
Обличчя	Нижньощелепна артерія	Притискують пальцями до кута нижньої щелепи
Ділянка шиї, низ потиличної частини голови	Сонна артерія	Притискують пальцями до хребців на передній поверхні шиї збоку від гортані
Плечовий суглоб, верхня третина плеча, пахвинна	Підключична артерія	Притискують до першого ребра в ямці над ключицею
Середня та нижня третини плеча	Пахвинна артерія	Притискують до голівки плечової кістки чотирма пальцями
Лікоть	Плечова артерія	Притискують до плечової кістки з внутрішньої сторони плеча збоку від двоголового м'яза
Кисть	Променева артерія	Притискують у ділянці зап'ястка
Середня і нижня третини стегна	Стегнова артерія	Притискують до лобкової кістки в паховій ділянці
Гомілка, стопа	Підколінна артерія	Притискують до кісток колінного суглоба в ділянці підколінної ямки

Після пальцевого притискування артерій потрібно накласти джгут (де це можливо) і стерильну пов'язку. В разі поранення голови з пошкодженням сонної артерії накладають тугу пов'язку, під яку підкладають міцний валик, зроблений з бинта та марлі.

Гумовий джгут - найкращий спосіб зупинки артеріальної кровотечі. Його накладають на стегно, гомілку, плече або передпліччя вище місця поранення, але недалеко від самої рани, на одяг чи прошарок з бинта чи серветок, щоб не

защемити шкіру, з такою силою, щоб зупинити кровотечу, але не травмувати нервові стовбури кінцівок (рис. 5). Тому затягування припиняють, як тільки спостерігається припинення виливання крові. Якщо джгут накладений недостатньо сильно, артеріальна кровотеча може навіть посилитися, оскільки зростає тиск крові в артеріях внаслідок припинення відтоку крові венами. Припинення кровопостачання можна проконтролювати відсутністю пульсу в периферійних судинах.

Слід пам'ятати, що джгут можна накладати не більше як на 2 год, але це граничний термін. Звичайно джгут тримають не більше як 1,5 год влітку і 1 год взимку. Без кровопостачання клітини тканин організму гинуть доволі швидко, тому під

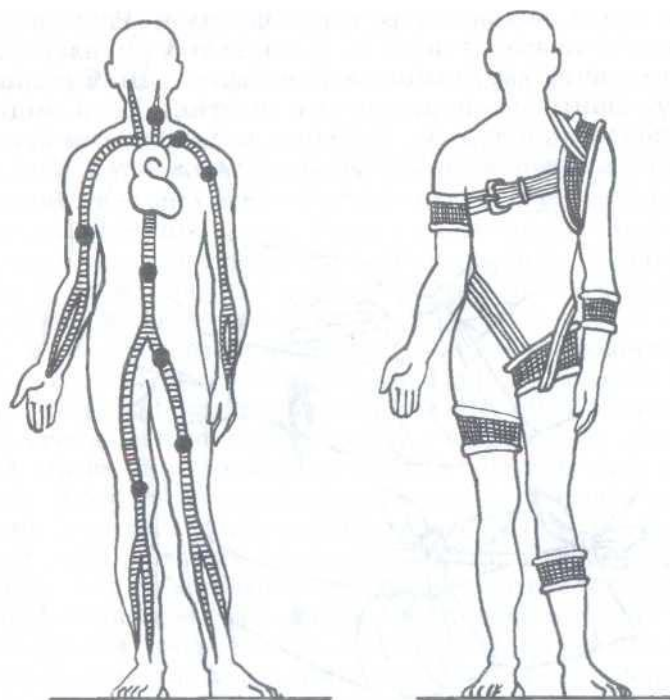

Рис. 5. Місця накладання джгута та закруток.

джгут обов'язково підкладають записку, де зазначають час його накладання. Перетягнуту джгутом кінцівку тепло вкривають, особливо взимку. Рекомендується застосування протишокових заходів.

Якщо з якихось причин потерпілий не був доставлений у медичний заклад і йому не було зроблено хірургічну обробку рани протягом 1,5 год, слід виконати пальцеве притискування артерії і послабити джгут на 5-10 хв, щоб уникнути змертвіння тканин. Потім потрібно знову накласти джгут, але вже вище попереднього місця. Таку процедуру необхідно виконувати кожні 30-40 хв до моменту доставки хворого у лікарню. При цьому щоразу треба робити відповідну відмітку в записці.

У разі відсутності джгута використовують закрутки, зроблені з мотузки, ременя чи скрученої серветки (рис. 6). При цьому слід бути обережними, оскільки такі засоби менш еластичні і можуть швидше призвести до травмування не тільки нервових стовбурів, а й тканин та м'язів.

Максимальне згинання кінцівки у суглобі так само може сприяти

тимчасовій зупинці кровотечі. В цьому випадку кінцівку надійно фіксують у положенні, за якого витікання крові найменше (рис. 7).

Тимчасову зупинку зовнішньої венозної та капілярної кровотеч виконують за допомогою тугих пов'язок. Рану закривають серветкою чи згорнутим у 5-6 шарів бинтом, зверху кладуть гігроскопічну вату і міцно забинтовують. Щоб зменшити кровотечу, доцільно пошкоджену частину тіла підняти відносно положення тулуба. Особливо небезпечними бувають кровотечі з вен із варикозним розширенням на ногах.

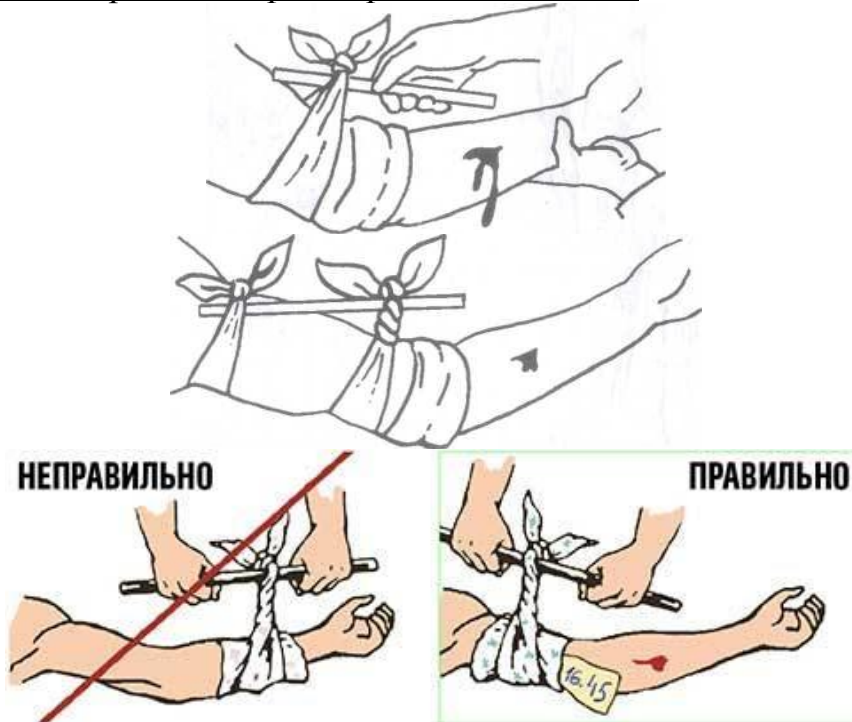

Рис. 6. Зупинка кровотечі накладанням закруток.

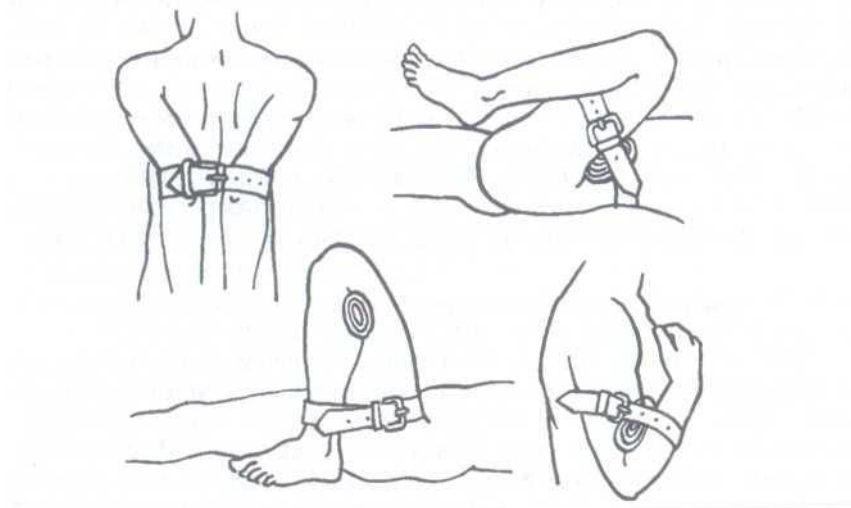
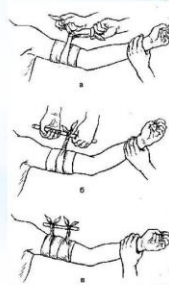
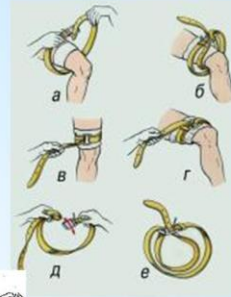

Рис. 7. Варіанти зупинення кровотечі згинанням кінцівок у суглобі.

Такі вени можуть лопатися, завдаючи значних пошкоджень. Допомогу слід подавати так само, як і за будь-якої венозної кровотечі, але з особливою обережністю.

Правила накладання джгута

2. Під джгут обов'язково підкладається тканина
3. Джгут накладається виток на виток.
4. До джгута прикладається записка з часом накладання джгута.
5. Джгут НЕМОЖНО закривати. Його відразу повинен перевірити лікарь.

6. Пов'язки і правила їх накладання

Пов'язка - це асептичний засіб у вигляді перев'язувального матеріалу, яким закривають рану. Вона складається з двох частин: внутрішньої, яка торкається рани (завжди має бути стерильною) і зовнішньої, яка закріплює і утримує пов'язку на рані. Внутрішньою частиною пов'язки є, як правило, серветка з марлі, що має прошарок гігроскопічної вати для вбирання крові та гною. Як підручний засіб краще використати чистий м'який рушник. Зовнішня частина - бинт, за допомогою якого серветка закріплюється на рані. Замість бинта можна використати відрізки будь-якої тканини (краще не кольорової). В окремих випадках можна скористатися поясом чи ременем.

Найбільш пристосовані для надання першої медичної допомоги табельні засоби. Вони виготовляються промисловістю і надходять у продаж у спеціальних пакетах, що забезпечує їх стерильність. Серед табельних засобів поширені перев'язувальні пакети, стерильні серветки, стерильна і нестерильна вата, косинкові пов'язки, опікові пов'язки, лейкопластир тощо.

Процес накладання пов'язки називається *перев'язкою*.

Під час накладання первинної пов'язки важливо не викликати зайвого болю у потерпілого. Бинт слід тримати правою рукою, а лівою підтримувати та розгладжувати його ходи. Бинт розмотують, не відриваючи від пов'язки, зліва

направо. Кожний наступний тур повинен перекривати попередній наполовину. Накладати пов'язку потрібно не сильно стягуючи, щоб не порушити кровотік, але так, щоб вона не сповзла. Винятком є спеціальна стискальна пов'язка.

Перед накладанням пов'язки рану слід оголити, але ні в якому разі не торкатися її руками чи будь-якими предметами. Верхній одяг обережно зняти або розрізати, починаючи зі здорової частини тіла і переходячи на травмовану. Не можна відривати від рани тканину, що прилипла. В цьому випадку слід обережно обрізати її ножицями навколо рани і потім накласти пов'язку. Одяг надівають у зворотній послідовності: спочатку на травмовану частину тіла, потім - на здорову.

Вибір типу пов'язки і перев'язувального матеріалу залежить від місця та характеру рани.

Первинна пов'язка часто прилипає до рани внаслідок висихання крові, що її просочує, і зняти її без пошкодження рани можна, лише застосувавши перексид гідрогену, яким слід добре змочити місце навколо рани і саму рану. Інакше рана може відкритися, що створює загрозу її інфікування чи кровотечі

Як проводити первинну обробку ран

МІНІСТЕРСТВО
ОХОРОНИ
ЗДОРОВ'Я
УКРАЇНИ

- 1. Огляньте рану**
- 2. Оцініть кровотечу**
  - Якщо наявна масивна зовнішня кровотеча, зупиніть кровотечу за допомогою прямого тиску на рану, допоки не знайдете можливості використати кровоспинний джгут, турнікет чи стисну пов'язку
  - Якщо з рани незначна кровотеча – накладіть пов'язку, що тиснутиме на рану, використовуючи для цього серветки та еластичний чи простий бинт
- 3. Якщо у рану потрапили дрібні предмети, витягніть їх за можливості**
- 4. Виконуючи перев'язки у наступні дні, обробляйте ділянку навколо рани з використанням одного з препаратів:**
  - хлоргексидин біглюконат
  - повідон-йод
  - 70% розчин етанолуСтежте, щоб антисептики не потрапили у саму рану
- 5. Можна дати постраждалому знеболювальне**
- 6. Якщо пошкодження велике, рана викликає занепокоєння – слід якнайшвидше звернутися за медичною допомогою**

Стерильні пов'язки на голову

У випадку травмування голови на рану накладають різні типи пов'язок з використанням бинтів, серветок, лейкопластиру, косинок тощо. Основними типами пов'язок на голову є пов'язки «чепець» (її ще інколи називають «шапка Гіпократата»), «вуздечка», а також хрестоподібна і пращоподібна пов'язки.

Як правило, на рани волосистої частини голови накладають пов'язку у вигляді «чіпця» (рис. 8), яку закріплюють стрічкою бинта за нижню щелепу. Від бинта відривають відрізок довжиною близько 1 м і кладуть його на тім'я. Кінці спускають вертикально вниз попереду вухних раковин і підтримують у натягнутому стані.

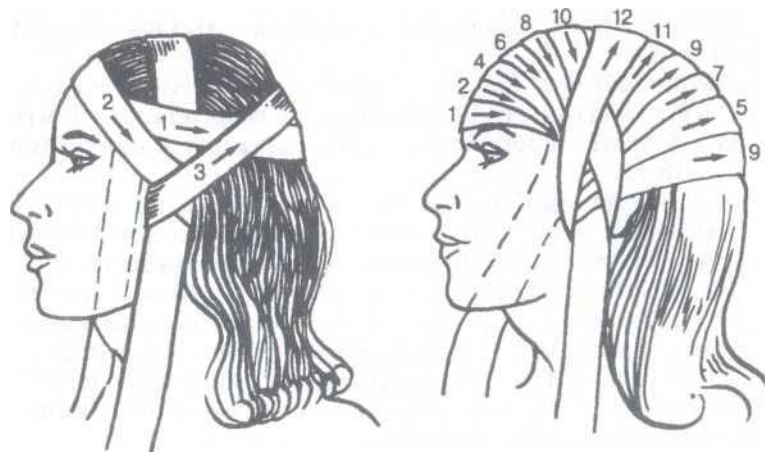

Рис. 8. Накладання пов'язки у вигляді «чипця».

Навколо голови роблять круговий закріплювальний хід, а потім, дійшовши до вертикальної смуги, бинт обгортають навколо неї і ведуть під кутом на потилицю. Чергуючи ходи бинта через потилицю і лоб та кожний раз спрямовуючи його більш вертикально, закривають усю поверхню волосистої частини голови і лоб. Після цього двома-трьома круговими турами бинта навколо голови закріплюють пов'язку. Кінці бинта зав'язують під підборіддям.

Якщо поранено шию, гортань, потилицю, доцільно накладати хрестоподібну пов'язку (рис. 9). Це здійснюється таким чином. Бинт закріплюють круговими ходами навколо голови, а потім вище та позаду лівої вушної раковини його спускають косо вниз на шию. Далі бинт проходить уздовж правої бокової поверхні шиї, закриває її передню частину і повертається на потилицю. Потім бинт проходить вище правого та лівого вух і повторює ходи. Закріплення пов'язки відбувається туром бинта навколо голови.

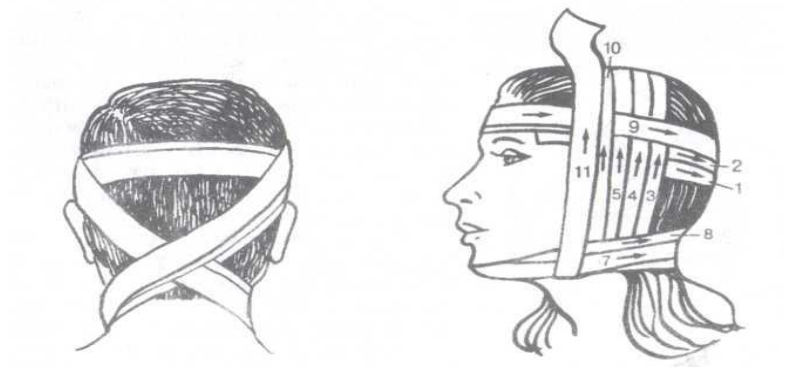

Рис. 9. Хрестоподібна пов'язка.

Якщо уражено більшу частину голови, зокрема обличчя, як правило, використовують пов'язку типу «вздуечка» (рис. 10). Після двох-трьох кругових турів бинта через лоб і потилицю, його ведуть на шию і підборіддя, роблять кілька вертикальних ходів через підборіддя і тім'я. Потім з-під підборіддя бинт ведуть по потилиці і спускають на передню частину підборіддя. За кілька кругових ходів він поступово переміщується на шию і гортань. Коли вкрита вся травмована частина, бинт закріплюють за допомогою липкого пластиру чи шпильки.

Рис. 10. Пов'язка на голову у вигляді «вуздечки»

Коли є незначні травми носа, лоба, підборіддя, користуються пращоподібними пов'язками, які складаються з вирізаного Х-подібно шматка тканини чи марлі. Під таку пов'язку обов'язково підкладають стерильну серветку.

Специфічну хрестоподібну пов'язку використовують у випадках ураження очей. Бинтування починають із закріплюючого ходу бинта навколо голови. Далі бинт ведуть з потилиці під праве вухо і на праве око чи під ліве вухо і на ліве око. Потім ходи бинта чергують - один хід на око, другий - навколо голови. Пов'язка на обидва ока складається з однакових симетричних пов'язок, що накладаються на праве і ліве око окремо.

Стерильні пов'язки на груди

На груди накладають в основному хрестоподібні пов'язки. Хрестоподібну пов'язку (рис. 11) починають накладати знизу, спіралью піднімаючись угору.

Рис. 11. Накладання хрестоподібної пов'язки на груди.

Далі роблять фіксуючий хід знизу через праве надпліччя і повертаються знову на грудну клітку. Зробивши кілька кругових спіральних турів, піднімають бинт на ліве надпліччя. Кінець бинта закріплюють шпилькою.

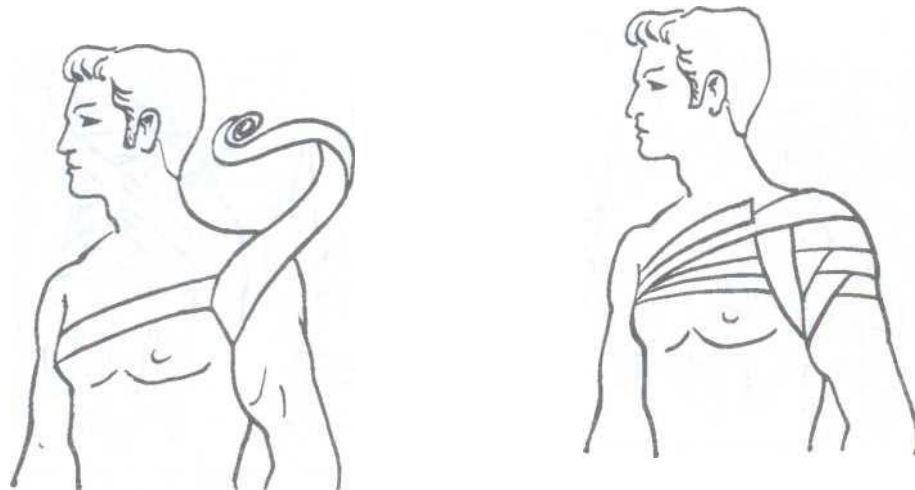
У випадку проникних поранень грудної клітки потрібна герметична пов'язка, яка може бути зроблена за допомогою липкого пластиру. Під пластир підкладається стерильна серветка чи відрізок бинта. Стрічки лейкопластиру починають накладати на 1-2 см вище рани черепицеподібно.

Стерильні пов'язки на верхні кінцівки

Для накладання стерильних пов'язок на верхні кінцівки використовують їх різноманітні типи.

Накладання пов'язки на плечовий суглоб (рис. 12) починають з-під пахви від здорового боку по грудях і зовнішній поверхні травмованого суглоба, потім позаду через пахвинну ямку на плече. Далі по спині через здорову пахву на груди, таким чином повторюють ходи бинта, доки не закриється весь суглоб.

Рис. 12. Накладання пов'язок на плечовий суглоб.

На плече та передпліччя накладаються спіралеподібні пов'язки, які бинтуються знизу вгору. Перев'язку ліктьового суглоба починають двома-трьома ходами бинта через ліктьову ямку (рис. 13). Далі бинт спіралеподібними турами укладають по черзі на передпліччі та плечі з перехрещенням на ліктьовій ямці. Така пов'язка зветься «черепашачою».

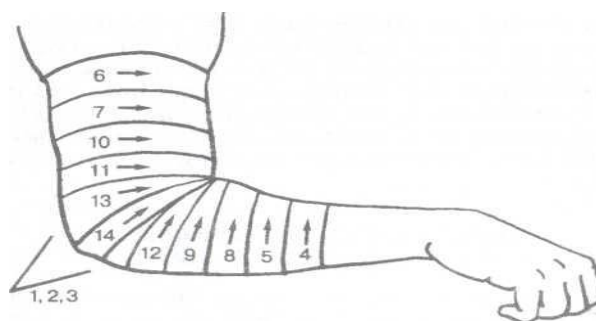

Рис. 13. Пов'язка на ліктьовий суглоб.

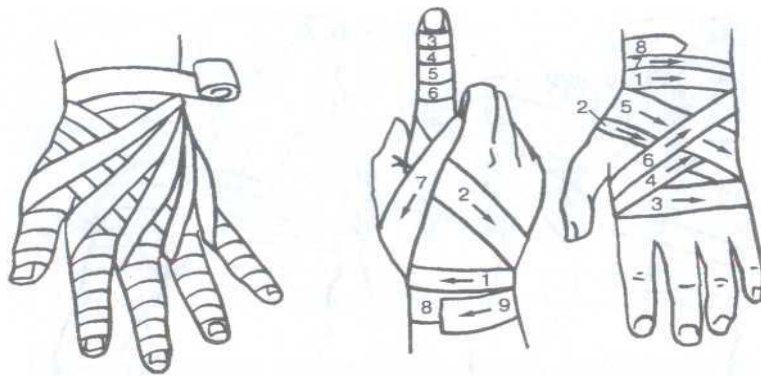

Рис. 14. Пов'язка на пальці та кисть.

Під час пошкодження долоні і кисті бинтування починають із зап'ястка, роблять 2-3 ходи і косо ведуть до початків пальців (рис. 14, справа). Там роблять кілька обертів і знову хрестоподібно повертають на зап'ясток. Перехрещування ходів бинта відбувається на внутрішній, зовнішній чи обох поверхнях долоні залежно від розміщення рани. Така пов'язка називається вісімкоподібною.

Спіралеподібну пов'язку на один палець починають виконувати так само - із зап'ястка. Після закріплювальних ходів бинт переносять на першу (нігтьову) фалангу пальця тильною стороною долоні і звідти починають спіралеподібно прибинтовувати палець до основи. Після цього бинт знову переносять на зап'ясток, де і закріплюють. Якщо потрібно забинтувати кожен палець окремо, то, забинтувавши спіралеподібно один палець, бинт переносять тильною стороною долоні на зап'ясток, де роблять закріплювальний хід і ведуть до другого пальця і так далі, доки не будуть забинтовані усі пальці. На правій руці бинтувати починають з великого пальця, на лівій - з мізинця.

Якщо необхідно забинтувати всю руку, типи пов'язок комбінують.

Стерильні пов'язки на живіт, пахову ділянку та промежину

На верхню частину живота можна накласти звичайну спіралеподібну пов'язку (рис. 15). Бинтування починають знизу і послідовними круговими турами поступово піднімають бинт угору.

На нижній частині живота спіралеподібна пов'язка не застосовується, оскільки вона може легко сповзти. Тут доцільна спеціальна колосоподібна пов'язка. Накладаючи її, бинтування починають з верхньої частини. Роблять кілька спіральних ходів бинта навколо живота. Потім бинт спускають зовнішньою частиною стегна, обводять його і піднімають тим самим боком на живіт, де знову повторюють спіральні тури навколо живота. Спускання бинта на стегно проводять необхідну кількість разів.

Подібна пов'язка накладається і на пахову ділянку (рис. 16). Кількість турів бинта навколо живота і стегна, а також місце їх перехрещування регулюють так, щоб максимально закрити пахову ділянку. Таким чином, колосоподібна пов'язка доволі універсальна і може бути передньою, задньою, а також боковою.

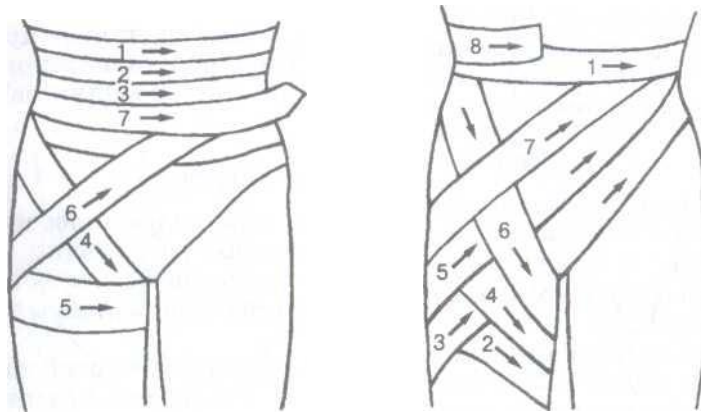

Рис. 15, 16. Спіралеподібна і колосоподібна пов'язка пов'язка на живіт, на пахову ділянку і верхню частину стегна.

Поранення в області промежини часто супроводжуються ушкодженням органів таза, кровоносних судин, статевих органів і часто обтяжуються інтоксикацією ран сечею. Такі рани закривають за допомогою Т-подібної пов'язки. У цьому випадку бинт ділять на дві частини. З першої виготовляють своєрідний пояс, який обгортають навколо талії і надійно закріплюють.

Цей пояс слугує опорою: до нього прикріплюють усі ходи другої частини бинта через промежину. Під час поранень у ділянці промежини зручно користуватися косинковою пов'язкою, оскільки її накладання - процес простіший, вимагає менше часу. Така пов'язка захоплює більшу площу. Накладаючи її, всі три кінці косинки зв'язують одним вузлом на сидниці.

Пов'язки на нижні кінцівки

На верхню частину стегна доцільно накладати колосоподібну пов'язку так само, як і в разі поранень пахової ділянки.

Середня та нижня частини стегна закриваються за допомогою спіралеподібної пов'язки, як і під час пошкоджень плеча та передпліччя.

Перев'язку коліна здійснюють за допомогою «черепашачої» пов'язки (рис. 17). Розпочинають її накладати круговими турами бинта через надколінну чашечку, наступні тури здійснюють вище і нижче колінного суглоба, перехресшуючи їх у ділянці підколінної ямки. Потім витки бинта зводять до центру, поступово повністю вкриваючи колінний суглоб.

Пов'язка на гомілку може бути виконана як проста спіралеподібна, що проходить від кісточки до коліна.

Пов'язку на п'ятку виконують, як правило, за типом «черепашачої» (рис. 18). Бинтування починають з виступаючої частини п'ятки, а наступні ходи ведуть вище і нижче перших, частково їх перекриваючи. Закріпити всі тури бинта можна вісімкоподібними чи косими ходами через підошву.

Перев'язка гомілкового суглоба виконується за допомогою вісімкоподібної пов'язки (рис. 19). Її починають круговими турами вище

кісточки, потім навкоси пересікають бинтом тил стопи. Далі бинт ведуть по підшві перпендикулярно стопі і повертають угору на зовнішню її частину, перехрещуючи попередній тур. Потім знову обгортають кісточку і повторюють все спочатку. Закріплюють кінець бинта над кісточкою. Така пов'язка використовується не тільки під час поранень суглоба і стопи, а і як спеціальна стискальна у разі розтягнень і ударів.

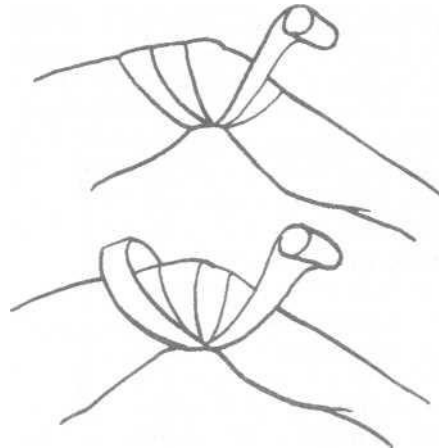

Рис. 18. Накладання пов'язки на п'ятку.

Рис. 17. Накладання «черепашачої» пов'язки на коліно.

8

Рис. 19. Вісімкоподібна пов'язка на гомілковий суглоб.

Особливим видом травмування кінцівок є їх *травматична ампутація*, під

час якої частина кінцівки повністю відокремлюється від тіла. При цьому звичайно виникає артеріальна кровотеча і клітини відокремленої частини тіла швидко гинуть. Насамперед слід зупинити кровотечу накладанням джгута або закрутки, ввести протибольовий препарат і перев'язати куксу. Для цього на рану кладуть ватно-марлеву подушечку, яку фіксують чергуванням поздовжніх та кругових ходів. Після обробки рани ампутовану частину кінцівки слід загорнути в поліетиленовий пакет. Пакет з кінцівкою покласти в другий пакет, куди помістити також деяку кількість льоду або снігу. Хворого і ампутовану частину тіла потрібно якомога швидше доставити у лікарню. Бажано завчасно знати, в якому медичному закладі здійснюють мікрохірургічні операції.

7. Перша допомога при опіках, перегріванні, обмороженні

Опікова хвороба - це гостре порушення водно-сольового обміну в організмі, що супроводжується загальною інтоксикацією. Часто стан хворого ускладнюється запаленням легенів, ураженням печінки, нирок, гострими виразками шлунково-кишкового тракту.

Надаючи допомогу, насамперед треба погасити одяг, що горить, ні в якому разі не допускати, щоб потерпілий при цьому бігав, бо повітря ще сильніше роздмухує полум'я. Найкраще накинути на нього пальто або куртку. Якщо це неможливо, повалити на землю і намагатися збити полум'я перекочуванням по землі. Потім обпечену частину тіла звільнити від одягу, обрізаючи його. Одяг, що приклеївся до шкіри, залишають. Неприпустимо торкатися обпеченої поверхні руками, протикати пухирці, заповнені рідиною, оскільки це може призвести до інфікування рани. Не можна змащувати сильний опік жиром та іншими речовинами. Після звільнення від одягу на уражені місця слід накласти стерильні пов'язки. Краще, якщо є спеціальні контурні опікові пов'язки, просочені протиопіковим препаратом. У разі значних опіків нижніх та верхніх кінцівок їх іммобілізують за допомогою шин чи підручних засобів.

Якщо травмовано більшу частину тіла, потерпілого найкраще обгорнути чистим простирадлом. У всіх випадках потрібні знеболювальні заходи, напування підсоленою водою.

Найбільш небезпечні - опіки, отримані в результаті дії таких горючих речовин, як напалм, синтетичні в'язкі речовини тощо. Вони прилипають до тіла і одягу та, продовжуючи горіти, вражають тканини на значну глибину. Спроба збити полум'я призводить до розмащування горючої суміші по тілу, що веде до збільшення площі ураження. Припиняє горіння занурення у воду чи накладання змоченої у воді пов'язки.

Для лікування термічних опіків I та II ступенів з невеликою площею ураження народна медицина пропонує використовувати компреси з обліпихової олії.

Хімічні опіки виникають у разі дії на шкіру концентрованих кислот (сульфатної, хлоридної, нітратної, карболової тощо), лугів (їдких калі, натру, концентрованих розчинів аміаку, негашеного вапна), фосфору, деяких солей (нітрату аргентуму, хлориду цинку та ін.). Хімічні опіки небезпечні ще й тим, що спричиняють загальне отруєння організму. Їх ознаки: сип, пухирці,

локальний біль без видимих ушкоджень, головний біль, утруднене дихання. Вони можуть проявлятися як відразу, так і через деякий час.

У разі опіків концентрованими кислотами (крім сульфатної) на поверхню опіку ллють холодну воду або розчин соди (1 чайна ложка на склянку води) протягом 10-15 хв.

ПЕРША ДОПОМОГА ПРИ ОПІКАХ

Якомога швидше припиніть контакт постраждалого із джерелом опіку

Обережно видаліть увесь забруднений одяг (підгузки, взуття, сорочки і тощо)

Охолодіть постраждалого за допомогою вологої тканини чи холодної води

Накладіть чисту, суху тканину на травмовану ділянку

Телефонуйте до швидкої за телефоном 103

ЦЕНТР
ГРОМАДСЬКОГО
ЗДОРОВ'Я

На опіки, спричинені лужними розчинами, також ллють воду і обробляють 2 % -вим розчином оцту чи лимонного соку. Потім накладають пов'язку.

Під час опіків білим фосфором уражену частину тіла занурюють у воду і там зчищають фосфор. Маніпуляції на повітрі неможливі, оскільки фосфор може спалахнути. Уражену поверхню обробляють 5 %-вим розчином мідного купоросу (сульфату купрум(II)) та закривають чистою сухою пов'язкою. Такі опіки не можна змащувати жиром чи мазями, оскільки це сприяє всмоктуванню фосфору в тканини, а фосфор - надзвичайно отруйна речовина.

У разі опіків негашеним вапном місце ураження слід змастити жиром, а рану закрити пов'язкою. Водою змивати негашене вапно неприпустимо.

Обпечені очі промивають водою (крім опіків вапном) або молоком, після чого накладають пов'язку і доставляють потерпілого у лікарню.

Опіки променевою енергією сонця, тобто ультрафіолетовим випромінюванням, спричинюють почервоніння шкіри, високу температуру, нудоту, блювання, головний біль. У цих випадках слід накладати на обпечену ділянку холодний компрес, постійно його змінюючи. Можна використати для компресів кисломолочні продукти (сметану, кефір) чи просто холодне молоко. Для зняття болю потерпілому варто дати аспірин чи парацетамол.

ПЕРША ДОПОМОГА ПРИ ОПІКАХ

БЕЗКОШТОВНО ЗМІНИМО КОЛІР ФОНУ ПЛАКАТА ПІД ВАШ ІНТЕР'ЄР

В ПЕРШУ ЧЕРГУ ПРИПИНИТИ ВПЛИВ ТЕПЛА АБО ХІМІЧНОЇ РЕЧОВИНИ

I ступінь
Почервоніння шкірних покривів

II ступінь
Утворення пухирів на шкірі

III ступінь
Обвуглювання шкіри та підлеглих тканин (до кістки)

IV ступінь

ТЕРМІЧНІ ОПІКИ

Загасити палаючий одяг на потерпілому

На обпалену частину тіла накласти асептичну пов'язку

ОХОЛОДИТИ МІСЦЕ ОПІКУ:

Грілкою з холодною водою (льодом) при опіках III і IV ступеня (після накладення пов'язки!)

Струменем холодної води при опіках I і II ступеня

ХІМІЧНІ ОПІКИ

При ураженні будь-якою агресивною рідиною (кислотою, лугом, розчинником, маслами, спеціальним тощо) – промивати під струменем холодної води до прибуття лікаря

Не можна використовувати сильнодіючі і концентровані розчини кислот і лугів для реакції нейтралізації на шкірі та очах потерпілого

У випадку потраплення хімічної речовини промити очі водою

Дати потерпілому таблетку анальгін

Обережно розсунути повіки пальцями і підставити очі під струмінь холодної води так, щоб вода стікала від носа назовні

Дати солодке тепле питво

НЕ МОЖНА ЗМАЩУВАТИ ОБПАЛЕНУ ПОВЕРХНЮ МАСЛАМИ І ЖИРАМИ!

WWW.STENDY-VSEM.COM

Тепловий та сонячний удари

Коли людина перебуває у жаркому кліматі, особливо за підвищеної вологості повітря, виникає небезпека перегріву організму. Причини цього - відсутність руху повітря, підвищене утворення тепла в організмі (під час важкої фізичної праці), тісний одяг.

Тепловий удар - це гостре захворювання, спричинене порушенням терморегуляції організму за тривалої дії високої температури. В результаті виникають порушення у роботі життєво важливих систем організму. В нормальних умовах терморегуляція здійснюється виділенням поту, який, випаровуючись, охолоджує поверхню тіла, розширенням капілярів шкіри, частим диханням, що сприяє виведенню надлишку тепла.

Підвищення температури тіла за зовнішнього перегрівання відрізняється від підвищення температури під час хвороби. В останньому випадку - це захисний процес, спричинений запаленням, що відбувається під контролем центральної нервової системи. А розлади здоров'я, пов'язані з перегріванням,

зумовлені зовнішніми факторами, за яких організм не може охолодитися до необхідної температури. Намагаючись самоохолодитися, організм виділяє більше поту, це, в свою чергу, призводить до зневоднення, порушення водно-сольового балансу, зниження об'єму крові, яка, до речі, змінює свій хімічний склад.

Першими ознаками такого захворювання є слабкість, стомленість. Далі виникають головний біль, запаморочення, біль у ногах і спині. Потім спостерігаються нудота, блювання, шум у вухах, потемніння в очах, задишка. Пульс підвищений. При подальшому розвитку хвороби шкіра обличчя набуває синюшного відтінку, посилюється задишка, пульс слабшає і в деяких випадках може зникнути. З'являються марення, галюцинації, судоми. Температура тіла підвищується до 40 °С і більше. За такого стану починається швидкий розлад основних функціональних систем організму.

У цьому разі хворого потрібно винести із зони дії високої температури, зняти з нього верхній одяг, покласти, трохи піднявши голову. На голову та ділянку серця помістити щось холодне, забезпечити циркуляцію повітря. Шкіру можна протерти спиртом, оскільки він добре випаровується, і це ще більше охолодить тіло. Можна накрити потерпілого мокрим простиралом, дати йому понюхати нашатирного спирту. Потерпілому необхідно пити багато підсоленої води. В усіх цих випадках потрібна госпіталізація.

Сонячний удар є різновидом теплового. Виникає за тривалої дії на незахищені ділянки тіла (особливо голову) сонячних променів. Подавати допомогу слід таким же чином, як і під час теплового удару. Якщо допомогу своєчасно не подано, людина може померти. Особливо це стосується дітей та літніх людей.

Обмороження

Якщо людина тривалий час перебуває на холоді, в неї може виникнути *переохолодження* всього організму, або *загальне замерзання*. Як правило, таке трапляється, якщо людина заблукала, скажімо, в лісі, вибилася з сил чи виснажена хворобою. Найчастіше замерзають люди у стані алкогольного сп'яніння.

У розвитку загального переохолодження виділяють кілька фаз:

- людина відчуває втому, скутість, сонливість, байдужість до навколишнього;
- за подальшого зниження температури тіла спостерігається запаморочення;
- зупинка кровообігу, серцевої діяльності.

Потерпілого насамперед слід перенести в тепле приміщення і приступити до поступового зігрівання. Краще зігрівати у ванні з водою кімнатної температури. Проводячи обережний масаж усіх частин тіла, температуру води поступово доводять до 36 °С. Коли шкіра порожевіє, починають проводити реанімаційні заходи (штучне дихання і непрямий масаж серця). Як тільки з'явиться самостійне дихання і потерпілий опритомніє, його переносять у ліжку, тепло вкривають, дають гарячий солодкий чай, каву, молоко, можна тепле вино.

Якщо переохолодження організму незначне, непогані результати дає зігрівання потерпілого власним тілом того, хто подає допомогу. Так доцільно робити, коли немає можливості зігріти потерпілого іншими засобами.

Після зігрівання слід визначити, чи не відбулося обмороження кінцівок та

інших частин тіла. Якщо такі ознаки є, треба вжити заходів щодо обробки обморожених місць.

Обмороження - це ушкодження тканин у результаті дії низьких температур. Може виникнути навіть за температури, вищої від 0 °С. Мокре та тісне взуття; тривале перебування у нерухомому стані на вітрі, в снігу, під холодним дощем; хвороби, втрата певної кількості крові, алкогольне отруєння тощо можуть стати причиною обмороження. Найбільш уразливі для обморожень частини тіла з найслабшим кровотоком: ніс, вуха, кінцівки.

Симптоми обмороження розвиваються під час перебування на холоді. По-перше, виникає відчуття холоду. Потім людина відчуває поколювання, її шкіра набуває блілого відтінку, втрачає чутливість. Пізніше німіє і набуває синюшного відтінку. Втрата чутливості робить непомітною подальшу дію низької температури і часто є причиною тяжких незворотних змін у тканинах. Справжню глибину обмороження можна встановити тільки після припинення дії холоду, інколи через кілька днів (на ураженій ділянці з'являється набряк, запалення чи змертвіння тканин).

ПЕРША ДОПОМОГА ПРИ ПЕРЕОХОЛОДЖЕННІ, ОБМОРОЖЕННІ

БЕЗКОШТОВНО ЗМІНИМО КОЛІР ФОНУ ПЛАКАТА ПІД ВАШ ІНТЕР'ЄР

СХЕМА ДІЙ У ВИПАДКУ ПЕРЕОХОЛОДЖЕННЯ:

- дати тепле солодке питво або солодку їжу, 50 мл алкоголю і вкрити;
- доставити в тепле приміщення, помістити у ванну (температура води 35-40°C – терпіть лікоть або області теплими грілками);
- після зігрівання вкрити теплою ковдрою або надіти теплий сухий одяг;
- до прибуття лікаря продовжувати давати тепле солодке питво.

ОЗНАКИ ПЕРЕОХОЛОДЖЕННЯ:

- озноб і тремтіння;
- синюшність/побіління губ;
- порушення свідомості: загальмованість і апатія, неадекватна поведінка (марення і галюцинації);
- зниження температури тіла.

ПРОФІЛАКТИКА ГІПОТЕРМІЇ:

- носіть головний убір і одяг з вовняної тканини або хутра;
- одягайте кілька шарів одягу, щоб при необхідності один з них можна було зняти;
- якнайшвидше замініть мокрий одяг на сухий;
- вживайте більше теплого питва, що поліпшить терморегуляцію організму;
- відмовтеся від напоїв з вмістом алкоголю та кофеїну (вони перешкоджають виділенню тепла вашим тілом);
- як тільки у вас з'являється озноб, сховайтеся в теплу місці;
- закриті частини тіла, які найбільше схильні до переохолодження – пальці рук і ніг, вуха, ніс, вилиці.

НЕ НАМАГАЙТЕСЬ
відігріти потерпілого швидко – це призведе до проблем з серцем!

ОЗНАКИ ОБМОРОЖЕННЯ:

- втрата чутливості уражених ділянок;
- відчуття поколювання або пощипування;
- немає пульсу у зап'ясть/щиколоток;
- при постукуванні пальцем – "дерев'яний" звук.

побіління шкіри, набряклість – 1 ступінь

поява пухирів – 2 ступінь

омертвіння шкіри та підшкірної клітковини – 3 ступінь

омертвіння шкіри, м'яких тканин і кісток – 4 ступінь

СХЕМА ДІЙ ПРИ ОБМОРОЖЕННІ:

- на ушкоджені частини тіла накласти асептичну пов'язку;
- якщо постраждала кінцівка – рухати нею для відновлення кровообігу;
- дати тепле питво (бульйон, какао, чай);
- дати 1-2 таблетки анальгін;
- викликати лікаря.

НЕ МОЖНА!

- розтирати обморожені ділянки тіла снігом (кровоносні судини кистей і ступней дуже крихкі і тому можливе їх пошкодження, а мікросияки, що виникають, сприяють занесенню інфекції);
- швидко відігрівати обморожені кінцівки біля багаття, опускати в гарячу воду, обкладати їх грілками (це сприяє тромбоутворенню в судинах, що поглиблює процеси руйнування уражених тканин);
- змащувати вазеліном (маслами, жирними кремами) обморожену шкіру.

WWW.STENDY-VSEM.COM

Перша медична допомога у разі обморожування полягає у якомога швидшому зігріванні ушкодженої частини тіла і відновленні кровообігу. Найбільш ефективно це можна зробити за допомогою теплих ванн. Упродовж 20-30 хв температуру води підвищують з 20 до 40 °С. Після ванни, якщо в тканинах не спостерігаються зміни, обморожені ділянки протирають спиртом, горілкою або одеколоном і розтирають ватним тампоном чи сухими руками до почервоніння шкіри. Якщо ж пошкодження тканин все ж таки відбулося, уражені частини тіла протирають спиртом і накладають стерильну пов'язку.

Не рекомендується розтирати обморожені ділянки снігом - це може призвести до погіршення стану потерпілого.

Під час перебування на холоді треба закривати, де це можливо, всі відкриті ділянки шкіри. Слід періодично перевіряти чутливість обличчя та кінцівок. Якщо ви використовуєте різні мазі для профілактики обморожень, пам'ятайте, що вони можуть дещо захистити від вітру, але не від морозу. Перед виходом на вулицю у холодну погоду слід ситно поїсти.

8. Тести на виявлення ознак життя

Смерть потерпілого у багатьох випадках, коли немає явних ознак, може встановити тільки лікар. Тому всі ми зобов'язані подавати допомогу потерпілим у повному обсязі. Негайна допомога може принести успіх.

На питання, чи живий потерпілий, можна відповісти, якщо провести ряд нескладних тестів, спрямованих на оцінку стану кровообігу і дихання.

Рух крові судинами, як відомо, забезпечується скороченнями серця, що викликають пульсацію артерій та інших судин організму. Такт пульсації судин відповідає тактові скорочень серця, утворюючи загальний пульс, який можна визначити на великих магістральних судинах, що проходять близько до поверхні тіла. Такими судинами є сонна артерія, променева та стегнова. Найчастіше пульс вимірюють на променевій та сонній артеріях.

Пульс на променевій артерії визначається на зап'ястку біля основи великого пальця у заглибленні між двома кістками (рис. 20). Для цього потрібно покласти на це місце три пальці і злегка натиснути. Не слід визначати пульс великим пальцем, оскільки в ньому відчувається власна пульсація судин і можна легко сплутати власний пульс з пульсом потерпілого.

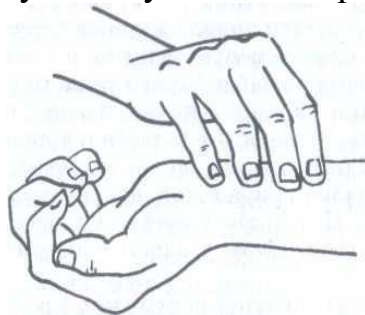

Рис. 20. Визначення пульсу на зап'ястку.

Пульс на сонній артерії знаходиться у заглибленні нижче щелепної

кістки, праворуч чи ліворуч від гортані. Його визначають так само трьома пальцями.

Роботу серця можна перевірити також прикладанням вуха до лівої половини грудей трохи нижче від соска.

Дихання можна перевірити кількома способами. По-перше - це ритмічне підняття та опускання грудної клітки. У випадку, коли дихання поверхове і не супроводжується значним розширенням грудної клітки, його можна виявити за допомогою п'р'їнки чи шматочка вати, який треба піднести до рота чи ніздрів. Про наявність самостійного дихання також вказує запотівання дзеркальця, піднесеного до ротового отвору (рис. 21).

У живої людини спостерігається *реакція зіниць* на світло. Якщо відкрити повіки і освітити електричною лампою чи сірником (не підносьте близько!), зіниці звужуються.

Рис. 21. Виявлення дихання.

Вдень цю реакцію можна перевірити таким чином: відкрити повіки і прикрити очі потерпілого долонею, а потім швидко забрати її - скорочення зіниць неодмінно свідчить, що людина жива. Але *слід пам'ятати, що у разі глибокого запаморочення реакція на світло може бути відсутня або слабо виражена*.

Смерть має два етапи (фази). Це так звана клінічна смерть і біологічна смерть.

Клінічна смерть триває близько 5-7 хв і виникає через припинення циркуляції крові, що несе кисень і поживні речовини судинам головного мозку. Але незворотних змін ще не відбулося, оскільки клітини мозку живляться, використовуючи внутрішні резерви. Якщо в цей період відновити кровообіг і дихання, то загибелі клітин мозку можна уникнути.

У разі, коли після зупинки серця минає більше часу, нервові клітини кори великих півкуль починають швидко гинути. Якщо кровообіг відновлено у період до 10 хв, людину ще можна врятувати, але є вірогідність, що вона залишиться інвалідом. Коли за цей час реанімація не дає результатів, настає біологічна смерть.

Література

1. Коденко Я. В. Основи медичних знань : навчальний посібник. Київ : Арт-Освіта, 2004. 159 с.
2. Матях В.В. Знати та вміти. Безпека населення в умовах військових дій. URL: <http://nmc.kr.sch.in.ua/Files/downloadcenter/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D1%96%D0%B9.pdf> Дата звернення: 29.03.2022
3. Що повинен знати кожен українець в умовах війни: правила та поради. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-povinen-znati-kozhen-ukrayinec-v-umovah-viyni-pravila-ta-poradi-2001604.html> Дата звернення: 29.03.2022
4. Що робити у разі хімічної небезпеки: список порад. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-himichnoyi-nebezpeki-spisok-porad-1996651.html> Дата звернення: 29.03.2022
5. Що робити у разі радіаційної аварії: практичні поради. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-radiaciyanoi-avariyi-praktichni-poradi-1996642.html> Дата звернення: 29.03.2022
6. Що робити у разі ядерного вибуху: основні поради, що можна їсти та пити, інструкція для виживання. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-robiti-pri-yadernomu-vibuhu-osnovni-poradi-scho-mozhna-yisti-ta-piti-instrukciya-dlya-vizhivannya-2000527.html> Дата звернення: 29.03.2022

**Наскрізна навчальна програма
з позашкільної освіти оздоровчого напрямку
«Основи безпеки життєдіяльності в умовах екологічних катастроф»**

Автори-укладачі:

Корнієнко А.В. – провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Мачуський В.В. – провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Вербицький В.В. – директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді МОН України, доктор педагогічних наук, професор.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Нині, як і в попередні історичні періоди, проблема забезпечення існування людини зберігає свою актуальність. Більш того, в умовах війнами, політичної нестабільності, природних катастроф, викликаних військово-терористичною агресією росії, з'явилися нові виклики, безпосередньо пов'язані з безпекою життєдіяльності громадян України. Посилився антропогенний вплив на навколишнє середовище, простежується глобальна зміна клімату. Екологічні та техногенні катастрофи, вичерпування природних ресурсів, нестабільна демографічна ситуація і соціальні конфлікти призвели до нагальної необхідності пошуку нової парадигми безпеки в інтересах виживання людей. Людина опинилася на межі остаточної руйнації довкілля і самознищення. Вирішення цієї проблеми вимагає екологічних знань від кожного члена суспільства, обов'язкового узгодження людської діяльності з фундаментальними законами розвитку навколишнього середовища. Тому неабияке значення має освітня діяльність підростаючого покоління у галузі основ безпеки життєдіяльності в екстремальних ситуаціях.

Ці питання є найактуальнішими особливо сьогодні, коли російська федерація розпочала найбільш жорстоку війну на європейському континенті з часів Другої світової війни. Не зважаючи на надзвичайну стійкість та професійний рівень ЗСУ України, які нищать окупантів і завдають їм значних втрат, громадську активність та патріотичний супротив українців, безпрецедентну підтримку країн світу, ворогу вдалося нанести значної шкоди природному середовищу нашої країни.

Через збройну агресію росії та військові злочини в Україні гинуть мирні мешканці, зокрема, діти. Частина населених пунктів України не має елементарних умов для забезпечення мінімального рівня життя, наприклад доступ до придатної до споживання води. Однією з найважливіших екологічних проблем в Україні під час війни стало забруднення повітря, води та ґрунту. Постійні бомбардування та обстріли міст і населених пунктів призвели до викиду великої кількості токсичних хімічних речовин у навколишнє

середовище.

На виконання вищевикладеного та на допомогу педагогам закладів позашкільної освіти пропонуємо, розроблену науковими співробітниками лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, наскрізну навчальну програму з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах екологічних катастроф».

Мета наскрізної навчальної програми: навчити правилам збереженню здоров'я та життя свого та оточуючих людей в умовах екологічних катастроф.

Завдання наскрізної навчальної програми:

- ознайомити з правилами поведінки в умовах екологічних катастроф;
- навчити очищати питну воду, надавати першу медичну допомогу при травмах;
- ознайомити з правилами захисту під час хімічної аварії та радіаційної загрози.

Наскрізна навчальна програма розрахована на 18 годин і може бути реалізована на заняттях гуртків усіх напрямів позашкільної освіти. Відповідно до цього, вона може бути використана в повному обсязі або за окремими темами для посилення основної навчальної програми відповідно до напрямку.

Форми і методи навчання: *навчання проводиться за фронтально-індивідуальною формою; використовуються наступні методи: бесіда, лекція, індивідуальні та колективні вправи.*

Програма є орієнтовною. Керівник гуртка може вносити зміни і доповнення у зміст програми та розподіл годин за темами, враховуючи інтереси гуртківців, стан матеріально-технічної бази закладу позашкільної освіти.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	1	-	1
2.	Джерела шуму та захист від шуму	1	-	1
3.	Забруднення атмосфери	1	1	2
4.	Радіаційна небезпека	1	1	2
5.	Забруднення водойм	2	-	2
6.	Очистка питної води	1	3	4
7.	Перша допомога при травмах	1	2	3
8.	Повінь як стихійне лихо	2	-	2
9.	Підсумок	-	1	1
Разом:		10	8	18

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (1 год.)

Теоретична частина. Поняття екологічної катастрофи. Екологічна ситуація в Україні. Залежність здоров'я людини від стану екології.

2. Джерела шуму та захист від шуму (1 год.)

Теоретична частина. Джерела шуму за видами та місцем виникнення: промисловий (робочий), транспортний (літаки), пов'язаний з проведенням вільного часу (спортивні майданчики) тощо. Причини зниження слуху. Захворювання, спричинені дією шуму (туговухість). Рівні шуму, небезпечні для здоров'я. Слухова система людини. Ізоляція від впливу шуму.

Вплив вибухів та пострілів на слух людини. Особливості поведінки людей, які мають проблеми зі слухом.

3. Забруднення атмосфери (2 год.)

Теоретична частина. Джерела забруднення атмосфери: природні та антропогенні. Шкідлива дія забрудненого атмосферного повітря на людей.

Наслідки забруднення ґрунтів та води від вибухів боєприпасів, залишків снарядів, мін, ракет.

Поняття хімічної аварії. Алгоритм дій у разі хімічної небезпеки. Симптоми від впливу небезпечних речовин. Захист від впливу небезпечних речовин. Перша медична допомога при хімічному ураженні.

Практична частина. Відпрацювання навичок першої медичної допомоги при ураженні хлором, аміаком.

4. Радіаційна небезпека (2 год.)

Теоретична частина. Поняття радіаційної небезпеки. Променева хвороба. Алгоритм дій у разі радіаційної аварії. Харчування при радіаційній небезпеці.

Практична частина. Вибір одягу для захисту від радіації (світлий одяг, який легко випрати; капюшон у поєднанні з головним убором тощо). Відпрацювання навичок підготовки їжі для вживання.

5. Забруднення водойм (2 год.)

Теоретична частина. Джерела забруднення водойм. Види забруднення водойм (нафтою, нітратами, промисловими відходами, засолення тощо). Ознаки отруєння нітратами. Визначення ступеня забрудненості водойм. Небезпека забруднення водойм. Флора і фауна у басейні забруднених водойм. Небезпека вживання в їжу риби та інших продуктів харчування із забруднених водойм.

6. Очистка питної води (4 год.)

Теоретична частина. Кругообіг води. Робота станцій очищення стічних вод. Стадії очистки води (механічне, біологічне, хімічне очищення). Органолептичні показники якості води. Поняття питної та технічної води. Способи знезараження води. Інфекційні хвороби, що поширюються через воду.

Практична частина. Конструювання фільтрів для очищення питної води, правила користування.

7. Перша допомога при травмах (3 год.)

Теоретична частина. Перша допомога при переломах та травмах. Поняття пов'язки. Перев'язувальні матеріали. Правила накладання пов'язок на різні частини тіла.

Практична частина. Вправляння з накладання пов'язок на різні частини тіла.

8. Повінь як стихійне лихо (2 год.)

Теоретична частина. Поняття повені. Причини високої води. Наслідки повені. Правила поведінки під час повені.

9. Підсумок (1 год.)

Практична частина. Правила поведіння під час екологічної катастрофи в умовах бойових дій. Виконання малюнку «Мої дії під час екологічних катастроф».

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- причини і наслідки екологічних катастроф;
- правила поведіння та споживання їжі та води при екологічних катастрофах;
- правила захисту під час хімічної та радіаційної загрози.

Вихованці мають вміти:

- надавати допомогу іншим під час паводків, хімічної та радіаційної загрози;
- забезпечити себе та інших безпечними продуктами харчування в умовах екологічних катастроф.

Вихованці мають набути досвід:

- очистки питної води;
- надання першої медичної допомоги при травмах, отруєннях хімічними речовинами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вплив компонентів природи на стан здоров'я людини.
URL: http://cgz.vn.ua/nformatsya-dlya-naselennya/nformatsya-dlya-naselennya_485.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B5%3A,50%25%20%2D%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%83%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F
2. Коденко Я. В. Основи медичних знань : навчальний посібник. Київ : Арт-Освіта, 2004. 159 с.
3. Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій: методичні рекомендації для позашкільця. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/osnovi-bezpeki-zhittiyediyalnosti-v-umovah-bojovih-dij-metodichni-rekomendaciyi-dlya-pozashkillya>
4. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля.

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya>

5. Що робити у разі радіаційної аварії: практичні поради.
URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-radiaciyanoi-avariyi-praktichni-poradi-1996642.html>

6. Що робити у разі хімічної небезпеки: список порад.
URL: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robiti-u-razi-himichnoyi-nebezpeki-spisok-porad-1996651.html>

7 Що робити у разі ядерного вибуху: основні поради, що можна їсти та пити, інструкція для виживання. URL: <https://tsn.ua/ato/scho-robiti-pri-yadernomu-vibuhu-osnovni-poradi-scho-mozhna-yisti-ta-piti-instrukciya-dlya-vizhivannya-2000527.html>

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Діти з особливими освітніми потребами (ООП) мають право на якісну *позашкільну освіту*. Позашкільна освіта має забезпечити розвиток їхніх здібностей та обдарувань із урахуванням індивідуальних потреб та інтересів, зокрема у соціалізації, професійному визначенні та інтеграції в суспільство.

ЯК ЗАРАХОВУЮТЬ ОСІБ З ООП ДО ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ?

У разі звернення особи з ООП або батьків дитини з ООП до закладу позашкільної освіти, інклюзивний клас або група утворюється в обов'язковому порядку.

Для утворення такої групи / класу необхідно надати:

Заяву повнолітньої особи чи одного з батьків (законного представника) дитини про зарахування до закладу позашкільної освіти, в якій зазначено необхідність утворення інклюзивної групи / класу.

Копії висновку інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини чи індивідуальної програми реабілітації повнолітньої особи з інвалідністю, що завіряються власноруч.

Керівник закладу позашкільної освіти не має права відмовити в зарахуванні дитини з ООП, окрім як за наявності протипоказань для занять у спортивних, спортивно-технічних, туристських і хореографічних об'єднань. Для навчання за переліченими напрямками особи, в зокрема, і особи з ООП, мають надати медичну довідку про відсутність протипоказань.

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ДЛЯ ОСІБ З ООП У ЗАКЛАДІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ?

Для осіб з ООП в інклюзивних групах/класах закладів позашкільної освіти розробляється індивідуальна програма розвитку (ІПР):

- для дитини з ООП педагогічні працівники складають ІПР відповідно до потреб, зазначених у висновку інклюзивно-ресурсного центру за участі принаймні одного з батьків (законних представників) дитини. Перелік цих працівників затверджується наказом керівника закладу освіти;
- для повнолітньої особи з ООП педагогічні працівники складають ІПР відповідно до потреб, зазначених в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю та погоджується з нею.

Педагогічні працівники повинні індивідуально адаптувати освітній процес у такий спосіб, аби кожна дитина могла розвиватися відповідно до своїх можливостей.

Гранична кількість осіб із ООП в інклюзивній групі/класі не встановлена. Оптимальну кількість дітей з ООП в групі/класі визначає керівник закладу з урахуванням індивідуальних особливостей цих дітей, специфіки освітньої програми, необхідного матеріально-технічного забезпечення, можливості забезпечити безпечне освітнє середовище і можливості педагогічного працівника якісно організувати навчання за обраною наповнюваністю.

Посада *асистента педагогічного працівника* в закладах позашкільної освіти не передбачена. Соціальні потреби дитини з ООП допомагає задовольняти *асистент дитини* – соціальний робітник, один із батьків або особа, уповноважена ними.

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/organizaciya-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-pozashkilnoyi-osviti>

Додаток
до Порядку
організації інклюзивного
навчання в закладах позашкільної
освіти

(найменування закладу позашкільної освіти)

ЗАТВЕРДЖЕНО

_____ (підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), посада керівника
закладу позашкільної освіти)

“ _____ ” _____ 20__ року

**ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ
ЗДОБУВАЧА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
на 20__ / __ навчальний рік**

1. Загальні відомості:

_____ (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження здобувача позашкільної освіти)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) батьків або законних представників здобувача позашкільної освіти)

Телефон _____ Адреса проживання _____

Дата вступу до закладу позашкільної освіти _____

Група (клас) _____

2. Відомості про особливості розвитку (стан здоров'я, фізичний і мовленнєвий розвиток, когнітивна, емоційно-вольова сфери, наявний рівень знань, здібностей, умінь, навичок, особливі освітні потреби тощо)

Порядковий номер	Дата	Зміст	Джерело інформації
------------------	------	-------	--------------------

3. Освітня програма, якою користується керівник групи (класу)

_____ (вказати назву програми)

4. Адаптація та модифікація освітньої програми

Назва адаптації	Так/ ні	Примітка
-----------------	---------	----------

Пристосування середовища:

доступність

освітлення

рівень шуму

Психолого-педагогічна адаптація:

використання візуального розкладу

збільшення часу на виконання завдань

збільшення обсягу допомоги (демонстрація зразка, нагадування

тощо)
 руховий режим
 використання заохочень
 використання засобів концентрації уваги
 Адаптація навчального матеріалу:
 картки-підказки, картки-інструкції
 засоби альтернативної комунікації
 Модифікація:
 скорочення змісту матеріалу
 зниження рівня вимог до виконання завдань
 Інше

5. Необхідна матеріально-технічна та навчально-методична бази, зокрема інформаційно-комунікаційні технології, навчально-дидактичне обладнання та матеріали тощо (зазначити необхідне)

Так

Ні

6. Необхідні допоміжні засоби навчання

---

7. Фахівці, які розробили індивідуальну програму розвитку

Прізвище, ім'я, по батькові (за наявності)	Найменування посади/спеціальності	Підпис
---	-----------------------------------	--------

8. Погодження індивідуальної програми розвитку здобувача позашкільної освіти з батьками (законними представниками) дитини з особливими освітніми потребами або з повнолітнім здобувачем позашкільної освіти

Я, _____,
 (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності))

брав участь у розробленні індивідуальної програми розвитку та згоден з її змістом.

_____ (підпис) _____ (дата)

_____ (підпис) _____ (дата)

9. Консультації батьків (законних представників) дитини з особливими освітніми потребами у процесі розроблення/виконання індивідуальної програми розвитку

Дата	Тема консультації	Відповідальні особи
------	-------------------	---------------------

10. Психолого-педагогічна характеристика особи з особливими освітніми потребами за 20__ / __ навчальний рік _____

Анкета №1

(для педагогічних працівників)

1. Яку методичну допомогу Ви потребуєте? Окресліть проблемні питання.

- допомога у розробці навчальних програм
- необхідність готових педагогічних технологій

- _____

2. Яким чином Ви вбачаєте співпрацю закладів позашкільної освіти та закладів загальної середньої освіти?

3. Позначте у будь який спосіб (обведіть/підкресліть) 5 слів-синонімів до слова «технологія»

метод	послідовність	експромт
форма	сукупність	опис
процес	системність	проект
методика	структурованість	результативність
спосіб	планування	алгоритм

4. «Освітні технології» і «педагогічні технології» - це слова синоніми?

- Так
- Ні

5. На Вашу думку, **освітня** технологія:

- характеризує цілісний освітній процес у закладі освіти
- реалізує певний зміст навчання та виховання в межах предмета
- вирішує дидактичні і виховні завдання окремих частин освітнього процесу.

6. На Вашу думку, **педагогічна** технологія:

- характеризує цілісний освітній процес у закладі освіти
- реалізує певний зміст навчання та виховання в межах предмета
- вирішує дидактичні і виховні завдання окремих частин освітнього процесу

7. Які педагогічні технології Ви використовуєте на своїх заняттях?

8. Названі педагогічні технології – це:

- власна розробка
- запозичена
- адаптована

9. За яким принципом Ви обираєте педагогічні технології для впровадження у свою практичну діяльність?

- завжди розробляю свої, відповідно навчальної програми
- довіряю рекомендаціям методистів закладу освіти

- _____

10. Яка педагогічна технологія буде ефективною? (виберіть 1 варіант)

- та, що дає результат
- та, що розкриває тему

- _____
11. Позначте критерії, які найбільш важливі при виборі педагогічних технологій?
- системність
  - відтворюваність
  - прогнозованість
12. Як Ви перевіряєте ефективність педагогічної технології?
- проводите опитування
  - проводите масовий захід
- _____
13. Яку педагогічну технологію Ви виберете? (виберіть 1 варіант)
- ту, що призводить до бажаного результату
  - ту, що не має матеріальних затрат
  - ту, що дає можливість залучити велику кількість вихованців
14. З якою метою Ви використовуєте педагогічні технології на своїх заняттях?
- для оптимального досягнення мети
  - щоб було цікаво вихованцям
  - щоб полегшити свою роботу
15. Чи робите Ви опитування вихованців на початку навчального року?
- Так
  - Ні
16. Навіщо Ви робите опитування вихованців на початку навчального року?
17. Чи робите Ви опитування вихованців в кінці навчального року?
- Так
  - Ні
18. Навіщо Ви робите опитування вихованців в кінці навчального року?
19. Вкажіть досвід використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі:
- завжди використовую в своїй роботі відповідно до змісту навчальної програми
  - вперше довелося працювати в такому режимі
  - технологій дистанційного навчання використовувалася мною раніше тільки для роботи з учнями, що з якихось причин не можуть перебувати на заняттях

Анкета №2
(для педагогічних працівників)
**Опитування щодо організації роботи закладів позашкільної освіти
в умовах воєнного стану**

Дякуємо, що Ви погодились взяти участь в опитуванні і поділитися своїм досвідом роботи в умовах воєнного стану. Опитування є анонімним, результати дослідження будуть оприлюднені в узагальненому вигляді.

1. Ваша посада

- Директор
- Заступник директора
- Методист
- Керівник гуртка

2. Місце знаходження Вашого закладу позашкільної освіти

- Вінницька область
- Волинська область
- Дніпропетровська область
- Донецька область
- Житомирська область
- Закарпатська область
- Запорізька область
- Івано-Франківська область
- Київська область
- м. Київ
- Кіровоградська область
- Луганська область
- Львівська область
- Миколаївська область
- Одеська область
- Полтавська область
- Рівненська область
- Сумська область
- Тернопільська область
- Харківська область
- Херсонська область
- Хмельницька область
- Черкаська область
- Чернівецька область
- Чернігівська область
- Автономна Республіка Крим
- Інше:

3. Освітній процес з вихованцями Ви організовуєте, перебуваючи

- На території підконтрольній Україні
- На тимчасово окупованій території
- На території іншої держави

4. Як Ви організовуєте освітній процес з вихованцями в умовах воєнного стану?

- Заняття проводяться в дистанційній формі
- Заняття проводяться очно
- Заняття проводяться у змішаній формі (очно і в дистанційній формі)

5. За умов сьогодення, Ви вносили корективи у зміст навчальної програми?

- Так
- Ні

6. Які корективи Ви внесли у навчальну програму?

- Скорочення годин
- Зміна змісту занять
- Розширення тематики занять
- Інше:

7. Чи залучаєте Ви до занять дітей, евакуйовані з тимчасово окупованих районів та районів проведення бойових дій (переселенців)?

- Так
- Ні

8. Які навички ми маємо дати вихованцям для їхньої безпеки?

- Навички безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях
- Навички поводження з небезпечними предметами
- Навички першої медичної допомоги
- Інше

9. Яку методичну інформацію Ви шукаєте найчастіше, звертаючись до інтернету сьогодні?

- Методичні рекомендації забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану
- Розробки занять
- Надання учням психологічної допомоги та адаптації до змін воєнного стану
- Інше

10. Які мають бути головні завдання позашкільної освіти, відповідно сьогодення?

Ваша думка ...

11. Яку допомогу щодо організації освітнього процесу у закладі позашкільної освіти Ви бажали б отримати?

- Методичні рекомендації забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану
- Готову до впровадження навчальну програму першої медичної допомоги, поводження з небезпечними предметами, безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях тощо
- Інше:

12. Які проблеми виникали у Вас в професійній діяльності в умовах воєнного стану?

- Питання підвищення професійної кваліфікації
- Недостатньо інформації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану
- Відсутність розроблених, готових до впровадження педагогічних технологій
- Інше

Анкета №3
(для експертної групи)

Результати експертного оцінювання наскрізної навчальної програми та методичних рекомендацій

№ п/п	Характеристики експертної оцінки	Середнє значення оцінки		
		Позитивна відповідь (доцільність, достатність, відсутність труднощів, значимість)	Негативна відповідь (доцільність, достатність, відсутність труднощів, значимість)	Утримався (коментар)
1	Доцільність використання розробленої програми у практичній діяльності	32	-	-
2	Відповідність матеріалу методичних рекомендацій та змісту навчальної програми	32	-	-
3	Наявність системності навчальної програми	32	-	-
4	Наявність системності методичних рекомендацій	32	-	-
5	Наявність алгоритмічності навчальної програми	32	-	-
6	Наявність алгоритмічності методичних рекомендацій	32	-	-
7	Відповідність відтворюваності навчальної програми	32	-	-
8	Відповідність відтворюваності методичних рекомендацій	31	-	1 (бажано більше ілюстрацій)
9	Відповідність вікової категорії розробленого матеріалу	30	-	2 (з відповідними формами, можна розширити аудиторію вихованців до меж дошкільного віку)

Анкета №4
(для вихованців)

1. Як потрібно поводити себе під час повітряної тривоги /обстрілів/ комендантської години?
2. Що треба робити при хімічній небезпеці?
3. Як виявити ознаки життя?
4. Що порадиш людині, яка панікує?
5. Чи доводилося накладати пов'язку на якусь частину тіла? З якої причини?

Тренінг «Освітні технології»

Мета тренінгу: розібратися, що таке «технології», чим вони відрізняються від методики, чи є різниця між педагогічною і освітньою технологією, що має бути в основі технології, щоб вважати її дієвою.

Цільова аудиторія: педагогічні працівники закладів позашкільної освіти.

Кількість учасників: 10-15 осіб.

Час, необхідний для проведення: 2 год.

Форми роботи:

- для реалізації мети використовуються наступні прийоми: гра, вправа, дискусія, діалог, діагностика, моделювання ситуацій, міні-лекція, бесіда, рефлексія, групове обговорення;

- робота може організовуватися в таких формах, як індивідуальна, робота в парах, в малих групах, робота всієї групи.

Принципи тренінгу:

- принцип максимальної активності, що містить ідею про те, що людина засвоює 10 % того, що чує; 50 % того, що бачить; 70 % того, що промовляє; 90 % того, що робить сам. Вправи і завдання сконструйовані таким чином, що дозволяють брати активну участь в їх виконанні всім членам групи;

- принцип максимальної достовірності інформації, який забезпечується тим, що засобом засвоєння знань є власна діяльність учасників;

- принцип активної дослідницької позиції кожного припускає, що кожна вправа і завдання – привід для аналізу дій і переживань учасників.

Програма тренінгу

Частина, назва	Результат
Частина I. Налаштування на роботу	Об'єднання учасників в групу, обговорення правил спільної роботи, створення атмосфери відкритості, доброзичливості, взаємодії, позитивної мотивації та налаштування на роботу.
Частина II. Діагностика	Визначення рівня обізнаності педагогічних працівників щодо розуміння впровадження технологічного підходу; визначення кола питань, з яких педагоги потребують допомоги.
Частина III. Поняття «технології»	Розуміння поняття «технології», найбільш суттєвих ознак технологій, чим вони відрізняються від методики, чи є різниця між педагогічною і освітньою технологією, що має бути в основі технології, щоб вважати її дієвою.
Частина IV. Технології традиційного навчання	Розуміння поняття «традиційне навчання», визначальні ознаки традиційної класно-урочної технології; головні методи навчання, які лежать в основі цієї технології.

Частина, назва	Результат
Частина V. Ігрові технології	Розуміння поняття «Гра»; позитивні та негативні складові гри.
Частина VI. Груповий фініш з індивідуальними висновками	Підведення підсумків у формі гри «Кубик Блума»

Частина I Налаштування на роботу

Мета: знайомство з учасниками, об'єднання в групу, вироблення спільних правил роботи, створення сприятливої атмосфери для співпраці.

1. Вступне слово тренера.

Тренер: Сьогодні «технологія» – це один із найчастіше використовуваних термінів у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. На сучасному етапі розвитку освіти, у науковій та практичній діяльності освітян термін «технології» часто використовується саме у значенні «новітні засоби навчання». Але деякі педагоги зазначають, що сьогодні освітня технологія є модним терміном, який використовується для демонстрування прогресивності діяльності. А як Ви вважаєте? Освітня технологія є модним терміном, чи все ж таки необхідністю для освітньої системи?

1. Проводиться опитування «Скринька». Тренер демонструє заздалегідь підготовлену скриньку для голосувань, яка має дві щілини. Щілини підписані «Так» і «Ні». Скриньку учасники передають один одному, і в залежності від відповіді, учасники кидають папірець у відповідну щілину. Коли скринька повертається до тренера, скриньку відкривають і рахують голоси, зазначають кількість, щоб після тренінгу можна було співставити кількість голосів.

Тренер продовжує: погодьтеся, що рівень позашкільної освіти залежить від досвіду роботи педагогічного працівника і від рівня професіоналізму методистів цього закладу. В результаті, працюючи за однаковою навчальною програмою, керівники гуртків отримують різний рівень заздалегідь прогнозованого результату. Вважаю, що провідну мету кожної освітньої реформи (в тому числі нинішньої) - підвищення якості освіти, можна реалізувати за допомогою розробок педагогічних технологій.

Вбачаю корисним супроводження навчальних програм педагогічними технологіями. Але вибір за вами – ділитися алгоритмом роботи, щоб отримати прогнозований результат, чи ні.

На питання «Чи цікаво це іншим?» відповідь дасть аналіз теоретичних узагальнень та практичного досвіду діяльності закладів позашкільної освіти, який виявив суперечності між:

- посиленням інтересу до технологізації освіти, необхідністю ширшого використання технологічного підходу в педагогічному процесі закладів освіти

та відсутністю сучасних педагогічних технологій розвитку дитини в закладах позашкільної освіти;

- потребою закладів позашкільної освіти у науково-методичному супроводі процесу розвитку дитини та відсутністю такого забезпечення;

- накопиченим досвідом технологізації освіти та недостатньою її екстраполяцією у сучасному позашкільному освітньому процесі.

Як висновок вищесказаного і як підстава у необхідності наступної частини виступу, зауважу: модернізація сучасної позашкільної освіти передбачає розробку та впровадження інноваційних освітніх систем і освітніх технологій. Рівень реалізації технологічного підходу є одним із найважливіших критеріїв, за якими визначається конкурентоспроможність та престиж закладу освіти, оскільки освітні технології забезпечують системність, цілеспрямованість, ефективність, результативність його діяльності. Вектор прогресу освіти спрямовано на пошук нових ідей та технологій.

2. Вправа «Гроно калини». Знайомство з учасниками.

Мета: знайомство, отримання первинної інформації один про одного.

Інструкція: на плакаті задалегідь намальована китиця калини без ягід, педагогічним працівникам роздати вирізані з паперу червоного кольору кружечки.

На листочках круглої форми, що імпровізують ягоди калини курсанти мають написати назву закладу, співробітником якого вони є, і, оголосивши своє прізвище, ім'я, по батькові, прикріпити до плаката.

Після вправи ведучий аналізує географічну масштабність присутніх на тренінгу.

3. Вправа «Соняшник». Обговорення та вироблення правил поведінки.

Мета: показати необхідність вироблення й дотримання певних правил, за якими відбувається взаємодія людей у групі. Прийняти правила для продуктивної роботи в групі.

Інструкція: об'єднати присутніх в дві групи методом «цукерка»: підготувати глечик з двома видами цукерок по кількості присутніх; запропонувати взяти кожному по одній цукерці. Таким чином, отримуємо дві групи людей, які об'єднані за видом чи кольором цукерки. В групах відбувається обговорення, узагальнення та запис правил поведінки під час усіх занять. Запис правил відбувається на листочках жовтого кольору, які за формою нагадують пелюстки соняшника. По закінченню вправи кожна група «збирає» імпровізований соняшник. Правила поведінки під час заняття потрібно розмістити на видному місці протягом всього тренінгу. Потім учасники по колу відповідають на питання:

- яке правило для мене найважливіше?
- яке правило мені буде легше всього дотримуватися?
- яке правило мені буде найважче дотримуватися?

Завдання для першої групи: занотувати правила, за якими дозволено працювати.

Завдання для другої групи: занотувати правила, за якими не дозволено працювати.

Правила поведження під час заняття:

- 1) Поважай думку інших учасників групи.
- 2) Будь відкритим у спілкуванні.
- 3) Намагайся відразу застосовувати в житті те, що дізнався і чому навчився на тренінгу.
- 4) Не перебивати один одного.
- 5) Не засуджувати інших учасників групи.
- 6) Говорити тільки про себе, від свого імені.
- 7) Дотримувати конфіденційність (те, що відбувається в групі, не виноситься за її межі).

Частина II. Діагностика

Робота зосереджена на тому, щоб зробити опитування педагогів з метою виявлення рівня знань щодо розуміння розробки педагогічних технологій. Всім учасникам тренінгу роздаються заздалегідь роздруковані аркуші з анкетою (Дод.1, анкета №1). В кінці тренінгу на тих ще аркушах, але іншим кольором учасник пише відповіді. Таким чином, тренер може прослідкувати динаміку засвоєння матеріалу.

Частина III. Поняття «технології»

Отже, «Що ж таке педагогічна технологія?».

Аналізуючи праці науковців, розуміємо різноманітність назв технологій. Окрім поняття «педагогічні технології» використовуються також «освітні технології», «навчальні технології», «виховні технології», «соціально-виховні технології», «технології управління», «інформаційно-комунікаційні технології». Проблема зіставлення визначення освітньої технології та педагогічної технології в наукових джерелах залишається дискусійною, оскільки ці поняття іноді застосовуються як тотожні. Спробуємо розібратися з кожним із вищезаявлених понять, зрозуміти фактори, що їх об'єднують, або навпаки різнять.

Відповідно до тлумачного словника української мови, термін «технологія» походить від грецького *techne* – мистецтво, майстерність, і *logos* – вчення [9]. Тобто, технологія – це сукупність виробничих операцій, методів, процесів у певній галузі виробництва, способів, що використовуються в будь-якій справі. Ключовими словами, що можуть бути використані при формулюванні поняття «освітня технологія» є: сукупність, послідовність, системність, структурованість. Саме вони можуть бути в синонімічному ряді до слова «планування».

Саме планування протистоїть експромту, інтуїтивним діям, тобто є початком (основою) технології. Оскільки опис будь якого освітнього процесу представляє собою опис педагогічної системи, то педагогічна технологія – це проєкт педагогічної системи, що реалізується на практиці. Таким чином, саме системний підхід лежить в основі будь-якої педагогічної технології, відновлюваність та запланована ефективність якої цілком залежать від її системності і структурованості [1].

Вправа «крижинка». З метою формування розуміння, що таке технологія і важливості формулювання цілей технології, в рамках експерименту з педагогічними працівниками було проведено вправу «Крижинка». Першій групі педагогічних працівників, які були присутніми на семінарі, запропоновано із звичайної паперової серветки за допомогою ножиць зробити новорічну крижинку. В результаті цих дій у всіх учасників експерименту були різні вироби, які відрізнялися один від одного розміром, формою, візерунком. Другій групі було запропоновано вирізати із звичайної паперової серветки крижинку відповідно до заздалегідь озвученому алгоритму дій, в якому задавалися параметри виробу, візерунок тощо. В результаті виріб теж був різний у всіх, але вони були схожі між собою. Можна сказати, що результат був в межах похибки середнього значення. Аналізуючи результати цього завдання, можемо констатувати, що тільки маючи ціль (зробити схожі вироби), чіткий алгоритм запланованих дій, ми можемо досягти результатів.

В енциклопедії педагогічних технологій та інновацій [3] «педагогічна технологія» зазначається як один із спеціальних напрямків педагогічної науки (прикладна педагогіка), покликаний забезпечити досягнення певних завдань, підвищувати ефективність освітнього рівня, гарантувати його високий рівень.

Отже, розуміємо педагогічну технологію як послідовну, взаємопов'язану систему дій педагога, що спрямовані на вирішення педагогічних задач, або як послідовне впровадження у практичну діяльність заздалегідь спроектованого освітнього процесу.

Розуміючи під педагогічною системою сукупність методів та процесів, що необхідні для створення організованого та цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями, маємо усвідомлювати, що ціль і система взаємопов'язані. Тобто, якщо ми змінюємо ціль, то і система має змінитися. Отже, якщо за ціль ставимо навчити дитину виготовляти поробки з лози, то ми не можемо користуватися технологічними картками з петриківського розпису. Начебто все зрозуміло, але за результатами наших досліджень більше 30 % педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, змінюючи зміст навчальної програми і кількість годин, виділених на вивчення матеріалу, не змінюють прогнозований результат, що зазначений до цієї навчальної програми. В цьому випадку, не вистачає кількості годин, щоб досягти поставленої мети і заявленим якостям у прогнозованому результаті. Це приводить до зниження якості освіти вихованців закладів позашкільної освіти.

Дійсний розвиток педагогічної науки має прямий зв'язок із вмінням визначати ті якості, що мають бути сформовані у процесі виховання. Невизначеність поставлених виховних цілей у результаті веде до неузгодженості у педагогічному процесі та безвідповідальності педагогів за результати освітнього процесу. Отже, ціль є системоутворюючим елементом.

Наступна необхідна вимога до формулювання цілей і функціонування педагогічної технології – її діагностичність, тобто забезпеченість методикою для визначення ступеню досягнення цілей освітнього процесу.

Ціль навчання (виховання) поставлена діагностично, якщо:

1) дається настільки точна характеристика якості особистості, яка

формується, що її можна без сумнівів відрізнити від іншої якості (критерії, показники);

2) існує спосіб, «інструмент» для виявлення якості особистості, що діагностується у процесі контролю її сформованості (діагностичні методики до кожного показника);

3) є можливість вимірів інтенсивності формування якості особистості, що діагностується на основі даних контролю;

4) існує шкала оцінки якості особистості (розроблено відповідність рівням) [1].

Поняття «педагогічна технологія» в освітній практиці вживається на трьох ієрархічно супідрядних рівнях [3]:

I. Загальнопедагогічний (загальнодидактичний) рівень: загальнопедагогічна (загальнодидактична, загальновиховна) технологія характеризує цілісний освітній процес у даному регіоні, закладі освіти, на певному етапі навчання та виховання. Тут педагогічна технологія синонімічна педагогічній системі: в неї включається сукупність цілей, змісту, засобів і методів навчання, алгоритм діяльності суб'єктів та об'єктів освітнього процесу.

II. Методичний (предметний) рівень: предметна педагогічна технологія вживається у значенні «часткова методика», тобто як сукупність методів і засобів для реалізації певного змісту навчання та виховання в межах одного предмета, класу, вчителя (методика викладання предметів, методика компенсуючого навчання, методика роботи вчителя, вихователя).

III. Локальний (модульний) рівень: локальна технологія є технологією окремих частин освітнього процесу, вирішення часткових дидактичних і виховних завдань (технологія окремих видів діяльності, формування понять, виховання окремих особистісних якостей, технологія уроку, засвоєння нових знань, технологія повторення й контролю матеріалу, технологія самостійної роботи та ін.).

Педагогічні технології можуть бути представлені як технології навчання (дидактичні технології) та технології виховання [8]. Тобто, ми можемо застосовувати термін «освітня технологія» як синонім педагогічній технології.

Але, освітні технології – є широким поняттям, воно включає педагогічні, до складу яких входять навчальні, виховні технології та технології управління. Освітніми технологіями є також соціально-виховні технології та інформаційно-комунікаційні, які є наскрізними, перетинають всі виділені групи технологій, використовуються у навчанні, вихованні (соціальному вихованні) та управлінні.

Обґрунтуємо структуру освітньої технології. Як би не називалася технологія (освітня чи педагогічна), їх структура буде однаковою. Вона складаються із цільових (мета технології), змістових (зміст), процесуальних (сам технологічний процес, а саме взаємодія суб'єктів та об'єктів технології, їх форми, методи, засоби), результативно-аналітичних (результат та його аналіз) компонентів.

Зазначимо найбільш суттєві ознаки таких технологій:

- технологія розробляється під конкретний педагогічний задум, в основі якої лежить певна методологічна, філософська позиція автора. Так можна

розрізнити технології процесу передачі знань та технології розвитку особистості;

- технологічний алгоритм (ланцюжок) педагогічних дій, операцій, комунікацій вибудовується відповідно з цільовими установками, що мають форму конкретного очікуваного результату;

- технологія передбачає взаємопов'язану діяльність педагога і учнів на договірній основі з урахуванням принципів індивідуалізації і диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних можливостей, діалогічного спілкування;

- елементи педагогічної технології мають бути, з одного боку, відтворені будь-яким педагогом, а з іншого - гарантувати досягнення планованих результатів (державного стандарту) усіма здобувачами освіти;

- органічною частиною педагогічної технології є діагностичні процедури, які містять критерії, показники та інструментарій вимірювання результатів діяльності [8].

Слід розрізняти педагогічну технологію від методики навчання. Відмінність полягає в тому, що педагогічні технології вдається відтворювати й тиражувати і при цьому гарантувати високу якість освітнього процесу або вирішення тих педагогічних завдань, які закладені в педагогічну технологію. Методики часто не гарантують належної якості [3].

Разом з тим методика може бути доведена до рівня технології. Наприклад, існує певна методика оцінювання знань. Якщо вона відповідає об'єктивності, надійності, валідності, то її можна назвати педагогічною технологією.

Педагогічна технологія - це суто наукове проектування і точне відтворення, що гарантують успіх педагогічних дій. Оскільки освітній процес будується на певній системі принципів, то педагогічна технологія може розглядатися як сукупність зовнішніх і внутрішніх дій, спрямованих на послідовне здійснення цих принципів в їх об'єктивному взаємозв'язку, де цілком проявляється особистість педагога [8]. У цьому полягає і відмінність педагогічної технології від методики викладання і виховної роботи. Якщо поняття «методика» висловлює процедуру використання комплексу методів і прийомів навчання та виховання безвідносно до діяча, то педагогічна технологія передбачає долучення до неї особистості педагога у всіх її різноманітних проявах. Звідси очевидно, що будь-яке педагогічне завдання ефективно може бути вирішено тільки за допомогою адекватної технології, реалізованої кваліфікованим педагогом-професіоналом.

Частина IV. Технології традиційного навчання

Термін «традиційне навчання» передбачає насамперед класно-урочну організацію навчання, яка склалася в XVII столітті на принципах дидактики, сформульованих Я. А. Коменським, яка й досі має перевагу в школах світу.

Визначальними ознаками традиційної класно-урочної технології є:

- учні приблизно одного віку та рівня підготовки складають клас, який зберігає в основному постійний склад на весь період шкільного навчання;

● клас працює за єдиним річним планом і програмою відповідно до розкладу. Внаслідок цього діти повинні приходити в школу в одну й ту саму пору року і в заздалегідь визначені години дня;

- основною одиницею навчання є урок;
- урок, як правило, присвячений одному навчальному предмету, темі, внаслідок чого учні класу працюють над одним і тим же матеріалом;
- роботою учнів на уроці керує вчитель: він оцінює результати навчання з свого предмета, рівень навченості кожного учня окремо і наприкінці року приймає рішення про переведення учнів до наступного класу;
- навчальні книги (підручники) використовуються, в основному, для домашньої роботи.

Навчальний рік, навчальний день, розклад уроків, навчальні канікули, перерви між уроками – атрибути класно-урочної системи.

Цілі і завдання традиційного навчання:

- формування системи знань,
- оволодіння основами наук;
- формування основ наукового світогляду;
- всебічний і гармонійний розвиток кожного учня.

Особливості методики

Традиційна технологія є насамперед авторитарною педагогікою вимог; навчання дуже слабо пов'язане із внутрішнім життям учня, з його різноманітними запитами і потребами, відсутні умови для прояву індивідуальних здібностей, творчих проявів особистості.

Авторитаризм процесу навчання проявляється в:

- регламентації діяльності, примусовості навчальних процедур;
- централізації контролю;
- орієнтації на середнього учня.

Позиція учня: учень – підпорядкований об'єкт навчальних впливів.

Позиція вчителя: вчитель – командир, єдина ініціативна особа.

Методи засвоєння знань ґрунтуються на:

- повідомленні готових знань;
- навчанні за зразком;
- індуктивної логіки від окремого до загального;
- механічної пам'яті;
- вербальному викладі;
- репродуктивному відтворенні.

Головні методи навчання, які лежать в основі цієї технології – пояснення в поєднанні з наочністю; провідні види діяльності учнів – слухання і запам'ятовування; головна вимога і головний критерій ефективності – безпомилкове відтворення вивченого.

Для цієї технології найбільш характерними є уроки формування нових знань, умінь, навичок та комбіновані уроки.

Частина V. Ігрові технології

Гра багатогранна, вона розвиває, виховує, розважає, соціалізує. Але історично одна з головних її задач – навчання. З моменту свого виникнення гра постає основною формою відтворення реальних життєвих ситуацій, сприяє виробленню необхідних людських рис, якостей, навичок, звичок, розвитку здібностей.

Так, у давніх Афінах (VI–IV ст. до н. е.) процес виховання й навчання здійснювався в дусі змагань: діти постійно змагалися з гімнастики, у танцях, музиці, малюванні, самостверджувались і відшліфовували свої кращі якості. У Західній Європі в епоху Відродження й реформації Т. Кампанелла й Ф. Рабле пропагували принцип ігрового навчання (коли учні в грі опановують основи наук). На його думку Я. А. Коменського, навчання в будь-якій школі може стати універсальною грою, яка відповідає віку кожного учня. У своїх трудах гру як особливу форму навчання рекомендували Ж.-Ж. Руссо й Ф. Фрабель.

Поняття «гра» в педагогічній літературі трактується досить по-різному. За Г. Селевком, гра – «це вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, в якому складається та вдосконалюється самоуправління поведінкою». І. Підласий трактує пізнавальну (дидактичну) гру як «спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, із яких учням пропонується знайти вихід». У педагогічній енциклопедії читаємо: «Гра – засіб фізичного, розумового та морального виховання дітей».

Дійсно, гра – це складне, багатогранне явище, яке неможливо однозначно трактувати. Навчальна гра може тривати від кількох хвилин до цілого уроку й може використовуватися на різних етапах, а також у позакласній роботі з географії. Будь-яка гра включає три основні етапи:

- підготовчий (формулюється мета гри, відбирається навчальний зміст, розробляється сценарій, готується обладнання, розподіляються ролі, проводиться інструктування тощо);

- безпосереднє проведення гри;
- узагальнення, аналіз результатів.

На відміну від розвивальних, навчальні ігри мають певні істотні характеристики та сталу структуру. До основних взаємопов'язаних компонентів гри належать (за В. Коваленком, П. Підкасистим):

- ігрова задумка;
- правила;
- ігрові дії;
- дидактичні завдання (пізнавальний зміст);
- обладнання;
- результат гри.

Ігрові технології навчання відрізняються від інших технологій тим, що гра:

- добре відома, звична й улюблена форма діяльності для людини будь-якого віку;
- ефективний засіб активізації. У грі легше долаються труднощі, перешкоди, психологічні бар'єри;

- мотиваційна за своєю природою (по відношенню до пізнавальної діяльності вона вимагає від учнів ініціативності, творчого підходу, уяви, цілеспрямованості);

- дозволяє вирішувати питання передачі знань, умінь, навичок;

- багатofункціональна, її вплив на учня неможливо обмежити одним аспектом;

- переважно колективна, групова форма роботи, в основі якої знаходиться змагання. В якості суперника може бути як сам учень (переконання себе, покращення свого результату), так і інший;

- має кінцевий результат. У грі учасник має отримати приз: матеріальний, моральний (грамота, широке оголошення результату, заохочення) психологічний (самоствердження, самооцінка);

- має чітко поставлену мету й відповідний педагогічний результат (В. Кругляков, 1998).

На практиці в системі активного навчання використовуються такі моделі навчальної гри: імітаційні, операційні, рольові, сюжетні, ігри-змагання. В імітаційних іграх під час заняття імітується діяльність організацій, подій, конкретна робота людей (журналіст, політик, еколог та ін.), обстановка, умови, в яких відбувається подія. Сценарій імітаційної гри містить сюжет події, опис структури та призначення імітованих об'єктів. Прикладом може бути урок-мандрівка, урок-екскурсія тощо.

Операційні ігри допомагають відпрацювати виконання конкретних специфічних операцій (методику проведення дискусії, конференції, бесіди, диспуту). В операційних іграх моделюється процес діяльності. Вони проходять в умовах, що імітують реальну обстановку (урок-розслідування, урок-суд).

У рольових іграх відпрацьовується тактика поведінки, дій, виконання функцій. Між учасниками розподіляються ролі з обов'язковим змістом відповідно до проблемної ситуації, винесеної на обговорення. Для проведення таких ігор доцільно використовувати такі типи нестандартних уроків: урок-КВК, урок-подорож, урок-казка, урок-композиція.

Усі навчальні ігри, активізуючи увагу, підвищуючи інтерес до вивчення предмета, мають спільні вимоги до проведення: коли гра вже почалася, ніхто не має права втручатися й змінювати її хід (лише корегує дії учасників, якщо вони змінюють мету гри), наприкінці кожної гри мета аналізується та обговорюється, констатуються результати, оцінюються (словесно) результати. Структура розгорнутої ігрової діяльності включає такі компоненти:

- спонукальний (потреби, мотиви, інтереси, прагнення, які визначають бажання брати участь у грі);

- орієнтувальний (вибір засобів і способів ігрової діяльності);

- виконавчий (дії, операції, які надають можливості реалізувати ігрову мету);

- контрольно-оцінювальний (коригування та стимулювання активності в ігровій діяльності).

Позитивна складова:

- у процесі гри учні опановують досвід діяльності, подібний до того,

який би вони набували в дійсному житті;

- гра дозволяє самим учням вирішувати складні проблеми, а не залишатись пасивними спостерігачами; -

- гра створює потенційну можливість переносу знань та досвіду діяльності із навчальної ситуації в реальну;

- ігри забезпечують навчальне середовище швидкого реагування на дії учня;

- ігри дозволяють ущільнити час: за короткочасну гру учень дізнається більше;

- ігри психологічно стимулюють учнів до прийняття самостійних рішень і переконують у необхідності виваженого підходу;

- імітаційні ігри безпечні, викликають зацікавленість.

Негативна складова:

- застосування імітаційних ігор вимагає доброї методичної підготовки педагогів, на яку треба витратити енергію та час;

- інколи ігри вимагають більших витрат часу порівняно з економнішими методами (наприклад, читання);

- часто ігри акцентують досвід діяльності, який не є основним для проєктованого засвоєння змісту навчання;

- розробники ігор не завжди знають методику навчання, а тому створюють свої продукти, орієнтуючись на технічні можливості;

- дорогі комп'ютерні системи та програми менш доступні, ніж традиційні навчальні матеріали;

- під час гри можливі неконтрольовані спалахи емоцій учнів;

му деяких іграх обмежена кількість учасників, ці ігри неможливо використати для фронтального навчання.

Частина VI.

Груповий фініш з індивідуальними висновками

1. Гра «Підсумковий кубик»

Мета: Підведення підсумків заняття, отримання зворотнього зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, продовжує фразу, зазначену на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Для мене є важливим ..», «На заняттях я дізна(вся)лася...», «До занять я зна(в)ла», «Цікавий момент заняття...», «На заняттях мені сподобалось ...», «На заняттях мені не сподобалось ...»

2. Ритуал по закінченню роботи.

Мета: закріпити довірливі відносини, що склались.

Завдання: 1) вирізати розгортку кубика; 2) написати на кожній стороні побажання для учасника тренінга, що розташований праворуч; 3) склеїти кубик; 4) обмінятися кубиками на згадку.

Сценарій педагогічної ради у формі КВЕСТ-ГРИ «З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ»

Мета: виховання шанобливого ставлення до культури, історії своєї нації, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини.

Центральне завдання: ознайомити педагогічних працівників із методами виховання шанобливого ставлення до культури, історії своєї нації, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини, які можуть впроваджуватися у практичну діяльність для роботи з вихованцями підліткового віку.

Цільова аудиторія: педагогічні працівники закладів позашкільної та загальної середньої освіти.

Кількість учасників: до 30 осіб.

Час, необхідний для проведення: 120 хвилин.

Структура квест-гри «З Україною в серці»

Частина масового заходу	Зміст	Час
Частина 1.	Ознайомлення із завданням. Об'єднання в команди.	15 хвилин
Частина 2.	Гра-головоломка «Україна єдина»	15 хвилин
Частина 3.	Гра «Професійний код прізвища»	15 хвилин
Частина 4.	Гра «Одягни українців»	15 хвилин
Частина 5.	Гра «Музичні інструменти моєї нації»	15 хвилин
Частина 6.	Підведення підсумків. Формат «Відкритого мікрофону»– «Мое особисте бачення національно-патріотичного виховання дітей у гуртку»	45 хвилин

Вступ

Виховання патріотизму та національної самосвідомості – сьогодні справа вкрай необхідна і дуже непроста. Як показує досвід багатьох країн, саме почуття національної гідності сприяло їх швидкому розвитку. Формування національної самосвідомості являє собою систему, що створювалася протягом віків самим народом. Це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світогляд та цілісні орієнтації підростаючого покоління, передавати національний досвід, надбання попередніх поколінь. Вивчаючи історію України і аналізуючи суспільні процеси ми, педагоги, повинні не лише знати й знайомити підростаюче покоління з минулим, а й проводити аналогії з сучасним.

В Україні патріотизм повинен бути введений в ранг національно значимої і об'єктивно необхідної цінності, тому що він являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями. Патріотизм

поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, за свій народ, гордість за їх минуле і сьогодні, готовність до їх захисту.

В суспільстві, що сформувалося і розвивається, засвоєння патріотичних цінностей і норм життя – це перш за все об'єктивний, керований процес. Патріотизм не закладений в генах, він явище соціальне за своєю природою і тому не успадковується, а формується.

Зміст патріотизму визначається духовним і моральним кліматом суспільства, традиціями, колективним досвідом попередніх поколінь. Визначення власних ціннісних орієнтацій, ставлення до своїх традицій і культури, минулого і майбутнього – все це стає не абстрактною теорією, а насущною проблемою сьогоднішнього дня.

Основною метою сьогоднішнього заходу є формування національно свідомих громадян України, творче продовження в сучасних умовах звичаїв, прагнення кожного вихованця розвивати в собі кращі людські риси українця-патріота.

ЧАСТИНА 1

Ознайомлення із завданням. Об'єднання в команди.

Всім присутнім на заході пропонується обрати сердечко-побажання за кольором – це і є своєрідний розподіл на підгрупи в квест-грі «З Україною в серці». Один із чотирьох кольорів і буде тою ознакою, за якою об'єднуються учасники по чотирьом локаціям:

- Гра-головоломка «Україна єдина»;
- Профорієнтаційна гра «Професійний код прізвища»;
- Гра «Одягни українців»;
- Гра «Музичні інструменти моєї нації».

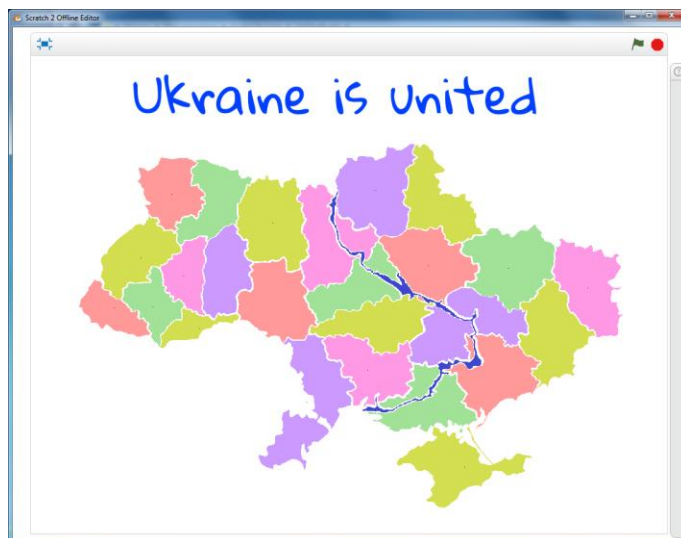
ЧАСТИНА 2

Гра-головоломка «Україна єдина»

Обладнання: персональні комп'ютери, гра-головоломка «Україна єдина», яка встановлена на кожному з ПК.

Мета гри – скласти мапу України з 25 елементів, які своєю формою нагадують форми областей України.

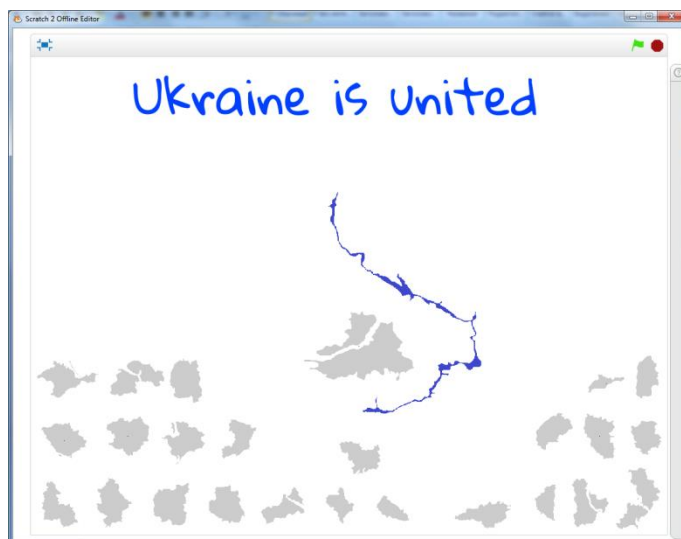
На початку гри користувач може побачити вірне розташування всіх елементів, як на скріншоті, що наведений нижче:

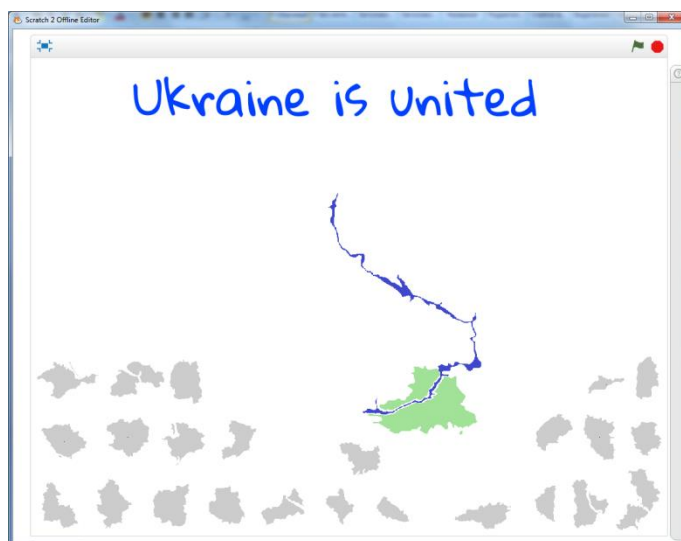
Гра починається з натискання зеленого прапорця. При цьому всі елементи головоломки перемішуються, зменшуються у розмірах, втрачають колір і розташовуються у нижній частині вікна програми. Зображення головної річки України залишається на місці. Це зображення можна використовувати як допоміжне для вірного розташування елементів. Зовнішній вигляд вікна програми на цьому етапі наведено на наступному скріншоті:

Переміщення елементів виконується за допомогою миші. Факт вибору одного з елементів відображається його збільшенням до нормальних розмірів. На скріншоті наведеному нижче вибрано елемент «Херсонська область».

Утримуючи кнопку миші в натиснутому стані, обраний елемент необхідно перемістити в єдине вірне місце. Якщо мету досягнуто, то після звільнення кнопки елемент фіксується і зафарбовується у початковий колір (дивись наступний скріншот). В іншому випадку він знов зменшується в розмірі і повертається на попереднє місце.

Знайти вірне положення для елемента без будь-яких орієнтирів практично неможливо. Єдиним орієнтиром на початку гри є Дніпро. Отже, в першу чергу необхідно розмістити по вірних місцях елементи, що перетинаються Дніпром. Це Київська, Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська області.

Тільки після цього можна добудовувати мапу елементами, що межують з вірно встановленими. Звичайно, міцні знання географії України допоможуть зробити це якнайшвидше. На наступному скріншоті зображено зовнішній вигляд вікна програми з шістьма першими вірно встановленими елементами:

Як з'ясувалося на практиці, головоломка є достатньо складною. В умовах обмеженого часу не всім користувачам пощастить досягнути бажаного результату. Імовірність цього передбачена – гра має один секрет. Якщо клікнути мишею на зображенні Дніпра, то всі елементи автоматично розташуються в ідеальному порядку.

Україна має бути єдиною!

У процесі роботи

ЧАСТИНА 3

Гра «Професійний код прізвища»

Термін «прізвище» («прозвище») в пам'ятках української мови фіксується вже з XVI століття, однак зміст його в ту пору був дещо ширший. Його вживали як у значенні терміну «прізвище», так і в значенні терміну прізвисько.

Нині під прізвищами передусім розуміють родове прізвище, яке передають від батька до сина. Початково на Русі застосовували лише прізвиська, які і можна зустріти в іменуваннях давньоруських князів і які не успадковували. Застосовувати родові прізвища в офіційному діловодстві почали через необхідність вказання права власності на щось лише згодом. Масово родові прізвища трапляються в письмових джерелах, що стосуються українських земель в XIV-XVI століттях. Спочатку родові прізвища мали переважно багаті люди, які мали статки (купці, бояри, магнати, власники земель). Проте вже в XVII ст. ледь не всі українці мали власні прізвища, так як чисельність населення зросла, стало багато людей з однаковими іменами. Тож люди придумували собі прізвиська. До прикладу: жили в одному селі три Івани, один Іван працював ковалем, тож його прозивали Іван Коваль, другий Іван жив за церквою – і його назвали Зацерковний, третій Іван був дуже високим, тож і кликали Високим. Ось так, ознаки, за якими можна було розрізнити людей, лягали в основу прізвиськ, а потім і прізвищ. Але найпопулярніші в Україні прізвища, що походять від професій, від роду заняття. Це Мельник, Швець, Кравець, Боднар і похідні – Мельничук, Кравченко, Боднаренко тощо.

Гра може проводитися як в колі (від 6-8 до 15-20 учасників), так і в роботі з цілим класом. За часом вона займає від 15 до 20-30 хвилин (в залежності від

кількості учасників).

Хід гри:

Ведучий пояснює учасникам, що сучасні прізвища в своїй сукупності дають можливість уявити життя України періоду XIV-XVI століття в таких основних професійних аспектах:

1. Соціальні сходи країни.
2. Військова справа.
3. Економічне життя країни.
4. Наука і мистецтво.
5. Релігійне життя.
6. Боротьба народу за визволення.

Далі пропонуються учасникам гри по черзі витягнути картку з прізвищем і покласти до певної групи. За згоди учасників можна використовувати власні прізвища. За бажанням кожна група (чи гравець) може створити професійний герб роду.

1. Соціальні сходи країни (Воєвода, Староста, Комісар, Писар, Возний, Присяжний, Десятник тощо). Від кожного з цих і подібних прізвищ утворилося також по кілька похідних: Писаренко, Солтисюк, Возняк та ...);

2. Військова справа:

а) давні козацькі війська (Гетьман, Козак, Гарматій, Пушкар, Компанієць, Сердюк, Сотник, Хорунжий ...);

б) служба в російській та австрійській арміях (Солдат, Жовнір, Рекрут, Гренадер, Гусар, Драгун, Улан, Райтер, Шельвах та ін.);

3. Економічне життя країни:

а) промисловість (Пивовар, Рудник, Гутник, Ткач, Мельник, Винник, Шаповал, Килимник, Цегельник та ін.);

б) ремесло (Бондар, Гончар, Коваль, Колісник, Кравець, Кушнір, Котляр, Лимар, Муляр, Пекар, Поворозник, Скринник, Слюсар, Тесля та ін.);

в) торгівля (Купець, Крамар, Шинкар, Міняйло, Чумак та ін.);

г) сільське господарство (Кметь, Газда, Гречкосій, Хлібороб, Орач, Косар, Конюх, Чередник, Телятник, Чабан, Вівчар, Бортник та ін.);

д) мисливство і рибальство (Стрілець, Пташник, Бобрівник, Лисобій, Убийвовк, Рибак, Рибалка та ін.);

є) різні заробітки (Візник, Фурман, Водовіз, Дереворіз, Грабар, Копач, Флисяк, Кірколуп та ін.);

4. Наука і мистецтво (Книжник, Філософ, Шкільник, Маляр, Співак, Музика, Скрипець, Дудар, Кобзар та ін.);

5. Релігійне життя (Владика, Попик, Попович, Д'якон, Д'як, Паламар, Титар, Ксьондз, Патер, Мних, Гуumenta ін.);

6. Боротьба народу за визволення (Гайдамака, Дейнека, Опришко, Левенець, Ватш/ско та ін.).

Практична частина. Аналіз прізвищ присутніх:

Бердник – У Вікісловнику є сторінка *бердник*. *Бёрдник* – майстер, що займався виготовленням берд – деталь ткацького верстата.. А ще є така версія -

Бурд з єврейської – борода, можливо предки мали перукарську справу.

Дегтярєва – Прізвище Дегтярєв утворена, мабуть, від прізвиська Дігтяр / Дегтяр / Дехтяр. Дегтяр - той, хто робить дьоготь. Ймовірно, в даному випадку отримання прізвиська пов'язано з родом діяльності людини. Ця професія була однією з найбільш шанованих в Київській Русі. Дігтярів поважали і побоювалися: як і ковалів, їх вважали знавцями потойбічної сили. А вимазані дьогтем ворота вважалися найстрашнішим ганьбою для дівчини.

Крамар – перше згадування прізвища Крамар зустрічається у XVIII–XIX столітті, саме в цей період почали розповсюджуватись прізвища купців та службовців. Спочатку тільки найбагатші купці мали за честь отримати прізвище Крамар.

Ксензова – Ксьондз (пол. ksiądz) – термін польського походження, що вживається в сучасній польській мові для означення римо-католицьких священників. В Галичині у зв'язку з тривалим польським впливом термін подекуди і досі використовується для означення греко-католицьких священників.

ЧАСТИНА 4

Гра «Одягни українців»

Обладнання: 2 плакати із схематичним зображенням силуету дівчини та хлопця; 2 олівці, 2 ластика.

Хід гри: Учасники гри розподіляються на 2 команди. Кожна команда отримує плакати з зображенням силуетів дівчини та хлопця. Ведучий називає елемент українського національного костюму з запропонованого переліку (в довільному порядку), що подані в *Таблиці 1*. Учасники мають визначити, кому належить цей елемент костюму (дівчина чи хлопець) і схематично намалювати його на силуеті. Ведучий називає правильне призначення цього елемента костюму, інші існуючі назви і показує його зображення.

Якщо учасник правильно «прилаштував» одяг, то команда отримує 1 бал, якщо припущення було хибним – елемент костюму видаляється за допомогою

ластика. Далі в гру вступають наступні учасники команд і т.д.

Таблиця 1

Фото	Опис
	<p>Юпка (<i>куртка, кохта</i>) – верхній одяг із рукавами, відомий у різних регіонах України. Це юпка з Полтавщини, виготовлена із доморобного сукна валянням і прикрашена аплікацією (жіночий одяг)</p>
	<p>Сердак (<i>нетик</i>)– старовинний короткий гуцульський верхній одяг з коричневого (зрідка червоного) домотканого валяного сукна, оздоблений шнурами з кольорових вовняних ниток, який носили накидаючи на плечі (наопашки) (чоловічий одяг)</p>

Фото	Опис
	<p>Табівка - невелика чоловіча шкіряна сумка для дрібних речей, оздоблена мідними гудзиками або металевими табличками, носилася через плече. В ній зберігалися гроші та найцінніші речі. У 18-20 ст. - елемент чоловічого гуцульського костюму</p> <p>(чоловічий одяг)</p>
	<p>Дзьобня (<i>дзьобенка, коломийка</i>) - торба з вовни, яку носили українські жінки та дівчата через ліве плече. У такій торбі жінки носили хустку, хліб та ін., прикрашали торби срібними чи золотими стрічками, нитками, тасьмою, нашивали блискучі гудзики, тому таку торбу видно було здалеку. Святкова торба була червоного кольору (жіночий одяг)</p>
	<p>Крайка (оправка, попружка) - досить вузький <u>пояс</u>, за допомогою якого утримувались різноманітні спідниці. Ширина її дорівнювала 3-15 см, довжина – до 3 м. Пояс, підперізування завжди мали сакральне значення, пов'язане з ідеєю досконалості, безкінечності й водночас цілісності. Тобто магичні властивості, якими володіло коло, мав і пояс, це був могутній оберег</p> <p>(жіночий одяг)</p>
	<p>Черес – чоловічий шкіряний пояс, поширений у гірських районах Карпат. Череси були різних розмірів: на одну пряжку, найбільший - на шість пряжок. Оздоблювалися вони витисканням на шкірі, ланцюжками з міді, гудзиками, плетінкою із кольорової шкіряної тасьми. З правого боку на черес звичайно кріпилися гаманець для грошей, кресало і протичка для люльки. З лівого боку був прикріплений гольник. Також до великих поясів підвішували ще й пристрій для розв'язання вузлів, складний ніж і металевий топірець</p> <p>(чоловічий одяг)</p>

Фото	Опис
	<p>Чорнобривці (<i>сап'янці</i>) – святкові жіночі чоботи з сап'яну (червоного, зеленого, жовтого кольорів), із трохи задертими носами, невисокими халявками і вищими, ніж у чоловічих чоботях, підборами. Носили їх дуже заможні жінки. (жіночий одяг)</p>
	<p>Моршні (<i>постоли, керпці, ходакі, личаки</i>) – шкіряне взуття України до ХХ ст. Виготовляли з шматка товстої, але м'якої коров'ячої або свинячої шкіри. Гуцульські постоли були або <i>на обидва боки морщені</i>, тоді кожен постіл підходив на будь-яку ногу, або <i>на один бік морщені</i>, тоді серед них був лівий і правий. Гуцульські постоли мали задерті вгору носи і дірочки, в які продівалися шкіряні ремінці або вовняні шнурки для стягування постолів. Вони обкручувались декілька разів навколо ноги, поверх штанів у чоловіків. Носили влітку та взимку. Взимку на ногу одягали «наперсницю» – малу м'яку вовняну онучу, поверх неї «поверхницю» – велику грубу вовняну онучу, поверх неї ще одну велику вологу вовняну онучу, а лише після того постоли і одразу виходили надвір. Волога онуча одразу замерзала і забезпечувала термозахист (чоловічий одяг)</p>
	<p>Гачі (<i>гаці, ногавиці, холошні</i>) – найдавніші загальносло'янські назви чоловічих штанів. За часів Київської Русі склалися з двох окремих частин: нижньої, що обтягувала ногу, та верхньої, що кріпилася на талії за допомогою шворки. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вузькі штани з такою назвою побутували в західних та південних областях України (чоловічий одяг)</p>

Фото	Опис
	<p>Ринді («рубатьє», «ренді»)- так в народі називали сорочку (<i>сорочицю</i>). В період Київської Русі означала як натільний, так і верхній одяг або одяг взагалі, шилась з полотна та з сукна. Сорочку для буднів називали «клочанок»</p> <p style="text-align: right;">(чоловічий одяг)</p>
	<p>Бартка (<i>топірець</i>) - гостра вузьконоса <u>сокира</u> з маленьким тупим <u>обухом</u> (молоточком), обладнана довгим держакком. Поширена серед мешканців <u>Карпатських гір</u>. Довжина такого інструмента складає від 35 до 150 сантиметрів залежно від необхідності для використання. Держаки прикрашали цікавою різьбою, сталеві леза відливали з візерунками. Слугувала інструментом самозахисту під час прогулянок містом, бійок в корчмах, полюваннях; а також як <u>ціпок</u> (тростину) і <u>мачете</u> під час мандрів по гірських хащах і схилах. Танці із бартками перетворилися на культовий обряд під назвою «<u>Аркан</u>».</p> <p>Але в більшій мірі бартка слугувала ознакою одруженого чоловіка («газди»). Сьогодні бартку використовують як оберіг, декоративну прикрасу, символічний сакральний предмет у обрядах</p> <p style="text-align: right;">(чоловічий одяг)</p>
	<p>Кошуля (рівненська назва) або «довганя» на Західній Україні - довга жіноча сорочка, яка була в основі українських жіночих костюмів. Вони були довші чоловічих сорочок і включали в себе дві частини, причому нижню шили з більш грубих тканин</p> <p style="text-align: right;">(жіночий одяг)</p>

Фото	Опис
	<p>Літник – смугаста (на червоному тлі) яскрава вовняна або напіввовняна спідниця. Побутувала на Київському та Житомирському Поліссі. На Рівенщині та Волині літник робили з білого полотна у 5-6 полотнищ, закладали у дрібні складки і по низу прикрашали широкою горизонтальною смугою тканого орнаменту червоного кольору (жіночий одяг)</p>
	<p>Баламути - намисто з шліфованих річкових перлів розповсюджене на Східному Поділлі. Баламути – перекручене від перламутр. Для української жінки вийти на вулицю без намиста – все одно, що вийти голою. Адже це, насамперед, – оберег, захист від злих духів і недобрих людей. За намистом можна було легко визначити соціальний статус жінки (жіночий одяг)</p>
	<p>Кресаня - чорний фетровий капелюх гуцулів, прикрашений золотавим галуном, узорною бляхою різнокольоровими шнурками. Оздоблювали її пір'ям глухаря або павиними хвостами. Збоку кресані звисали кулясті вовняні китиці. Багатий парубок міг дозволити собі носити кресаню, зрушивши її вбік (чоловічий одяг)</p>
	<p>Намітка(серпанок, рантух, склендячка) - різновид головного убору заміжніх жінок для виходу в люди у вигляді полотняного або тонкого прозорого видовженого відрізу тканини довжиною до 5 м, шириною близько 50 см, який зав'язували навколо голови поверх очіпка. Виготовлялася переважно з льону, рідше – авовни, конопель, шовку. Часто зав'язувалася на пишній бант ззаду. Мала оберегове значення (жіночий одяг)</p>

ЧАСТИНА 6

Гра «Музичні інструменти моєї нації»

Хід гри: кожен з учасників отримує зображення музичного інструменту. По черзі учасники розповідають, чи знайомі вони з отриманим інструментом і що вони про нього знають. Якщо хтось не знав що це за музичний інструмент,

ведуча гри розповідала про нього.

Трембіта, тримбіта, рідко тромбіта¹ – український народний духовий мундштуковий музичний інструмент.

Має вигляд дерев'яної труби без вентилів і клапанів, інколи обгорнутої березовою корою. Довжина від 2,5 до 8 метрів, діаметр близько 30 мм; у вузький кінець трембіти вставляється дерев'яний, роговий або металевий мундштук (дульце, пищик).

Висота звукового ряду

трембіти залежить від її величини. Мелодію виконують переважно у верхньому регістрі. Трембіта поширена у східній частині Українських Карпат, зокрема на Гуцульщині, у Польщі та Угорщині.

(<https://www.youtube.com/watch?v=MjFkgDZJBC0>)

Зозу́ля – керамічна або порцелянова свисткові флейта сферичної форми. Має від 7 до 10 пальцевих отворів, котрі дозволяють отримувати звуки. Пташка-свищик є давнім амулетом та народним музичним інструментом.

Дудá, гáйда (коза) – архаїчний народний музичний духовий інструмент, різновид волинки, що є міхом із козячої, баранячої або телячої шкіри з вставленими у нього трубкою для нагнітання повітря, басовими трубками і трубкою з отворами (як у сопілки), на якій грають мелодію.

Сопілка виготовлявся із калинової гілки, бузини, ліщини, очерету та ін. Довжина сягала 30-40 см, у нижньому кінці просвердлювали 4-5-6 дірочок. У західних регіонах побутували різновиди сопілки – денцівка, дводенцівка, флюяра.

У наш час є розповсюдженою так звана «концертна» сопілка – на відміну від народної вона має 10 отворів, що забезпечує їй хроматичний звукоряд

(<https://www.youtube.com/watch?v=tzg5sthDA30&t=223s>)

Дримба (варган) – один з найпоширеніших на земній кулі та один з найдавніших музичних інструментів. Спочатку, в північних народів, дримби робили з тростинних, дерев'яних чи кістяних пластинок. Пізніше цей інструмент почали виготовляти з металу.

На початку 19 століття дримба була дуже поширеним концертним віртуозним інструментом. Існували цілі ансамблі дримбарів, що виконували великі музичні твори (<https://www.youtube.com/watch?v=jOOSI0bP9vA>)

Цимбали складається з дерев'яного корпусу, прямокутної, частіше трапецієвидної форми з натягнутими над ним струнами. Верхня дека виробляється із ялини або смереки, нижня – із явора. Звук видобувається ударами паличок по струнах, або гнучким вербовим прутиком (<https://www.youtube.com/watch?v=D9NIHRUa1j4>)

Потім вмикається звучання зображеного інструменту, і учасники мають вгадати, що саме звучить. На підтвердження здогадки переглядається відео.

Підведення підсумків

Після проходження всіх локацій учасники КВЕСТУ збираються для підведення підсумків гри «З Україною в серці» та внесення свого бачення, своїх пропозицій щодо підвищення ролі національно-патріотичного виховання дітей в закладі.

Всі учасники заходу у форматі «Відкритого мікрофона» обговорюють питання «Моє особисте бачення національно-патріотичного виховання дітей у гуртку» та заповнюють своїми пропозиціями імпровізовані кишеньки намальованого соняшника «Все буде Україна». Найцінніші зернятка-рекомендації:

- Лист солдату;
- Використання історичних цікавинок у спілкуванні з дітьми;
- Критичне мислення щодо правди війни;
- Сучасні герої! Хто вони?;
- Організація тематичних тижнів та зустрічей з воїнами ЗСУ;
- Підтримка Всеукраїнської та міжнародних флешмобів та акцій, що спонукають єднанню українців;
- Використання в практичних роботах різних гуртків патріотичної символіки;
- Використання прикладних завдань в гуртках програмування (задачі на військову тематику);
- Віртуальні подорожі Україною;
- Краєзнавчі дослідження;

- Тиждень з українськими видатними людьми;
- Спільні проекти з батьками. Сімейні традиції;
- Театралізовані постановки на тему українського козацтва, історичних постатей України (з костюмами, музикою, відео);
- Сучасний образ козака та сучасне національне вбрання;
- Проведення інформаційної хвилинки «Тиждень моєї України».

ВИСНОВКИ

КВЕСТ-ГРА «З Україною в серці» спонукає учасників гри розширити знання про нашу Батьківщину – Україну; виховувати в дітей любов до України, патріотизм, повагу до її захисників – воїнів ЗСУ; довести до свідомості молоді, що ми самі відповідаємо за долю нашої держави, що кожен українець повинен мати активну громадянську позицію щодо своєї історії та подій в Україні; дати новий імпульс духовному оздоровленню дітей, який передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини, що функціонує на засадах гуманізму.

Очікувані результати від засвоєння гри:

- формування ціннісного ставлення до держави, українського народу, його мови, звичаїв і традицій;
- розширення знань вихованців про історичне минуле України;
- усвідомлення цінності людського життя та тих складових частин, які впливають на нього, роблять його багатограним, плідним і корисним; усвідомлення своєї ролі в колективі, державі, світі; почуття гордості за свою державу, любов до неї; вміння робити аналіз подій, фактів, історичних явищ; формування навичок відповідальної поведінки, розвиток критичного мислення.

Використана література

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / уклад. Н. П. Наволокова. Харків : «Основа», 2009. 176 с.
2. Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) : монографія. Тернопіль : Підручники та посібники, 2008. С. 12.

Технологія сторітелінгу для формування гнучких навичок вихованців закладів позашкільної освіти

За змістом набори кубиків історій Рорі поділені на теми, які є цікавлять учнів, а саме: «Казки», «Зачаровані», «Доісторичні», «Страхи», «Докази», «Міфологія», «Тварини», «Суперздібності», «Середновіччя», «Руйнування», «Ресурси», «Медицина», «Кам'яний вік», «Космос», «Спорт», «Порятунок», «Дії», «Фантазії», «Подорожі», «Перша допомога», «Привиди», «Астрономія», «Первісний світ».

Спочатку вихованці кидають 9 кубиків та починають вигадувати історію фразою «Одного разу...». Далі рухаючись від картинки до картинки, створювали свою історію наповнюючи її новими подробицями та несподіваними поворотами сюжету, думаючи асоціативно.

Основні вимоги при цьому: не думати занадто довго чи серйозно, і обов'язково закінчити історію.

Вихованці діляться на групи. працюючи у групах. Кожен учасник групи по черзі кидає кубик і говорить одне речення, використавши зображення, яке випало на кубіку.

Завдання: об'єднати всі малюнки, що випали на кубіку в одну історію.

При створенні історій слід дотримуватися послідовності таких етапів:

1. Вступ:

Перший кубик: «Одного разу ...» (описується що відбувається і як починається дія).

Другий кубик: «В ...» (описується місце події).

Третій кубик: «Жив-був ... (описується головний герой).

2. Основна частина:

Четвертий кубик. «І ось ...» (описується, що персонаж робить далі і чого хоче домогтися).

П'ятий кубик: «Однак ...» (описується, що щось йде не так).

Шостий кубик: Тоді ... (описується, як персонаж намагається вирішити проблему).

3. Заключення:

7-й кубик: «Потім ...» (описується, вийшло вирішити проблему).

8-й кубик: «Зрештою ...» (робиться підсумок історії).

9-й кубик: Кінцівка історії (розкривається позитивне або негативне ставлення оповідача до історії).

Рефлексивний етап заняття: завершуючи історію важливим є подивитись на неї цілісно, поєднати в одне ціле розрізнені фрагменти та обговорити результат того, що вийшло:

- Чи подобається вам історія, яку ви створили?
- Які відчуття виникали у вас у процесі її складання.
- Чи відчуваєте ви гордість, що створили таку історію?
- Чи змінили б ви ній щось і якщо так, то чому?

- Які труднощі були при використанні кожного зображення на кубіку?
- Чи важко було придумати значення, яке відповідає зображенню?

На завершення бесіди педагог ставить вихованцям запитання про зв'язок цієї історії з їхнім життєвим досвідом, які почуття та емоції вони відчували.

Приклади творчих завдань із застосування технології сторітелінгу:

- Розкажіть історію, починаючи кожне слово на букву «л».
- Розкажіть історію, починаючи кожне речення на букву «л».
- Розкажіть історію без жодної букви «л».
- Розкажіть історію із шістнадцяти слів.
- Розкажіть історію, починаючи кожне слово на букву «л».
- Розкажіть історію, починаючи кожне речення словом «але».

Основні сюжети сторітелінгу (за К. Букером):

1) Перемога над чудовиськом – у таких історіях головний герой обороняє свій звичний світ від чогось чужого.

2) З Івана в пана – у таких історіях життя персонажа завдяки його здібностям, сторонній допомозі чи випадку зазнає змін, долаючи шлях від зневаги до слави.

3) Пригода – у світі героя настає криза, коли звичайне життя стає неможливим. Щось чи хтось кидає героєві виклик і він вирушає у подорож. Подорожує герой із супутниками, які долають низку небезпечних пригод, у яких здобуваються нові сили, отримують допомогу в наставництво.

4) Подорож і повернення – головний герой або група персонажів раптом потрапляють у дивний, часто викривлений світ, що існує за власними законами. Спершу цей світ викликає захват, але з часом стає очевидною загроза, яку він несе. Урешті героям вдається уникнути найгіршого і повернутися у власний світ.

5) Комедія – історію наповнюють і рухають безлад і плутанина, але врешті все розплутується і стає на свої місця, настає щасливий кінець.

6) Трагедія – світ трагедії також хаотичний і непідвладний героям, але цей хаос веде до жахливого фіналу, який видається неминучим від самого початку. Герой сумнівається, але коли таки приймає рішення, стає зрозуміло, що це рішення стане для нього фатальним.

7) Відродження – герой на початку історії перебуває під владою злих сил (напр. Кай, що забув сестру; принцеса, обернена у жабу тощо). Життя його неповноцінне, він не живе по-справжньому. Але у фіналі відбувається чарівне перетворення, злі чари розсіюються.

Карта
для роботи з кубиками історій Рорі (Rory's Story Cubes)

ВСТУП

Кубик 1

Кубик 2

Кубик 3

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Кубик 4

Кубик 5

Кубик 6

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Кубик 7

Кубик 8

Кубик 9

Артпедагогічні технології формування гнучких навичок вихованців закладів позашкільної освіти

Вправа-гра «Сім чарівних слів».

Починати знайомство з цією технікою казкотерапії молодшим школярам ефективніше з трьох слів.

Завдання: Молодшим школярам давалось завдання придумати сім (три) слів спільно з однолітками. Ці слова обов'язково повинні бути із справжніх казок; слова записувались на дошку (чи великий аркуш). Потім кожен учасник групи з цими словами вигадував казку.

Вправа-гра «Зустріч героїв з різних казок»

Завдання: Молодші школярі були поділені на групи, придумували ім'я одному казковому герою. Всі варіанти імен персонажів, які були запропоновані кожним вихованцем, записувались і потім затверджувались. З метою налаштування на гру, кожен учасник робив презентацію свого героя: з якої він казки, його позитивні якості чи добрі вчинки.

Після того, як герої були затверджені, вихованцям давалось завдання розповісти казку з усіма персонажами. Діти молодшого шкільного віку працювали у команді, вигадуючи свої казки і записуючи лише ключові слова. Потім презентували і обговорювали, які емоції у них викликали ті чи інші герої, події казки.

Вправа-гра «Начинка для казкового пирога»

Завдання: Двоє ведучих вимовляють першу і останню фразу майбутньої казки, тобто «випікають два коржі». Це, як правило, казкові чи дивовижні фрази, які сприяють вихованців до обговорення «Чому так?».

Перший корж: «У неділю вранці по дорозі, що веде з міста до лісу йшов дивний чоловік – він був одночасно сумний і веселий, молодий і старий, високий і низький...»

Другий корж: «Мудра Сова виглянула із-за дерева і загадково хмикнула. На галявині стояв невідомий яскравий предмет ...».

Для молодших школярів 6-7 років вступна і заключна частини були простішими, коротшими, наприклад:

«Вулицею їхав хлопчик на скутері...»

«З невідомої планети прилетів астероїд... »

«Тому наш песик поїхав на карантин у ...»

Вихованці виконували творче завдання – придумували сюжет для середини історії, тобто приготувати «начинку для казкового пирога».

Вправа-гра «Казка-шкереберть»

Молодшим школярам пропонувалася відома казка (народна, українських чи зарубіжних письменників) з чітким сюжетом.

Завдання полягало у тому, щоб розповісти казку так, щоб всі події і персонажі були протилежними до оригінального тексту казки. Наприклад: «Маленьке вовчєня живе з татом в лісі. І в один чудовий день вовчєня посилає

свого тата в місто – відвідати дідуся, який анітрохи не захворів, а навпаки, дуже гарно себе почуває. Вовчєня попереджає тата, що в місті – небезпечно і просить ні в якому разі не розмовляти з особливо небезпечною дівчинкою, на прізвисько Червона шапочка. Але наївний тато-вовк зустрічає Червону шапочку та розповідає їй адресу дідуся...». Робота над такими казками була ефективним прийомом для розвитку творчої уяви молодших школярів.

Вправа «Відверта розмова».

Завдання: Взяти інтерв'ю у ляльки. Молодші школярі придумують собі ролі (артист, лікар тощо) і розігрують діалог.

Вправа «Монологи»

Завдання: Від імені ляльки викласти у формі монологу її життя, її прожитий день і переживання, її інтереси, улюблені заняття тощо.

Вправа «Фоторепортаж»

Молодші школярі в міні-групах робили декілька фотографій на задану тему. Потім фотографії розташовували у хронологічному порядку на аркуші паперу, а також придумували назву і виготовляли рамку для кожного знімка. Після цього діти представляли свій фоторепортаж.

Вправа «Метафоричне селфі»

Молодші школярі викладають коло з асоціативних знімків, без свого фото в центрі. Учасникам потрібно визначити, кому належить це метафоричне селфі, а потім в центр кола покласти фото цієї людини. Під час групового обговорення учасники розподіляються по парах, щоб висловити, що вони відчувають.

Вправа «Галерея образів»

Необхідні матеріали: грим, маски, елементи костюмів, аудіозаписи, художні матеріали тощо. Спочатку, учаснику потрібно придумати собі роль, яку йому хотілося б зіграти. Потім, потрібно втілити в життя бажаний образ. Далі, потрібно зіграти роль: міміка, танець, драматизація. Учасники розподіляються по парах і створюють взаємні фотосесії в обраній ролі (мінімум 3 фотографії за темою).

Проект «Моя фантастична історія».

Молодшим школярам пропонувалося намалювати мультфільм під назвою «Моя фантастична історія». Вони малювали свою історію і придумували своїх героїв, вибирали, які в цій історії будуть птахи, звірі, рослини. Оскільки мультфільм складається з безлічі малюнків, діти малювали початок історії, розвиток подій, пригоди, випробування й щасливий кінець історії на окремих аркушах – кадри мультфільму. Історію молодші школярі малювали впродовж декількох занять (до шести).

Коли робота на мультфільмом була завершена, кожен вихованець презентував свою історію за допомогою гри-драматизації (програвав усі ролі своєї історії сам або в групі). На останньому занятті молодші школярі за допомогою пластиліну чи LEGO створювали щасливий фінал своєї історії. Також на цьому етапі було доцільним використанням мобільних пристроїв.

Вправа «Пластиліновий острів».

Молодші школярі обирали шматок пластиліну певного кольору і надавали йому відповідну форму. Потім діти об'єднувались у підгрупи за

кольором настрою, і кожен розповідав історію про свою скульптуру. Потім з індивідуальних робіт школярів було створено спільну композиція.

Ефективність прийому з використання пластиліну забезпечувалась тим, що пластичність матеріалу дозволяв молодшим школярам багаторазово міняти свій намір відповідного до емоційного стану. На завершення, діти створювали з окремих фрагментів єдине «кола емоцій» конкретні інструкції.

Вправа «Я, коли роблю добрий учинок, та Я, коли вчиняю погано»

Дітям пропонувалось виліпити дві фігурки з пластиліну: одна фігурка символізувала, як вони себе почувають, коли хтось не схвалює їхню поведінкою; друга фігурка асоціювалась з тим, як діти себе почувають, коли хтось задоволений їхнім вчинком. Коли фігурки були зроблені молодші школярі розповідали те, що вважали за потрібним: вималювати свої відчуття, показували їх звуком та за допомогою рухів тіла.

Вправа «Малюнок трьох бажань»

Процедура. Молодшим школярам пропонується зобразити три бажання. Педагог слухає спонтанні коментарі. Потім педагог пропонує йому виліпити із пластиліну одне бажання. Учитель дає зворотний зв'язок, використовуючи свої почуття, сприйняття, інтуїцію й вербалізує їх для дитини. Те бажання, яке дитинна втілила в пластиліні, педагог пропонує «оживити

Вправа «Намалюй подарунок»

Процедура. Педагог пропонує молодшим школярам намалювати подарунок, який би їм хотілося одержати, й подарунок, який хотілося б подарувати. Після виконання малюнків, дитина розповідає педагогу про подарунки, відповідаючи на питання: «Від кого ти хочеш отримати подарунок», «Кому би ти хотів подарувати свій подарунок?»

Педагог пропонує школярам виліпити подарунки із пластиліну або самій дитині стати на час подарунками: Побудь подарунком. Зіграй його. Покажи мені, який ти в ролі подарунка. Ти можеш навіть станцювати святковий танець подарунків і проспівати що-небудь від імені подарунків. Хотів би ти, щоб я кого-небудь зіграла у твоєму спектаклі? Кого саме? Розкажи мені, яка я, як мені рухатися, що і як говорити, що співати?

Вправа «Мій щит»

Завдання: Педагог готує заздалегідь великий аркуш паперу, на якому намальоване яскраве коло.

Інструкція для школяра: Колись, давним-давно жили люди племені .... У їхньому селищі було таке правило: перед своєю хатиною вони виставляли яскравий щит, на якому малювали те, що хотіли б розповісти про себе своїм сусідам і мандрівникам. Уявіть собі, що ми жителі цього племені й намалюємо свій щит. Нехай цей щит розповідає про тебе, твої інтереси, про те, що ти любиш, чим тобі подобається займатися, як ти себе відчуваєш. Вибирай крейди, фломастери, фарби й берись до роботи.

Ця вправа дає можливість учневі виразити і змінити себе.

Наукове видання

**Бойко Анна Едуардівна
Вербицький Володимир Валентинович,
Корнієнко Анна Володимирівна,
Литовченко Олена Віталіївна,
Мачуський Валерій Віталійович (ред.)**

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ
«НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»**

Методичний посібник

ISBN 978-617-8011-69-7

В авторській редакції
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 13,02. Обл. вид. арк. 10,0.
Наклад 100 прим.
Зам. № 007/12/23

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
Тел. (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виробників і розповсюджувачів видавничої продукції № 4191 від 12.11.2011 р.

